

582520

БІБЛІОТЕКА „УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО СЛОВА”, Ч. 8.

МИКИТА ШАПОВАЛ

ГЕТЬМАНЩИНА і ДИРЕКТОРІЯ

(СПОГАДИ)

Упорядкував Інж. Сава Зеркаль

НАКЛАДОМ ІНЖ. ПЕТРА МАРЧЕНКА

Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку.

– 1958 –

БІБЛІОТЕКА „УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО СЛОВА”, Ч. 8.

МИКИТА ШАПОВАЛ

ГЕТЬМАНЩИНА і ДИРЕКТОРІЯ

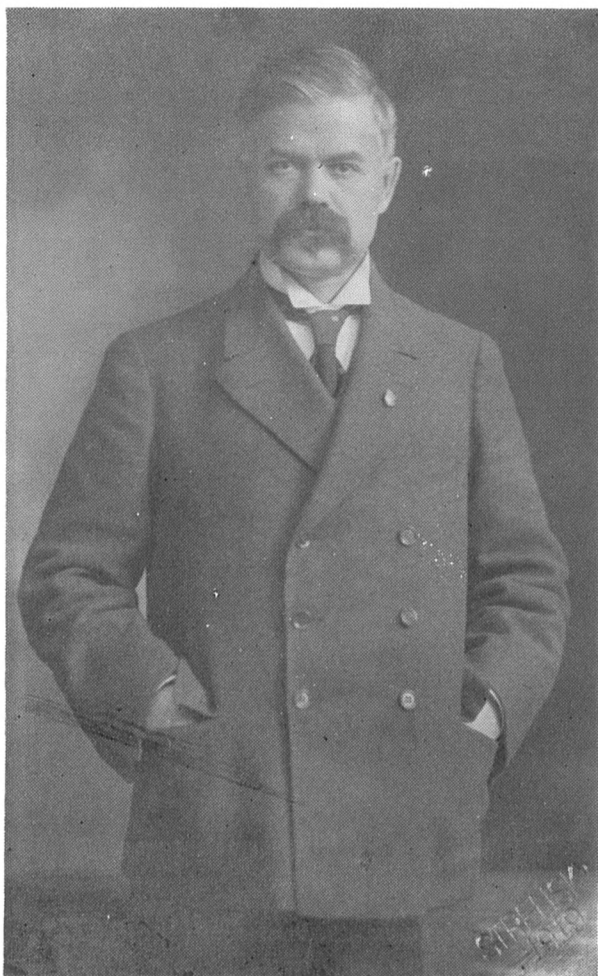
(СПОГАДИ)

Упорядкував Інж. Сава Зеркаль

НАКЛАДОМ ІНЖ. ПЕТРА МАРЧЕНКА

Видала Українська Громада ім. М. Шаповала в Новім Йорку.

– 1958 –

МИКИТА ЮХИМОВИЧ ШАПОВАЛ

8. VI. 1882 — 25. II. 1932.

Член Української Центральної Ради і Малої Ради.

Міністр Пошти і Телеграфів УНР.

Міністр Земельних Справ УНР.

Генеральний Секретар Українського Національного Союзу.

Київ, Січень 1919 року.

ТЗ(4 Укр) 61,013

- Управління Рада
- Сельмиссия
- Директорія Укр
- Українська Народ. Республіка
- стораги

U

8) Терез те, що ці особи політично заломилися на кінець свого життя і здався, скажімо так, на ласку і немилосердя ворога, протягнувши йому руку через ірочки борців за Самостійну, Укр. Державу, цю голошенту центральною Укр. Радою. Ні Трушевського, ні Винниченка, ні яку будь іншу особу не можна вквітати за творців Ч.Н.Р., — творцем її був Український Народ, представлений генерали виборними Ц.У. Радою.

Чим, чи інші моменти, чи чи інші люди відображали більші, чи менші активні ролі, але на рідно свідомість зважала період історії України 1918-1925 року з особою Петлюри. Петлюрівщина імя цього періоду, так як була Хмельницька, Мазешицька раніше, а пізніше Шановалівщина в Гетьмі.

Винниченко найбільш яскравий і малонавчений діяч українського Зриву, не створив "Винниченківщина", через хиткість свого характеру, тож мачи не гадують... Вони викинули його по-за рямки українського суспільства...
Легенда і культ Петлюри зростають з року на рік...

Про Трушевського, Винниченка, Шановала, яко національно-державних діячів, — все шукіше...

Ненависить до Петлюри — Трушевського, Винниченка Шановала... змелом блискуче висловлено Ним осуду його у блискуче написанні книжці — Ця книжка з осудом Петлюри, — ніхто вже не згадує, напам'ять, речення Петлюри про українські справи повсякчасно і повесмісно протомуються, яко боїві газети "Кадровий російський офіцер" М.Ю. Шановал не зорго

нізував ніодної найменшої боївої української одитиці і не проводив нею у бов; ні фізично, ні морально не брав участі в надтому бов.

Семінарисст — бухгалтер Петлюри став незломним вождем Збройної Епокеї, що відродила Україну — Він змитув віг куль ворогів України, тих ворогів який руку зводи протягнути і Трушевський і Винниченко і Шановал

В І Д У П О Р Я Д Ч И К А .

В річці 1958 року поминуло 40 років з дня проголошення ІV. Універсалом Сувереною Українською Народною Республіку /22.І.1918/, як самостійну і ні від кого незалежну державу Українського Народу. Цю подію українська еміграція відзначила святкуванням, хоч, на жаль, не скрізь в належно достойний спосіб: святкуючи саму подію ігнорувано її великих творців: Першого Президента Української Народної Республіки проф. Михайла Грушевського, Першого Голову Генерального Секретаріату і Голову Ради Народніх Міністрів Української Народної Республіки Володимира Винниченка та всіх тих, що стали в перших шерехах в боротьбі за волю України: керівників і борців.

29 квітня 1918 р., за допомогою німецько-австрійської окупаційної /"союзної"/ армії на Україні, реакційні московські, польські, жидівські і інші українські ренегати вчинили пуч і захопили в свої руки владу, відновивши на Україні старий монархістичний, до-революційний режим, у переходовій гетьмансько-монархістичній формі, скасовуючи всі революційно-національні й соціальні надбання українського народу.

14 листопада 1918 року гетьман П.Скоропадський проголосив своєю грамотою федерацію з Росією. В цій грамоті сповіцалося:

"... на інших принципах, принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави....
Україні... першій належить виступити в справі утворення всеросійської федерації, якою кінцевою метою буде відновлення великої Росії..., я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно зв'язана з будучиною і щастям всієї Росії, з'єднатися біля мене і стати грудьми на захист України і Росії..."

На цю зраду ген. П.Скоропадського, того ж самого дня зареагував український народ всенациональним повстанням, організованим /вже тепер покійні/ Микитом Юхимовичем Шаповалом і Володимиром Винниченком, і відновив сувереність Української Народної Республіки.

В листопаді 1958 р. помине 40 років історичних, великих, світлих і незабутніх в історії України днів, великої слави і могутності Українських Трудових мас, що своїм революційним чином знищили ненависний їм реакційний монархічний режим.

Вшановуючи з пієтизмом як самі події, так і їх організаторів та учасників, вважаємо за повинне випустити в світ спогади одного з організаторів цього героїчного повстання М.Ю.Шаповала цією книжкою.

Мову і стиль залишаємо автора спогадів.

Прилогі документи додав і зредагував упорядчик.

На видання цієї книжки, у великій пошані до автора спогадів і новітньої історії України, спричинився Інженер Петро Марченко своїми коштами, тяжко запрацьованими фізичною працею, за що на цім місці висловлюється признання.

Новий Йорк, 1 липня 1958.

Інж.Сава Зеркаль, упорядчик.

Безбарвно скромно Пейперу малимий і ош, не зависни
ки, яко самозаконно актера, що ^{виступав} відобрава
ролю українського Наполеона...

2. Мирний Договір з Німеччиною склав Уряд УНР, очолений С.Д. Винни
у складі: 6-УСДРН, 4-УПСР, одного УПСФ, двох ^{кош} без
партійних, двох москалів, одного поляка, одного студента

3. Урядом УНР, очолений С.Р. В. Голубовичем у складі:
6-ох СР., двох СД і двох безпартійних
до. Уряду тоді входив однодумець М. Шаповала
Н. Григорієв, яко Міністр Освіти,
Головою УЦРадн' був М. Грушевський - лівий СР.

Г Е Т Ї М А Н Ш И Н А І Д И Р Е К Т О Р І Я .

/ Уривок з споми́нів /

Тут я хочу записати де-які моменти з історії нашої революції, які могли згубитись, бо офіційних даних про їх нема, а про де-які і не може бути нікому відомо. Доводиться мені писати в таких умовах, що я не можу використати не то що газет, а навіть своїх побіжних нотаток про події. Все доводиться писати на пам'ять, тому можливі помилки в хронології, але відомі мені факти постараюсь представити, як вони були.

І. Р о з г о н Ц е н т р а л ь н о ї Р а д и .

Заклик німців на Україну стався через дві причини: психологічну підготовку всього українства до "німецької орієнтації", яка витікала логічно з поведення німців під час війни, і акція большевицької Росії проти України. Знаючи найглибші настрої української революційної демократії я певен, що ніхто про німців на Україні і не думав-би, як-би російська демократія і большевизм через свою патологічну ненависть до України не пускались на такі політичні підприємства, що примушували українців тремтіти за існування навіть самого імени України. Першою рішучою відповіддю на московські ексцеси було оповіщення самостійності України. Для більшості членів Центральної Ради це оповіщення було вимушеним: 12 січня 1918 року вже було днем, коли проти України були двигнуті московські війська. /1/.

Дальші події вже розвивалися не органічно, а під великим поза-українським примусом. На наступ большевиків і вчинені військами Муравйова у Києві нечувані звірства, членів Центральної Ради, що мандрували з президією по Україні, відповіли закликом німців. /2/. Мені не відомо, як, коли і ким зроблено цей крок, бо я тоді не був з Центральною Радою, але з вірогідних джерел відомо, що заклик був зроблений В.Голубовичем, Г.Сидоренком, О.Севрюком і ще де-кількама членами уряду і Центральної Ради після спільного порозуміння. /3/.

Результати німецького перебування на Україні - відомі: "гості" стали панами і захотіли все врядити на свій смак.

Що німці щось затівали проти Центральної Ради - це передчували якось і ліві елементи нашого своєрідного парламенту. Коли я перечитав у російській газеті цитати з німецької газети /що виходила тоді в Криму при штабі німецьких військ/ про те, що український уряд дуже млявий і нездібний, мені кинулась думка в голову, що так сміливо не могла б писати німецька газета того війська, головний штаб котрого був у Києві. Очевидно, така замітка до чогось підготовляє.

На жаль, українське правительство на мою думку заслужувало такої характеристики, а своєю діяльністю викликало глибоку тривогу в деяких елементах. Одначе, правительство мало тверді позиції в Центральній Раді. Діяльність військового міністерства, що систематично "розпускало" всі військові українські формації, жахала де-кого з громадян, сумний і глупий арешт-кража банкира Доброго /4/- обурювала най-

ширші кола, але вплинути на зміну курсу ніхто не міг, бо вся "політика" велась десь за кулісами, парламент став ширмою для прикриття особистої політики. Через те менше всього про дійсний стан речей знала Центральна Рада. Тепер відомо, що в першій половині квітня німці робили "кроки" і пропонували де-кому з правих українців взятись за організацію нової влади: на себе німці брали техніку перевороту. Одначе з так званих національно-свідомих українських кол німці не знайшли охотника на "сильні переживання". Як і треба було сподіватись, наші патріоти не знайшли в собі стільки благородства, щоб попередити Центральну Раду і уряд про заходи німців. /5/.

Спостерігаючи життя в березні і квітні 1918 року, я при всьому своєму давньому недовіррі до української "демократії" все ж таки не допускав раніш і в думці, що ця демократія упаде так низько в морально-політичному смислі аж до того, щоб з нечуваною лютістю /словесно/ воювати з українською владою. На чолі походу стояли розуміється "соціялісти - федералісти", а їм допомагали як "самостійники-соціялісти" так і соціал-демократи. Українську Партію Соціялістів-Революціонерів чомусь вважали тоді за "правлячу" партію, хоч вони мали менше шість в уряді, при чім урядові соціялісти-революціонери були крайнього правого напрямку. Апатія, безвольність, розклад, реакція - такі головні риси тодішнього настрою, як влади, так і суспільства. Що вихід якийсь мусів бути - для всякого тоді було ясно, але мало хто уявляв, що вихід зроблять німці. Не змінити тоді владу - не можна було. Це було вимогою часу. Всі хотіли зміни влади, хоч ніхто не знав на яку-ж владу змінити.

В ніч з 26 на 27 квітня було обеззброєно І-шу Запорозьську дивізію /синьожупанну/. /6/.

28 квітня цілий ранок радився Центральний Комітет Української Партії Соціялістів-Революціонерів і постановив зробити де-які зміни в земельному законі. Вийшовши з засідання, я пішов на верхній поверх, де засідала Центральна Рада. В пів-3 години ввірвались брутально німці з рушницями, багнетами, націленими на нас револьверами. Ми були арештовані аж до 6 годин. Я ніколи не забуду того ганебного дня. Брутальність німецького насильства була дивовижна.

В той день скінчився психоз германофільства, який культивували галичане і де-які наддніпрянські елементи протягом років.

Соціялісти увесь час почували внутрішній сором за перебування німців на Україні. Хай-би німці прийшли силою, завоювали нас, окупували ми-б мали моральне право протесту, свої "вишости" над насильниками, а то ж вони поклікали і ще гірше - від імени соціялістичного уряду. Внутрішній сором був тим більший, що не чувалось ніякого виходу. Насильство над Центральною Радою було виходом. Внутрішньо зітхнули легше ті, яких боліла душа за Україну і достоїнство її уряду: з "гостями" можна тепер не церемонитись. Німці розв'язали руки і язика багатьом, що перед тим були змушені сидіти мовчки. По правді кажучи, українці, навіть соціялісти не йняли в душі віри тому, щоб німці зробили щось подібного - переворот. Якось не вкладалось в голову. Одначе - сталось.

Українське життя визначається страшенно малим почуттям зв'язку. Навіть в партіях нема морального зв'язку, а через те не може бути і організаційного. В день перевороту всі десь позникали. А коли хто й блукав перед очима, то удавав, що всі події його рішучо не стосують.

ся, "не обходять". Зустрінеш якогось "голову", "члена президії", "члена це-ка", просто члена, а він ні-гу-гу: питається, чому ніхто не робить "заходів", не дає "вказівок", а сам не хоче догадатись, що то він повинен робити заходи і давати вказівки. Люде, що ще кілька днів тому терлись біля "центрів" удавали, що вони все знають, все рішають, що вони близькі до самого ширця справи - тепер замикали обличчя холодом невідповідальности, ставали осторонь, чужі, нейтральні. Напр., відбувається з'їзд "хліборобів", всі знають, що там діється щось злочинне, переказують навіть останні новини відтіль з почуттям здивування "сенсаційністю", але акції ніхто не хоче виявити з осіб, для цього обов'язаних, ані ініціативи - з боку тих, що все знали, все рішали.

Міністри не показуються, по кулуарах розтеряно, блукає перевтомлений Голубович /Прем'єр міністр.С.З./ і забавляється дрібницями: то десь постоїть, то прочитає якусь оповістку на стіні, то відповідь комусь на запит "що чувати" і т.д. Центральна Рада обмірковує "конституцію". Я був взагалі "не у діл", бо у своїй фракції виконував обов'язок одноосібної "опозиції", маючи перед собою замкнутий мур ком-пактної більшости. Запитав я Голубовича: - чому Ви не заборонили з'їзду "хліборобів"? Чому не розігнали його з першого кроку? Чому не прикажете заарештувати Скоропадського? Це-ж явний бунт проти уряду!

Він здивовано піднімає брови: "Хіба? Дайте папірця..." Даю. Він вирвав з моєї записної книжки листок і пише олівцем наказ про арешт Скоропадського. Я питаю: - скільки нашого війська? - 4 тисячі - каже. А в "хліборобів"? З сотню офіцерів. "Пошліть три сотні січовиків - хай арештують, розбродять. Я Вам раджу це зробити"... Він апатично - зтомлено згоджується.

Через 20 хвилин зустріваю його в вестибюлі, без шапки ходє. "Що робите?" питаю. "Та шукаю, кому дати наказ, щоб одніс до січовиків". Я зрозумів, що справа пропадає: прем'єр-міністр законного уряду, що має під боком 4 тисячі озброєних військ, не має кур'єра, ад'ютанта, не має ніякісінького апарату для служби. Де все ділось? Все розбіглось, все удає, що його ніщо "не обходить". Переворот м у с і в ставись взагалі: хто б ни прийшов - він би взяв таку "владу", як беруть мокрих курей. Чому така покинутість влади в своїх же колах?

Коли влада уважає себе за законодавця і "все" робить сама, гуртком в кілька душ "своїх людей", топчучи принцип громадськості - вона завжди лишиться сама. Коли має військову силу - пануватиме, а ні - і який-угодно авантюрист зіпхне в кут. У нас було те саме.

Хтось мабуть намалює для нащадків тяжку атмосферу особистої політики кількох душ, що панувала в другий період /німецький/ Центральної Ради. Я цим займатися не хочу.

29 квітня 1918 р. Центральна Рада, прийнявши "Конституцію України" і заслухавши доклад Комісії в справі арешту ес-ерів /січнева справа/, /?/, розійшлась, щоб вже більше ніколи не зійтись. 30 квітня в-ранці будинок Центральної Ради вже був зайнятий групою офіцерів. По улицах їздили автомобілі з озброєними руськими офіцерами. Взагалі рух був майже нормальний. Після обіду години о 4-й була розліплена по афішних тумбах "Грамота" Скоропадського і його "отамана" міністрів Устимовича. Люди натовпами стояли і читали. Вражіння було слабе. Велика апатія населення - такий знак тієї доби.

Що робиться - хай робиться. В крайніх правих колах було помітно радість, що н е м а Центральної Ради, але що є гетьман - це нікого

не радувало і не гнівило.
Був час великої апатії.

ІІ. М а р н і с п р о б и .

Багато виїхало з Києва за 1-2 дні. Політики і провідники зникли. Через кілька днів мав бути Великдень.

Я лишився в Києві, не переменяв помешкання, ходив по вулицях. Знайшов трохи згодом помешкання Комітету Селянської Спілки - в якомусь флігелі в дворі Губерніяльної Земської Управи. Застав 3-4 членів. Що робити ніхто не знав. З членів Центрального Комітету УПСР було також 5-6 душ. Збиралися щодня. Вирішували справу з "забезпеченням". М.Ковалевський через своїх спільників переказав, що він має забезпечити партію і селянську спілку коштами, щоб вони могли продовжувати діяльність. Ковалевський десь ховався на консперативній квартирі. Його придворними були Братусь, Базяк, А.Степаненко, Ільченко і інші. З ними він вів політику розподілення "коштів".

Після партійного з'їзду, що відбувся 12-15 травня, було вибрано новий Центральний Комітет УПСР.

Ми не ввійшли в новий Ц.К., який складався виключно з тодішніх лівих соціалістів-революціонерів: А.Приходько, Бланський, Михайличенка, Заливчого і інших. - - - - -

Ц.К.УПСР займався питанням - що робити? Більшість стояла на тому, що ніяка активна боротьба тепер неможлива, треба вести організаційну роботу, збирати сили, йти в маси і т.п. В перші дні я пробував зібрати... Малу Раду, щоб вона якось реагувала на події, вказала напрямком боротьби, видала відозву до народу і т.п. Говорив з товаришами про це. Всі "принципіально" згоджувались, але при практичній постановці питання одводили очі набік, мали "свої справи". Я сам займався "організацією акції". Їздив 2-3 рази в городську думу, говорив з представниками національних меншостей. Вони визнали за необхідне, щоб Мала Рада зібралась нелегально, обіцяли прийняти участь, чекали на ініціативу "українських товаришів" соц.-рев. і соц.-дем., але мені не вдалось зрушити українських товаришів з місця. Соц.-дем. просто не показувались ніде, хтось з ними говорив про збір Малої Ради, але вони просто ухилялись од відповіді. Я випадково зустрів О.Гермайзе, члена Малої Ради, який мені заявив, що "пролетаріят зморився", "сили його розбиті", "треба насамперед збирати сили" і т.п., а на поставлене руба питання про Малу Раду сказав, що їхня фракція "по тактичних міркуваннях" не вважає потрібним і т.п. "Селянська Спілка" також уникала від прямої відповіді. Я побачив таку апатію і переляк цих всіх провідників Центральної Ради, що врешті мусів заявити представникам національних меншостей, що засідання Малої Ради не відбудеться.

Мені було дивно чому президентя Центральної Ради так пасивно ставиться до справи. Я й досі не знаю дійсної причини цієї пасивності, але дозволяю собі думати, що причина одна скрізь - покинутість. Ані М.С.Грушевський /голова/, ні С.Веселовський і М.Шраг /його заступники/, ні Бремів, Чечель, Постоловський, Левченко /секретарі/ не могли зорієнтуватися в ситуації і не мали опори ніде.

Організація не було взагалі. Індивідуалізм, самотність, апатія, змореність...

Але факт-фактом: Мала Рада не сказала навіть одного слова з приводу подій, влада пішла собі мовчки, без протесту, ображено, але мабуть з зітханням полжккости "Слава богу", мовляв - нарешті скінчився полон на громадській службі.

Неудача з Малою Радою охолодила трохи, але згодом мали відбутися важні події: 10-го травня Всеукраїнський Селянський З'їзд, 12-го травня мали зійтися Установчі Збори. Оскільки не помиляюся 8 чи 10 травня був призначений і наш партійний з'їзд /Відбувся він в днях 13-16 травня 1918 р. нелегально. С.З./ /8/.

Може "голос землі" щось скаже! Такі надії були на устах у кожного. Кожний хотів, щоб справді хтось інший "сказав", намітив тактику, напрямок, взяв ініціативу.

Селянський з'їзд був феноменально великий числём: де-які знавці говорили, що з'їхалось не менш 10-15 тисяч селян в Києві, а стількиж - в дорозі. Стало відомо, що на місцях скрізь нова влада затримує делегатів, на станціях біля Києва гетьманські офіцери спиняли делегації, арештовують селян, не допускають пароплави по Днітру до Києва і т.д.

Гетьманський уряд видав наказ про заборону з'їзду. Але частина делегатів зібралась у Голосівському лісі, там винесла резолюцію і вибрала нову "Раду Селянських Депутатів", цеб-то "Селянську Спілку": Янко, Щадилів, Шаля, Діяченко, і ще де-кількох невідомих людей, всіх - приятелів Янка.

На селянський з'їзд багато приїшло і членів Українських Установчих Зборів: члени УПС-Р і Селянської Спілки. Виникла думка зібрати всіх, що є членами Укр.Установчих Зборів і зажадати від їх "вирішення справи". Зібралися двічі в помешканні "Комітету по паливу", бо там працював Ф.П.Швець, який допоміг влаштувати зібрання. Я також був вибраний до Укр.Установчих Зборів, а тому був на цих зібраннях. Злагодивши дома проєкт "П'ятого Універсалу", я виступив на зібранні, де було перший раз душ 25-30, з докладом такого змісту: Україновка влада повалена, але вона мусить бути. Треба негайно утворити орган влади хоч-би й нелегально мусить репрезентувати революційну народню Україну. Важно, щоб було тепер-же утворено конкурентний другий центр влади. Коли буде один гетьманський, то мимоволі-такий психологічний закон - вся увага буде купчитись біля його і багато демократичних елементів схиляться в бік гетьманщини, надаючи їй цим більшого значіння, ніж вона має. Коли буде другий центр - то все розколеться пополам, сили збиратимуться там, але й тут. Народ не помириться з гетьманщиною, буде боротись, але хто даватиме хоч загальний напрям цій боротьбі? Лозунги, прапор? На мою думку нам треба оповістити владу Установчих Зборів, вибрати "Виконний Комітет Установчих Зборів", який єдино може репрезентувати народню волю. Комітет має сформувати правительство і доручити йому ведення боротьби проти гетьманщини. Німці побачуть, що є другий центр і то справді законної влади - муситимуть з тим рахуватися. За кордоном, в Німеччині і в інших країнах почують, що на Україні вже два уряди: один узурпаційний, а другий від Установчих Зборів і признання буде іменно урядові нашої нездійсненої Конституанти. Європейська психіка вже звикла рахувати лише те, що виходить з виборів. Ми з демократичних загальних виборів, а тому ми законна влада. Цього

ніхто не зможе не признати. Організацією уряду, універсалом, одним фактом, що другий уряд є законний, ми помішали б всі карти гетьманщини і німецької реакції. Вигоди для революційного руху очевидні: організація народу і дезорганізація наших ворогів.

Я думав, що моя аргументація непохитна. Прочитав навіть двічі проєкт "Універсалу". Але в дебатах виявилось, що соціал-демократи рішуче проти цього. На зборах був один Мартос, але він говорив од імени партії. Другий член Установчих Зборів від соц.-дем. В.Винни - ченко не був присутній. Мартос говорив про "змореність пролетаріату" - але головню - про незаконність такого підприємства. Всіх членів Установчих Зборів вибраних не з цілої України було щось біля 160. Тепер присутніх в Києві всього не більш 50-60 душ, отже якась третя частина: очевидна меншість. Меншість не може виступати від імени всіх членів Установчих Зборів.

Це був аргумент правильний, юридичний, але...

Я доводив, що "Комітет Установчих Зборів" назве себе лише комітетом, заповість скликати повні збори, а поки що вибере Тимчасове революційне правительство і видасть Універсал. Політичний ефект цього буде великий. Але опріч юридичних аргументів проти мене було висунено і "практичні". Які у нас сили? На кого ми опираємося? Де наше військо? От як-би у нас було військо, тоді б... Нас німці роздавлять, гетьманці арештують, народ залишиться без проводу/!/. Треба, мовляв, берегти сили, вести організаційну працю і ждати відповідної ситуації.

Ця аргументація дражнила мене. Де-хто з депутатів-селян, особливо Ксензюк і Медвідь, гаряче доводили, що треба "взяти владу", видати універсал і йти на поміч до селян, бо все-одно селяни "будуть воювати". Але гарячий поклик депутатів-селян також був марним: при голосуванні голоси розбились майже пополам, але у противників "всяких авантур" була перевага одного чи двох голосів. Особливо проти моєї пропозиції повстав "реалістичний" М.Шраг, через що ми навіть досить різко погиркались. Виходило так в результаті: за оповіщення боротьби гетьманщині були переважно депутати-селяни, проти - депутати-інтелігенти, члени Цетральної Ради.

На моїй стороні був Швець і Янко. Других не пам'ятаю. Зі Зборів ми вийшли, як у воду опущені. Починати самим не можна, бо чулись наляки, що як-би "меншість" затіяла цю "авантюру", то інші прилюдно заявили б про самоволство і беззаконність цього виступу, про "провокування" даремного кровопролиття і т.п.

Очевидно, нема нічого лекшого, як в газетах "разоблачить" нас, назвать авантюристами, вказати, що ми хочемо "влади", зdiskредитувати перед широким світом, анулювати наші надії на "законність", бо якаж "законність", коли, мовляв, поважні члени Установчих Зборів протестують проти виступу кількох "узурпаторів" імени Установчих Зборів.

Мені було прикро. Ті люде, що не осмілювались зібратись як Мала Рада і хоч-би один голий протест винести проти узурпатора Скоропадського - вони тепер ставали на перешкоді всій справі, щоб не допустити "узурпації".

Через кілька днів гетьманці зробили трус в Комітеті по паливу і арештували Швеця. Знайдено було різні папірці, копію універсалу, що був передрукований там на машинці то-що. Так скінчилась друга спроба "боротись".

Через кілька днів шугнула звістка, що Звенігородський повіт на

на Київщині повстав і веде завзяту озброєну боротьбу проти німців і гетьманців. Подробиці були дуже цікаві. Повстанці мали свої полеві телефони, навіть аероплян мали в лозах захований. Вони забрали Звенигородку тримали її кілька днів, убили двох "карателів" /карательну сотню гетьманську/ розбили один німецький отряд, на їх послано німецьку артилерію і т.д. Такі оповідання тривожили, змилювали, хотілось щось робити, розширити план операцій і т.п.

Виходячи зі зборів "Комітету Установчих Зборів", ми йшли в кількох по вулицях Києва і досадували на упадок настрою. В мені все клекотіло. Я глибоко був переконаний, що боротьбу треба провадити негайно, під легальним титулом Установчих Зборів. Ми говорили з Янком про це. Він сказав, що Комітет Селянської Спілки стоїть на цім становищі, також залізничники. Рішили з'організувати боєвий комітет повстання. Я - представник від "бюро" Установчих Зборів, яке на всякий випадок було зорганізоване шляхом представництва від кожної губернії по одному депутатові. "Бюро" кілька разів зходилося на збори, але єднання не було, не було планів і віри. Переливання з пустого в порожнє.

Отже мене більш цікавив "Комітет повстання". До його було делеговано представників від "Селянської Спілки" - Пушкарь і Дяченко, від залізничників і ще хтось. Незабаром Дяченко привів ще військових спеціалістів - один бувший помішник українського коменданта з Борзенщини. Представник від лівих соц.-рев./боротьбістів.С.З./, був двічі з інформаційними цілями. Після деяких спроб наладити роботу цього "Комітету", я переконався, що праці з його не буде: "комітет взаємної інформації" - більш нічого. Через його сугубу конспіративність він не міг завести ширших звязків, тим більш, що українство все в цілому було настроєне "по-примиренському". Німці душили повстання, хоч і з великим трудом. "Селянська Спілка" згодом видала відозву до селян, щоб повстання спинилось, але це ділу не допомогло: повстання схоплювались на ґрунті реальних місцевих інтересів - реквизиції, контребуції, карні експедиції. Зрозуміло, що такі повстання позбавлені ширшого політичного ґрунту, не мають все-народніх лозунгів. Вони є продуктом місцевих непорозумінь. Придивляючись до характеру повстань, я переконався, що вони є рефлексивними, а тому безідейними. Очевидно, їх спинити чи відозвою викликати - не можна. Селянство хотіло поміщикам, убивало "хліборобів", палило "економії", але це не мало широкого задуму про боротьбу вищого громадського змісту.

Довелось почати чекати.

Спроби підняти боротьбу під всенародно-політичним прапором треба признати марним і ждати "слухного часу".

III. Національно-Державний Союз.

Національ-Державний Союз складали чотири партії: соціалісти-федералісти /УПСФ/, самостійники-соціалісти /УПСС/, трудовики і хлібороби-демократи /УПХД/. Провід давали самостійники-соціалісти, головню: О.Макаренко/9/ і д-р Луценко. Одного разу мене закликано туди на засідання. Я ходив ще потім двічі з інформаційними цілями. Соц.-федералістів там представляли М.Кушнір /11/ і М.Корчинський, /12/.

Трудовиків предоставляли О.Грушевський /13/ і В. Скрипник. Хліборобів-демократів предоставляли М.Міхновський /14/ і Шемети/15/. Міхновський приїхав тоді по спеціальному виклику своїх сопартійників і вів якісь переговори з гетьманом і ген. Гренером./16/.

Я знав, що позиція хліборобів-демократів у "сферах" слаба. Це виявилось згодом з того, що в Нац.-Дер. Союзі почали всі лагодити відомий меморандум до гетьмана, написаний в доволі рішучих тонах. Меморандум мав багато фактичного матеріалу про зловживання, насильства над українством і т.п. /17/. Меморандум був складений, оскільки я згадую, О.Макаренком. 21/5, 24/5, 26/5 1918 рік, вийшов до Н.Д. Народу.

Провідники Нац.-Дер.Союзу хотіли зробити з його осередок української політичної думки. Цього не сталось. Незабаром всяке гуртування в Н.-Д. Союзі спинилось. Орган самостійників-соціалістів "Самостійник" виходив пошарпаний дуже цензурою. Д-р Луценко виїхав до Одеси. Незабаром провідників партії соц.-сам. було заарештовано за проти-урядові наміри. Правда, де-хто з сом.-соц. голосно говорив про потребу порахуватися з "зрадником" Скоропадським, який не справдив їхніх надій: він користався раніш їхнім захистом, вони були в тісному контакті з ним підчас білоцерківського періоду "Козачої Ради" і т.п. Але агенти реакції вільно бували в помешканні самостійників, нищпорили, винюхували. Нарешті винюхали і О.Макаренко, Мацюк та інші попали під арешт і сиділи доволі довго. /19/.

Новітні на базі УНСоюзу. Статут складено на чотирьох (серпень 1918).

IV. Український Національний Союз.

Я не згадую, коли відбулися перші збори ініціативного гуртка. Згадую, що ці збори були на М.Підвальної улиці в помешканні нової редакції "Самостійника". Були представники всіх партій. Під кінець засідання прийшли навіть соц.-демократи В.Садовський /20/ і ще хтось другий /коли не помиляюсь - Мартос/, але вони трохи постояли мовчки і пішли собі з усмішкою превосходства і жалю до зібрання. З моїх товаришів був І.Лизанівський/21/ і Григоріів Н.Я. /22/. Я висловився рішуче за необхідність все-українського центра. Противників цього погляду між зібраними не було. Другі збори рішено було зробити в помешканні українського клубу в затишній кімнатці "Просвіти". На одно засідання я не міг прийти, на другому вже був обміркований статут з чотирма відомими тезами: самостійність, демократія і т.д.

Президія УНСоюзу сконструувалась так: А.Ніковський /23/ соц-фед. - голова, Швець /24/, - від Селянської Спілки, я - від УПСР, центральна теція, Лащенко - від Т-ва правників, О.Макаренко - соц.-самостійників, д-р Д.Левицький - від галицько-буковинської ради і ще хтось. Представництво УНСоюзу було доручено соц.-федералістам, щоб УНСоюз не виглядав "ліво". Соц.-фед. мали тоді репутацію "державної" партії, з якою в сферах "говорять". Ми самі себе вважали за організацію не-легальну, але прийняли тактику... поставити сфери перед фактом, заявляючи себе по тактичних причинах з незачепливого боку.

Спеціально, щоб "легалізувати" себе, але не датись на знищення, Рада Національного Союзу поставила послати делегацію до німецького посла бар. Мума /27/ з заявою, що партії, які входять до Нац.Союзу непричетні до вбивства генерала Айхгорна /28/, що був вбитий тоді з

Лащенко /25/, Левицький Д. /26/.

своїм ад'ютантом, російським лівим соц.-рев. Донським, якого за це було повішено на Лук'янівському базарі. Потім говорилось, що до цього діла причетні українські соц.-рев. боротьбісти.

В цій делегації був я, Швець і Лашенко. З Мумом не бачились, прийняв нас генеральний консул фон Тіль. Це було дивне з'явище, коли ми заявили, що ми представники Українського Національного Союзу, а він зрозумів - Українського Національного Клубу. Коли ми заявили, що є обидва з Шевцем членами соц.-революціонерів, а Швець - ще спеціально від Селянської Спілки - тоді дуже "страшної" організації/погоска ходила, що всі повстання аранжує Селянська Спілка! - то п.фон-Тіль був напружено уважним. Ми говорили через перекладача про всячину, але самий цікавий пункт - про соціалізацію землі. Пан фон-Тіль заявив, що він не поділяє погляду ніби то можна перевести соціалізацію в життя. Ще б пак! Пів-мільона німецького війська переконували нас всіх, що це справді неможливо. Ми сказали, що думаємо, що те пер дійсно не можна цього зробити. Як? а ви ж провадили в Центральній Раді закон про соціалізацію. Так, проводили, але-ж то була Ц. Рада. Тепер не те! Він догадався: ви ставите соціалізацію, як свій і д е а л - то діло інше, проти цього ледви чи хто буде суперечити.

Пан фон-Тіль був людиною передовою, не вільною від вольтер'янства. По його очах видно, що він дивиться на нас, як на африканських негрів. Типовий колоніально-буржуазно-вільгемовський барбос! Ми товкли йому, що в Нац.Союз входять всі українські партії, що це політичний центр українства, а він нам - що гетьман хороший чоловік, щирий українець, все налагодиться і треба всіма силами підтримувати "уряд".

Мені було гидко і я в душі рішив ніколи не говорити з окупантами. Про розмову з фон-Тільом було дано звістку до газет. Титул Національного Союзу пішов в словесний оборот.

Національний Союз занявся організаційною роботою - закладкою філій по всій Україні. Розсилався "Статут", філії закладалися самі, присилали нам установчі протоколи, ми "стверджували", вислухували делегатів, інформувалися і т.д. Організаційний рух був великий. Українство без довгих розмов і пояснень зрозуміло необхідність організації. Ми в Києві існували, про нас іноді газети сповіщали, а цим легалізувалися провінціальні філії. В провінції навіть влада німецько-гетьманська розуміла, що коли в Києві можна, то і в провінції - можна. Так потроху відкрились філії в усіх губерніяльних містах, в багатьох повітових.

За недовгий час все українство сконсолідувалося. Цьому поміг статут з чисто національною платформою - обороняти самостійність і національний характер України. Про соціальну програму не говорилось до певного часу.

Через місяць-два У.Н.Союз став основним фактором української політики, центром українського громадського життя. Вістка про Н.Союз пішла вшир і вглиб. Почули і на селах.

Почали з'являтися делегації. Їх урочисто приймала Рада Н.Союзу. Вислухувалися всі кривди, шукалось поради. У вересні вже Н.Союз став "поважною силою" - для кращої аргументації в газетах поречислювано всі організації, що входять в Союз - було щось аж 15! Нац.Союз виріс непомітно, але коли став дуже помітний, тоді з ним вже тяжко щось робити, щоб не одкрити "національного" характеру гетьманщини.

Розігнать, розпустить Н.Союз, коли в ньому була представлена навіть Українська Церковна Рада своїм доволі радикальним священником /забув прізвище/, що систематично голосував за пропозиції ес-ерів, - вже було не можна!

Якої лінії держався Національний Союз в політиці?

Ріжні групи, що входили в його склад, очевидно по-своєму розуміли завдання Національного Союзу. Насамперед соц.-федералісти, які думали, що вони ведуть політику Союзу через одну формальну прикмету /головною був їхній представник/, намірялись поставити Союз на рельси строгого легалізму, борючись шляхом політичних компромісів, переговорів, проволікання /методом "ізмору"/, таким собі опозиційним саботажем, який вони прикладали до пануючої групи. В цьому полягає взагалі увесь ширець буржуазно-ліберальної політики. Це протиставлення своїх інтересів, а протиставлення свого розуміння інтересів, які передполагаються однаковим для обох груп /опозиційної і пануючої/. Інтереси, мовляв, спільні, а методи досягнення у нас ліпші - так каже легалістська опозиція. Те саме каже пануюча група.

Ес-ефи бачили в гетьманщині нормальний образ сучасного і будучого устрою України, але домагались здійснення демократизму - скликання державної Ради, де-б вони могли "виговорювати" свої принципіальні погляди, вносити свої інтерпеляції і т.д. Тому принципіально гетьманщину вони не вважали за ворога, а лише за невдачу. Зрозуміло, що з такої посилки витікала одна тактика - переговорів і переговорів, аж до того, поки німці переконаються, що гетьманський уряд треба змінити на національно-буржуазно-ліберальний. Соц.-федералістам були на руку, як аргументи для скріплення їх позицій перед німцями: брутальність гетьманщини в переслідуванні українства - з одного боку, повстання селянства, протест партій, революційне ворухення лівих елементів - з другого. Критику германської анти-національної політики вони зручно концептували з усього і вистали навіть сами у власних очах. На німців вони давили багатством фактичного матеріялу, це робило вражіння. Важність праці зростала тим, що ліві партії /соц.-рев., соц.-дем. і сел. спілка/ були в складі Національного Союзу і своєю присутністю ніби підпирали позицію ес-ефів. "За ес-ефами стоїть вся українська політично-громадська думка і сила!" - це не аби-що. Ще весною, коли були у Києві німецькі спеціалісти по східних питаннях проф. Рорбах та Аксель Шмідт /29 + 30/, то вже тоді з ними були "навязані стики". Перед виїздом цих панів в "Метрополі" був уряджений "раут"/ініціатори: сам.-соц. і хліб.-дем. - О.Макаренко, М.Міхновський, О.Степаненко/31/ і інші/. Персонально був запрошений, як гость і я. В промовах розвивалася думка національно-демократичної України і бажання зійтися з німцями тісніше. Я мусів також промовити і в ясній формі, отверто зазначив, що селяне хліба німцям не дадуть. Політика насильства - не політика порозуміння. Наша партія з "режимом" не примириться. Виступ мій не пасував до оточення, але у мене залишилось вражіння, що німці взяли собі до притяму мої заяви.

Розцвіт німецько-української дружби, громадсько і України і громадсько і Німеччини, цеб-то партії ес-ефів з німецькими націоналістами виявився під час приїзду делегації "німецьких професорів" в літку 1918 року вже після того, як організувався Український Національний Союз. Німецькі професори, душ з 12,

були прислані для читання лекцій німецьким саудатам на Україні по ініціативі німецького головного штабу. Головою делегації був відомий хвалитель і порадник Столипіна /32/ по аграрній реформі професор Зерінг /33/, з ними проф. Вебер /34/ і інші. Наукова фізіономія Зерінга, як ідеолога дрібних "сильних" селянських господарств загалом відома. Прихильність до його з боку, приміром, монархічного "Союзу Визволення України" також відома, рекламу Зерінгові на Україні робив укр. Чичероне цієї делегації - д-р Роман Смаль-Стоцький, молодий український дипломат.

Коли появилася ця професорсько-нишпорна делегація, українські сфери зворохнулись від надії, що от, мовляв, можна "нав'язати стики" з представниками науки, з людьми об'єктивного знання, а не з неприступними генералами. Тим більш це було важно, що люде науки в очах українців "знаменитими", "відомими" і т.д. Де-хто думав, що це навіть "початок порозуміння". В Національній Союзі говорили, що треба якось "реагувати", зробити "кроки" на зустріч і т.п. В той час в Нац.Союзі я був, як член президії, її Секретарем, але для організації бюро закликав П.Дідушка /35/, що перед цим вернувся з Німеччини /був там урядовцем при українському посольстві Севрюка /36/, не поїхав до барона Штенгеля, а тому вернувся до Києва /37//. З докладів П.Дідушка ми були поінформовані про настрої німецького громадянства і відносин до української справи. Ці відносини були загалом не важні, через "брак інформацій" про Україну. Взагалі і українські кола поясняли собі берлінську політику на Україні помилковою "через брак інформацій". Через те мусить бути зрозумілою та загоріла жадоба, з якою українські кола хотіли дати "дійсні інформації" німецьким знаменитим професорам, які приїдуть потім в Берлін, "надрукують", "ро-скажуть" скрізь, "вплинуть" і т.д.

"Зустріч" для німецьких професорів стала важною політичною задачею, яку мусів рішити... Національний Союз. Українська публіка, що гарячилася з нагоди німецько-української дружби, бігала скрізь і вимагала "скористати". У Києві було "Т-во Українсько-Німецького Зближення", але воно, як мертва декларативно-папірова інституція не взялася за свою натуральну працю - зустрінути святочно знаменитих професорів. Це здавалось і для громадянства "малою гарматою" - треба, що б Нац.Союз, як центр всеукраїнської політичної думки цим занявся. Не треба лехковажити цієї нагоди!

Центр постановив влаштувати раут в ресторані "Континенталь". Р.Смаль-Стоцький метушився скрізь і доводив, що професори хочуть приватно зустрінутися з кращими представниками Українського громадянства, побачити, що є українська інтелігенція і т.п. Німцям напевно він підсолоджував, що кращі українські і т.д. діячі хочуть їх зустріти. Однак німецькі професори, як дрібні посланці свого головного штабу мусили вперед зробити службу - читати лекції офіцерам і саудатам. Лекції ці зводились до популярного, але "наукового" розтлумачення своїм офіцерам інструкції свого генерального штабу про те, як вони повинні поводитись на Україні. Бачите, грубі жовнірські душі дуже якось грубо, кострубато поводитись, повстання проти німців не вгавали, хліба з України в Німеччину йшло дуже мало. Лекції мали на увазі трохи пошліфувати оту грубу німецьку хлібну експедицію, що витворяла на Україні всім відомі штучки колоніальної політики, як ніби в південно-західній німецькій Африці, або в Конго. Отже професори науково розповіли про Україну, народ, обставини, дух часу і т.д.

Лекції для офіцерів були навіть закритими. Зробивши діло, доручене їм "головною квартирою", професори були настроєні симпатично до того, щоб зробити діло і в "кращому українському громадянстві".

З професорами разом приїхали ще різні "журналісти", втім числі "відомий" Екарт, а попросту це німецький нишпорка, колега барона Роопа, приятель В. Степанківського /38/. Екарт добре говорить по-російському, бо скінчив російську гімназію в Сумах на Харківщині, німецький офіцер, імператорський патріот. Роман Смаль-Стоцький і Оренчук Василь /39/, директор департаменту з Мін. Зак. Справ Д. Дорошенка, страшенно старались, щоб звести Екарта з українськими журналістами. На кошт Мін. Зак. Справ було влаштовано "вечерю" в Петрополі. Був між іншими, як журналіст, і я. Нічого більш огидного, як той журналіст-шпion, я не зустрівав в своєму житті. Випитуючи його про всячину, я переконався, що це шпion і наш ворог.

Отже, влаштовуючи "зустріч" з професорами, Національний Союз не запрохав розуміється Екарта, але він явився сам без запросин. Очевидно Р. Смаль-Стоцький, передаючи запросини, не рішився виконати наше доручення - закликати лише "знаменитих" професорів, а якось закликав і не менш "знаменитого" Екарта.

Раут був багатолюдний. З українського боку майже одні "знаменитості": також професори, письменники, журналісти, політики і т. д. Головою раута було вибрано проф. М. Туган-Барановського /40/, який промовляв навіть по-німецькому.

Я не хочу переказувати промов, які були висловлені різними особами - це було звичайне політичне фарісейство двох фактично безсилих груп - української в Києві і німецько-професорської з Берліна. Всі питання розв'язує с и л а. Це кожний знав і тоді, але плілись слова в низку лицемірних оборотів. Соц.-федералісти пробували говорити промови з "державним розумом", німці - з "європейським", а хто хотів говорити мовою революції той мусів говорити їх в інших місцях, інших зібраннях. Характерно, що по Києву на другий день були пущені чутки, що Мацієвич /41/ має "великі" наради з проф. Зерінгом, викладає йому свою "земельну програму". Услужливі ес-ефи навіть висловлялися, що лише один Мацієвич на Україні може скласти іспит в земельній справі перед Зерінгом. Чим скінчився цей іспит, "велика розмова" - я не знаю.

Однак в Києві утворився кимсь настрої, що ес-ефи мають велике признання в німецьких колах, що навіть в Берліні уже знають, що на Україні єдина державна культурна партія - це ес-ефи. Не дивно, що в Нац. Союзі політику на-зверх вели ес-ефи і вважали сами себе за партію, що знайде вихід з прикрого становища.

Соціалісти-революціонери і Селянська Спілка були більшою фракцією в Раді Нац. Союзу, але тримались де-який час строго в рямцях завдань Статуту. Аж в серпні почали висувати необхідність для Нац. Союзу якоїсь соціальної програми. Янко /42/ робив кілька разів колотнечу про необхідність внести в статут земельну справу "в бажаному для селян напрямі". Але зміст досягань для соц.-рев. був не в цьому. Ми мали головною метою зібрати всю інтелігенцію в Нац. Союзі і одрізати всяку дорогу окремим групам для сепаратної політики. До Нац. Союзу не були прийняті лише "хлібороби-демократи", що мали взагалі великі апетити на політику, але вони ніякої поважної сили не представляли і їхня сепаратна політика не була для нас ніякою небезпекою. Тим більш

і "хлібороби" боялись вступати в Нац.Союз, щоб не скомпромітувати себе в гетьманських колах "спільною працею" з ес-ерами. Вони робили різні заходи про "фактичний контакт" з Нац.Союзом, щоб використовувати Союз як демонстративний засіб: коли в гетьманських колах піднімуть ніс, тоді "хлібороби" під'юдять Союз на якийсь виступ, "хлібороби" візьмуться вкоськати Союз і докажуть свій вплив в українській політиці. "Хлібороби" зробили в-осени вже заходи, щоб їх таки було прийнято в Нац.Союз, але побачили негативне до себе відношення і тоді інші представники - Донцов - /43/ заявили лише про бажаність контакту/44/. Контактів ніякого не було.

Інші громадські організації були на позиції безпартійно-демократичній, національній і самостійної лінії не вели.

До Нац.Союзу не вступала лише кооперація, бажаючи бути "аполітичною", хоч кооперативними організаціями керували в більшості політики, бувші члени Центральної Ради, бувші міністри і тп. Всеукраїнський Союз Земств /45/ числився між членами Нац.Союзу майже номінально, бо голова Земського Союзу С.Петлюра сидів під арештом, а заступники його на засідання Ради Нац.Союзу не приходили. Досить довгий час до Союзу не вступали соц.-демократи. Таким чином політика Нац. Союзу була в руках двох груп: соціалістів-федералістів, які вели справу на зверх, комбінували про порозуміння з гетьманом, німцями, "граті роль" і тп., і соціалістів-революціонерів та селянської спілки /також соц.-рев./, які вели внутрішню політику організації сил, що коли прийде якийсь "слухний час", то фактична сила в Нац.Союзі буде в інших руках. Ми не лізли "грати роль", щоб "не компромітувати" благодійний Нац.Союз. Відомості з провінції доходили, що по всіх філіях Нац.Союзу ес-ери мають більшість, будучи не лише представниками партії, а навіть більше - представниками інших організацій - просвітних, професійних, кооперативів то-що/В провінції кооперативні організації входили в Н.Союз по своїй ініціативі, лише київський кооперативні верхи ухилялися від політики/.

Я приймав дуже близьку і діяльну участь в Головній Раді Нац. Союзу і можу з певним правом говорити, що наміри соц.-рев. і селянської спілки, як я їх розумів і проводив, - були одні: сконцентрувати всі живі сили українства в Нац.Союзі, дати їм один напрям, зв'язувати організаційно, скупчувати увагу громадянства на Нац.Союзі, але не розгортати завчасу широкої програми, щоб не сполохнути фізичної пильності і уваги. Мені здавалось, що утворення сконцентрованої сили українства зробить його в очах українського і неукраїнського громадянства /на тлі повної дезорганізації і розпорошеності інших суспільних груп/ силою, що буде б і л ь ш о ю силою, ніж вона фактично є, зосередить увагу всіх, а тоді можна розгортати ширшу програму. Думаю, що в своїх рахунках я не помилився. Дійсно - кругом браківське гризання, а українство сконцентрувалось! В-осени вже доводилось чути від неукраїнців політичних діячів - чому Нац.Союз не візьме ініціативи. Чому не заявить, чому і т.д. З цього я виснував, що морально Український Національний Союз п е р е м і г, його вже п р и з н а н о за єдину компетентну силу.

V. Зміна Президії Українського Національного Союзу.

З приходом у Національний Союз соціал-демократів і В.Винниченка

як члена Президії /від 18 вересня 1918 р. обраний головою Н.С./ від їх, Нац.Союз скріпився, по-за союзом були тільки большевики, боротьбісти та хлібороби-демократи. Коли в Нац.Союзі почали підноситись питання про соціальну програму, то можна було помітити де-яку холодність есеїв і їх представника Ніковського. Окрім того здається і особисті пригоди спонукали Ніковського вийти з Президії. На місце його головою було вибрано Винниченка. Винниченко широким взявся за роботу сам і заохочував інших. До приходу Винниченка Нац.Союз попрацював кілька місяців і був уже політичним центром українства. Організація фактично йшла повним ходом. Делегації з провінції з'являлись все частіше і тягли Нац.Союз на ширшу дорогу. Винниченко почав давати інтерв'ю, писати замітки в "Робітничій Газеті" /46/, преса вже почала взагалі стежити за роботою Н.Союзу.

Не змовляючись спеціально з Винниченком про якісь конкретні глибші наміри, ми вели роботу в повній згоді. Повстав плян зробити Нац.Союз фортецею оборони національної культури школи, преси і т.д. Про цей план охоче гомоніли члени Головної Ради. Винниченко завів доволі жваві стосунки з "сферами", які впрочім перші зробили крок до Нац.Союзу. Ріжні агенти гетьманщини почали робити заходи до "порозуміння", інструкцію про яке гетьманат одержав з "головної квартири"... з Німеччини. Ми мали про це відомості. Дійсно, після приїзду Скоропадського з Берліну /47/ незабаром він зробив "кроки". Власне з того й почалися стосунки.

Не маючи під руками матеріалів про деталі цих відносин, я подержуюся від опису їх.

Стежучи за станом міжнародних відносин, за війною, пильнуючи за настроями на Україні, між селянством, кожний політик мусів тоді помітити наближення якихось не ординарних подій. Хоч я був тоді членом дирекції "Централу", але цілком віддався роботі в Нац.Союзі. По ініціативі представників Селянської Спілки /докладчик Щадилів/48// був прийнятий проєкт про організацію різних комісій, котрі б вели справи Нац.Союзу: військову, закордонних справ, економічно-фінансову, земельну, культурно-просвітну, церковну, то-що. Головою військової комісії був вибраний Винниченко, комісії закордонних справ - я. Власне, Головна Рада вибрала тільки голову комісії, а членів комісії з а к л и к а в уже сам цей голова. Цим було забезпечено цільність складу, добірність і конспіративність її праці та намірів. Такий спосіб організації ми прийняли з тією метою, щоб в комісію механічно не попали деструктивні елементи. Коли якась організація, має окрім явних ще якісь скриті цілі, то інакше робити їй годі. Про скриті цілі ми не говорили між собою, але тому, хто їх мав, був зрозумілий такий спосіб організації.

В громадянстві говорилось і навіть в пресі проскочила думка, що ці Комісії нагадують "міністерства". Де-які з приятелів мені це звичі заявляли, але я рішучо з ними не погоджувався.

До своєї Комісії я запросив Винниченка, а Винниченко мене запросив до своєї. Отже військові і закордонні справи ми вели спільно. У військовій комісії членами були тільки ми вдвох, а до закордонної я запросив ще - від надністрянц. д-ра Д.Левицького, від Кубані - Сердюка, від міністерства закордонних справ /гетьманського/ - Миколу Левицького /49/, де-яких інших урядовців того ж міністерства запрошував принагідно. Найбільш охоче хотів при комісії працювати А.

Галіп /50/, що запропонував мені свої послуги по інтимно-діпломатичних справах. Взагалі тодішнє міністерство закордонних справ /Дорошенка Д./ в особах вищих урядовців - українців: А.Яковлів /51/, Орєнчук - директор департаментів, М.Левицький - віце директор, М.Шаповал /52/, мій брат - начальник консульського відділу цілком широко допомагали моїй праці. Діпломатично-замкнутим в собі, хоч і дуже ввічливими, були лише сам Д.Дорошенко та начальник його канцелярії Г.Мірний /53/.

До чого зводилась комісія закордонних справ?

Одним із завдань її було стежити за закордонною політикою гетьманату, а головним - самостійне вивчення міжнародних стосунків, шукання користних для України ситуацій і впливів, як на заході, так і на схід та південь.

Переговори з німцями і гетьманом вів головню Винниченко, а я займався вивченням різних закулісних сторін в політиці гетьманських місій. Гетьманський спритний агент /але сам не гетьманець/ товариш мініотра закордонних справ Палтов Олександр /54/ був головню пружиною міністерства. Він прирік не призначати до місій людей без згоди Нац.Союзу. Навіть було умовлено, що в склад місій буде призначатись на посаду радника обов'язково кандидата Нац.Союзу. Розуміється, пан Палтов вилазив з шкури, щоб цієї умови не додержати. Це яскраво відбилось на складенні списку місій до Америки, куди чомусь Палтов псував радником одного з братів Шумицьких /55/, члена загадкового товариства "Молода Україна", головою котрого, як то потім виявилось, був Моркотун /56/, членами Петлюра, Галіп, Шумицький і інші. Ми рішучо відхилили кандидатуру Шумицького. Він двічі приходив до мене, щоб "вияснити непорозуміння", але я просто заявив, що Нац.Союз йому не довіряє і ніякого мандату не дає. Палтов прислав якесь "удоствірєнє", що готов також дати пояснення, але я відмовився займатись цією справою далі. Тоді Палтов додав до складу місій, неіснуючу в штатах посаду для Шумицького, самовільно вписавши своєю рукою в вже стверджений гетьманом штат і склад місій п.Шумицького. На цю штучку ми відповіли, що зрікаємось давати своїх кандидатів, не дамо також ніякої апробати місіям.

Воунутись, вкрутитись в інтимну глибину життя комісії закордонних справ гетьманщина хотіла через свою агентуру. Тут я повинен сказати, що зброєю гетьманщини служило назване товариство масонів "Молода Україна". В одному з "ширих" розмов А.Галіп, що з дипломатичним ентузіазмом пропонував свої послуги Нац.Союзові, заявив мені під великим секретом з таємничо-трагичним видом, що він має вищі принципи своєї політики, бо він - масон. Масонство, як світовий рух, має своєю задачею визволення людскости від всіх неволь шляхом морального переродження людини і доброї організації своїх членів, скрізь при всіх дворах і урядах. Всі "прем'єри", по його словах, масони. Антанта - це масонська організація. Масони між собою, як брати. Вони ведуть не якусь шовіністичну чи державну вузьку політику, а політику масонську - направлену для здобуття масонської мети - знищення окрізь монархізму, заведення моральних республік, котрі потім об'єднуються в світову республіку. Таке мені наторочив мені Галіп.

Словом, передо мною стояв представник конкуруючого Інтернаціоналу, імітував лірізм і масонізм в тоні, отверто моргаючи своїми лупатими цигансько-буковинськими очима. Я пробував говорити, що виз-

волення йде шляхом класової соціалістичної боротьби, яку ведуть маси.. Але він сказав, що не маючи нічого проти класової боротьби, разом з тим вони, масони, звертають увагу на моральність, чесність, правдивість методів праці, взагалі - високоморальний елемент у їх основний. Він, як українець, переконався, що Українську державність може збудувати лише світове масонство. Це - сила! Ми, українці, мусимо йти в масони, здобути там довіря, звязатися з закордонними братами - масонами, між якими майже всі прем'єри міністрів. Ллойд-Джордж - масон, Клемансо - також, Вільсон - Також. Позаяк Антанта гратиме не останню роль в справі признання України, то ігнорувати масонство не треба, а навпаки...

Перед мною був свого роду унікал - самий найпередовіший дипломатичний прогноза. Брат-масон.

Я висловивсь, що нічого не маю проти, коли й масони попрацюють для збудування нашої державности.

"У мене є - каже він - один товариш, з яким ми живемо, як брати. Ви можете йому вірити, як мені. Він для вас буде незвичайно корисний у всьому. Через його Ви можете знати в с е, що діється у гетьмана!..

-Він також масон?- питаю...

-О-о, застогнав він - я не маю права відповісти на це питання. Ви розумієте? У нас, масонів, дається присяга не називати ні чііх імен. Мені було б важко сказати, але Ви мені повірите, коли я скажу: йому можете вірити, як мені-...

-Ну добре, знімаю свій запит. Хто він просто і чим може бути корисний?- питаю.

-Моркотун. Він особистий секретар при гетьмані. Розумієте - особистий секретарь. У його все-.

-Хіба-ж він може служити Нац.Союзові? Це-ж суперечність!-

-Ні, він - щирий українець. Він служить не гетьманові, а Україні-

-Як-же йому вдалось влізти до гетьмана? Скоропадський же міг - би взяти за особистого секретаря тільки цілком певну для його людину?-

-Бачите, м и маємо скрізь впливи, м и можемо провести своїх людей, куди треба... Я дуже прошу, я не маю права, але.. о, це буде корисний для Вас... Він може виконувати такі доручення, самого інтимного змісту. У мене нема інших намірів, як тільки Україна, дорога Україна. Це головна моя мрія, ідея. Я сам працюю в міністерстві закордонних справ. Хіба це приємна тепер праця? Але-ж обов'язок захищати скрізь наші інтереси-...

Він довго мене запевняв. Я нарешті з г о д и в с я побачитися з "найбільш корисною людиною".

Через кілька день він заявивсь. О, старий знайомий: в київському комітеті по охороні революції /під час Корніловщини/57// цей молодий добродій являвся раз-двічі з своїм колегою, як представник революційного комітету залізничник "юго-западних дорог". Вони стежили за контр-революцією, вони прохали директив, вони можуть пустити вагони з корніловцями під откос.

Г.Пятаков, член комітету охорони революції, сказав тоді мені - це хороші хлопці. Какая рѣшительность. Это большевики...

Так, це був той самий Моркотун. Тоді він говорив по російському. Тепер - говорить по українському.

Маленький сухорлявий чоловічок, білявий, з прищами на обличчі. "Трагічно" насуплені брови над молодим голобородим обличчям. Руки "серйозні". Дивиться на мене ввічливо, делікатно, дисциплінарно, серйозно.

-Ви мали щось мені сказати цікавого? - питаю.

-Так. Я болію душею за нашу справу. Я хотів знати Вашу думку, Ваш погляд на те, що-ж далі буде?- каже.

-А що ж далі буде?-

-Ви краще знаєте. В своїй не легкій праці я хотів би знати, що мені робити. Що треба для нашої України?-

-Та-ж Ви маєте мабуть чимало обов'язків по службі?-

-Так, але щож, я роблю без всяких вказівок, не знаю, що думає Нац.Союз, я хотів би мати директиви...-

-Які?-

-Ну, як треба ставитись до німців, до Антанти? Як впливати на гетьмана? Не знаючи, дивиться на це Н.Союз, я можу помилитись, зробити не те, що треба. Я дуже прошу дати мені Ваші розпорядження: що, як, де я маю робити. Я все зроблю, щоб бути корисним для Н.Союзу, бо це все одно, що для України. Я маю плани. Я задумав... Щоб всю політику німців і гетьмана розкрити для Нац.Союзу, але мушу мати директиви. Як Ви дивитесь, чи треба нам завести зносини з Антантою? Може кого туди послати? У мене є один знайомий там. А може в Берлін? Я можу це влаштувати. Але я хотів, щоб Ви мені вірили, бо в такій важній справі працювати без довіри - тяжко. Гетьман такий слабкий чоловік, що на його легко вплинути. Він боїться Нац.Союзу, бо Нац.Союз сила. Він казав, що коли б порозумітися з Н.Союзом, то можна б тоді такий кабінет зробити, чисто-український...-

І цей чоловічок вився, облітав своїми словами, запитами, натяками, "признаннями", запевненнями. Морщив брови, "страждав душею за Україну" і... випитував, нишпорив.

Ніяких "директив" я йому не дав.

-Що ж я мушу тепер робити? - питає.

-О, ваше становище важне, відповідальне. Ваша щира любов до України піскаже Вам як найкращі засоби праці. Ситуація складна, передбачити нічого заздалегідь не можна. Вам там видніше. Я певен, що Ви в кожному разі зробите добре...-

Ми розійшлись в повній свідомості наших обопільно відповідальних, рішачих для України ролів і взаємної пошани.

Передо мною був масон... шпion!

Більше ми не бачилися...-

- - - - -

Незабаром після того до мене з'явився якийсь добродій "з дуже знайомим обличчям", але не пригадаю тепер його прізвища. Член Цент. Ради. Військовий. Зустрівав його часто в Центральній Раді, як одного з членів української ради салдатських депутатів.

Має до мене "дуже важну справу" і хоче розмовляти на самоті. Це було в Українському Клубі. Йдемо в окрему порожню кімнату.

-Я прийшов до Вас в дуже важній справі. Думаю, що нам треба скрізь мати впливи. Що тепер з німцями робити? Я маю повні відомості, що вони програють війну. Отже ми повинні тепер-же зійтися ближче з Антантою. Франція заінтересована дуже в Україні...-

-Відкіль це ви знаєте?-

-А знаю-.

-Цікаво-.

-От, власне, я про це і прийшов з Вами поговорити. Як українець, я певний, що Нац.Союз грає дуже важну роль. Про це у Франції знають і дуже цікавляться-.

-Відкіль знають? Хто цікавиться?-

-Я тільки вам признаюся. Це великий секрет. У Київ приїхали два французькі генерали і один англійський полковник, котрі хочуть мати зв'язок з Нац.Союзом-...

Я слухаю з зацікавленням - ну?

-Так, от вони хотіли б побачитися з Вами!-

-Зо мною?

-Так.

-Про що ж вони хочуть говорити зо мною? І чому зо мною?-

-Так вони кажуть. Вони знають і Вас.-

-А як же ви їх знаєте? Хіба ви з ними в яких стосунках?-

-Ну-да. Я працюю з ними. Ми багато говорили про наші справи.-

-Он-як! Як же ви з ними зішлись? Це дуже інтересно. Що значить, що ви з ними працюєте? Маєте посаду?-

-Маю. Знаєте, я вам все скажу: я з ними працюю по політичних справах. Я ненавижу німців, німці - вороги України, а я думаю, що нам допоможе тільки Франція і Англія. Хіба ми можемо примиритись з німцями? Я ідейно працюю проти німців. Шо-ж, правда, я на службі у французів. Треба ж комусь і там знати, що діється.-

Це був платний шпiон французький, що "ідейно" працював з французами, передбачаючи їхню перемогу. Він прийшов до мене з пропозицією, щоб я згодився побачитись з французькими генералами і англійським полковником. Побачення можна влаштувати на Театральній площі, в помешканні курсів чужих мов. Утримує курси одна англичанка, літня пані. Туди можна прийти, сказати пароль і англичанка зведе з ким і де слід. Справа важна, ігнорувати її не треба. Небезпеки нема, можна поговорити, роздивитись, що за люди, поінформуватись про закордонну політику...-

Я обіцяв подумати і дати відповідь згодом.

Ми радились про це вдвох з Винниченком. Розуміється, в Києві могли бути напевне антантські агенти. І хоч з політичної точки погляду ніби-то корисно скрізь невід запускати і "практичні" політики не обминають ніякої можливості робити справу, але у німців могли б також агенти. Полковник Газ і майор Ярош дуже спритні люди в німецькій обер-команді! Вони могли чути мабуть не раз про українські розмови, що тепер годі з німцями, німці одурили, ніхто як Антанта, он Вільсон мовляв, 14 пунктів. Та і взагалі революційні традиції Франції. Це не якийсь собі чобіт Вільгельма II. Французи-свободолюбна нація. Вони можуть зрозуміти, що значить боротьба за свободу. І т.д.

-Ніхто як Антанта!-

Такі міркування наших примітивних політичних прозорливців вже ogrівати обивательську душу.

Про це німці знали. Коли Нац.Союз не виявляє симпатій їм, то очевидно комусь другому. Кому? Більш нікому, як Антанті.

Німці дуже були цікаві знати чи нема в Нац.Союзі антантської інтриги. Вони силкувались якось пронюхати, винищпорити, докопатись таки. Але Нац.Союз був дуже обережний, тонкий конспіратор, в'юнкий

політик і не давався ніяк в руки. Дуже намагалися взяти, знайти антантську бацілу німці, але це їм не вдалося. Ну, й хитрі-ж українці! Німці казались...

А нам дуже легко було законспірувати бацілу, бо... її зовсім не було. Хто живе в Росії чи на Україні, той мусить знати найбільш могутий засіб все знати - провокація. Ах, це такий вселюдський засіб!

Хіба німці не могли зробити самі двох дуже гарних французьких генералів і одного англійського полковника? Розуміється, при бажанні можна було зробити сотні. Для українців це було не можливе, бо у нас тільки один чи два знають англійську мову, десяток якийсь знає французьку. Цих знавців знають всі. Як з їх зробити генералів і полковників? Правда, навіть у нас за кордоном багато земляків пише на своїх картках "український генерал". Але, це-ж не серіозно.

А коли б і справді в Києві були дійсні антантські генерали і полковники - яку б ми користь могли з того мати? В даний момент, коли українські сили розгромлені, коли ми не реальна сила, то про що реально-політичне говорити з "антанток"? Ми рішили ухилитись від загадкових побачень.

"Ідейний" шпiон приходив до мене ще раз-двічі, доводив гаряче про "горизонти", але дарма.

Я лишився при переконанні, що це була німецька провокація або заходи якогось дрібного жулика, що хоче робити велику політику в колоніях. Але яка гидка атмосфера твориться цими всякими "ідейними" шпiонами чи "масонами": побалакаєш з ними і в роті так робиться гірко, як ото на похмілля чи з великої хвороби.

VI. Зустріч гетьмана, ген. П. Скоропадського з отаманом, ген. П. Красновим. /58/.

На нас дуже прикре вражіння зробило побачення Скоропадського з Красновим в Смородині /тут помилка: не в Смородині, тільки в Скороходо. С.З./ . На другий день ми вже мали текст промови - Краснова, в якій він високопарно возвеличував Скоропадського як собирателя Руси і т.п. Для нас було ясно, що сталась з м о в а проти України і революції взагалі во ім'я єдиної-неділимої монархічної Росії, в якій першу роль міг грати Скоропадський.

Головну політичну ідею гетьманщини ми знали д о к у м е н т а л ь н о. Це давало й нам змогу ясніше протиставити свою ідею, а слабодухих ми вели з певністю далі від "приспособлення к подлости".

Я вказую, що "побачення в Смородині /Скороходо. С.З./ було поворотним пунктом для гетьманщини і для нас.

Ми почали, кожний по своєму, думати про те-ж саме.

Для цього треба було зробити перевірку сил і довіря.

VII. Відкриття Українських університетів в Києві і Кам'янці.

Перевірку було зроблено на одкритті українських університетів у Києві 5 жовтня і в Кам'янець-Подільському 22 жовтня 1918 року /59/.
Одкриття університету було святочним актом перемоги української

ідеї взагалі. Українці в с і тішилися цим фактом. Гетьманоугодні українці вертілись біля Скоропадського, викопували з архивів доказів гетьманського історичного любомудрія і культурно-релігійного патронату. "Собор Мазепи", "Академія" взагалі і "Академія" Виговського з окрема, — це робило вражіння і Скоропадський, був не від того, щоб пошитись в патрони української культури. Розумні чорносотенці знали, що акт прихильності до української науки чи щоб-то може найбільш підкупити симпатію української інтелігенції і, затіваючи свій великий план відбудування Росії, вони мусіли знайти реальну принаду для Українців. Університет — це те, про що мріяли в с і українці при всіх обставинах. Політично одкриття університету здобуло багато симпатій в уміркованих колах для Скоропадського. Мур української опозиції проти гетьманату був проломлений.

Але разом з тим Смородіно/Скороходово.С.З./ і ще гірший натиск на село, ще лютіщі контрибуції, реквизиції, спекуляції. Це все дуже впливало на психіку і підкреслювало класову поміщицьку реакцію.

В день 5 жовтня 1918 р. Київ був святочно настроєний. Десятки автомобилів пролітали на гору, де був будинок бувшої військової школи, а тепер український державний університет. Все українство було на ногах.

Ми, Президія Нац.Союзу, також направились на свято. Люде були закликувані лише по білетах, але опріч студентів, було всетаки багато публіки. Німецький штаб, Скоропадський і його кабінет на чолі з Лизогубом /60/, дипломатичний корпус.

Скоропадський з'явився в білому гетьманському жупані, з характерною гетьманською шапкою. На грудях "георгієвський хрест". Коли він з'явився, то аранжери свята зручно примусили всіх встати: хор Кошиця грянув "Ще не вмерла Україна!" — наш гімн, при звуках якого всі українці встають. Але в цім разі? Розбирайся там. Ввійшов з почетом Скоропадський, залунав гімн, всі встали. Німці і дипломатичний корпус це бачили і мабуть подумали: Скоропадський переміг! Он як його зустрівають...

Біля Скоропадського вертілась карикатурна постать "Генерального писаря" Острияниця-Полтавець в історичному убранні і з оперетковим каламарем за поясом. "Генарилет" чималий. Боже мій! Кацапня яку комедію виграє: ніби якісь провінціяльні наші аматори виставляють п'єсу "Богдан Хмельницький" чи як там!

Скоропадський сам прочитав свою установчу грамоту і передав її ректорові Сушицькому, а потім ще од себе прибавив кілька слів. Говорив він по українськи, як і всі "молоді українці" з воєнщини: з московським прононсом, заїкувато, але голосно. Я бачив, що де-які українці були дуже зворушені власне виступом гетьмана.

Подумайте! В чорносотенному руському Києві, в якому ми українці є меншістю, не в казці, а в дійсности, одкривається український університет. Справжні пани кругом: генерали, міністри, дипломати, професори. Всі серіозно одкривають університет український там, де ще два роки тому не можна було говорити про українську народню школу, де не виходило ні однієї української газети! Але що більше! Виступає людина і каже: я гетьман всея України. Справжній живий гетьман, в білому жупані, підперезаний поясом Хмельницького чи Мазепи, з такою шапкою в руках, як на картинах чи в музеї. Це-ж іде Україна, казка, ніби плывуть перед очима персоніфіковані сторінки з "Кобзаря", ніби над усім в хмарах вітає Шевченко і благословляє Україну.

"Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали"...лунає гук Лисенка.

"А в степах України, дай-то Боже милий,

Блисне булава!"

Шкода, що Скоропадський з'явивсь без гетьманської булави!

Але вона однаково блискала в уяві, в очах літературно-естетично-архівного українства. Я закрив очі і думав:

О, як-би на твоєму місці стояв справді гетьман соціяліст, гетьман революціонер, гетьман - верховода українського трудового люду, що віками був і є в рабстві, що своїми руками творить всі вартости, що вмірає за свободу, за батьківщину, а не знає, що таке воля; що всіх годує хлібом, а сам голодує хронічно, упосліджений, розтоптаний, неосвічений... той гній, з якого ростуть розкішні хризантеми панської культури, оцих університетів... Як би ти був гетьманом тих, між якими я родився, виріс в нужді, жив у бур'янах і лозах, часто голодував, з заздрістю дивився на людей - ангелів, що ходили якось гарно чудово вдягнені, пливли перед очима, як казка чудових снів... Як-би ти був гетьманом з мого чудового, ентузіастичного, громоподібного Кобзаря, гетьманом-революціонером, гетьманом душі нашої - самим Шевченком - я-б тобі зараз поклонився в ноги.

Я-б зараз так щасливо розридався і крикнув усім: хай живе велика щаслива Україна з своїм гетьманом!

Але ти, царський генерал, ти син рабовладільців, маріонетка в руках московської огидної чорної сотні вампирів, у яких я бачу кров на руках! Он які сидять замурзані, гидко дихають, аж ходе специфічний дух по залі, як у р і з н и ц і. Ти вкрав гетьманську шапку і жупан, натяг на себе, зібрав копицю своїх поплічників і одкриваєш, "даруєш" університет, купуєш українську душу, що б остаточно її втопити і втоптати в багно. Щоб вона завтра вже соромилась сама себе, щоб вже була обідрана, ограбована, щоб згубила невинність, чистоту і казку. Ти хочеш украсти єдине наше богатство - чистоту, обезброїти нас остаточно і розміняти українство на дрібниці. Ти експропріюєш у нас щастя творити культуру, ти передаєш панам нашу історичну місію, монополізуєш патронат над народною українською культурою. Замість Шевченка, ти "даєш" українському народові університет.

Геть жупан, геть гетьманську шапку!

Це все належиться не тобі, а комусь іншому!

- - - - -

Я поглядав на свого сусіду Винниченка.

Чому б йому не бути українським гетьманом?

Хіба він гірший за генерала?

Смішно навіть питати!

Ми сиділи в першому ряді крісел, цеб-то нарівні з німецькими генералами, дипломатами. В нашому ряді сидів ще Лизогуб, а гетьманські міністри сиділи в другому ряді.

Чому? Безхитра любов українських аранжерів свята до свого: члени Президії Українського Національного Союзу - це, брат, щось наше найвище! Перше місце...

То нічого, що вони одягнуті в скромні візитні костюми - це Президія Українського Національного Союзу, цеб-то Україна.

Коли офіційальна часть скінчилася - читання грамоти, промова Скоропадського, подяка ректора, зложена в вірнопідданчому тоні і університетського "гимна" "Gaudeamus igitur" розпочалась друга

часть свята: привітання делегацій.

Скоропадський від'їхав.

-Слово належиться Голові Українського Національного Союзу Володимиру Кириловичу Винниченкові!-

Винниченко встає з крісла і направляєтся до трибуни.

Залунав такий грім оплесків, якого Скоропадський мабуть ніколи не чув за своє життя не лиш не по своїй адресі, а й по адресі йому подібних монархів!

Українське суспільство витає свого дійсного гетьмана - подума я. Німецькі генерали, дипломати, міністри дивились на цього "гетьмана" чис.1, що чомусь одержав слово після виступу гетьмана чис.2. Дивні порядки на Україні!

Винниченко говорив хвилин 15. Промова звичайна на тему про культуру, народню культуру, трудову і т.д. Кілька разів зривалась буря оплесків, нарешті після скінчення промови перейшла в довгу, якусь навмисну овацію-демонстрацію. Мовляв

Дивуйтеся, вражі ляхи, скажені собаки -
Йде Залізник битим шляхом, за ним гайдамаки!

Трохи згодом одержав слово я, як представник найбільш зненавидженої гетьмансько-німецьким режимом Української Партії Соціалістів - Револуціонерів. Я перший раз бачив перед собою таке "високе суспільство" генералів, міністрів і дипломатів, бо ніколи не стикався з ними ні по яких справах. На мене вони також дивились і мабуть хотіли "запам'ятувати лице на всякій случай".

Моя промова була в інших тонах, з иншим змістом, відповідно, так-би сказати, своїй ролі.

Суспільство прийняло мене незвичайно оваційно, ніби як "наказного гетьмана" Нац.Союзу, що зовсім вже могло обидити панів гетьманських міністрів.

Ми пішли в другу залю, де був заложений святочний чай, щоб покурити. Винниченко розмовляв про щось з незнайомим мені добродієм /це був д-р В.Старосольський /62/, соціал-демократ з Галичини, як я узнав, познайомившись з ним при тім/. Я пішов ближче до буфету і за одним столом, захищеним пальмами і квітами тощо, побачив цікаву групу: О.Олесь, Вороний чи Чупринка і А.Хомяк /63,64,65,66/. При розмові я помітив, що вони вже набрались, "хоч викрути".

Ми гомоніли, жартуючи. "Що це ви так добре вже посвяткували?- питаю, - чому не йдете в залю свят?" - "О, ні, ми не політики. Поділ праці: ви робите політику, а ми будемо пити за ваше здоров'я" - зауважили поети українського відродження...

Довго виступали делегації, говорили різні благородні слова.

Промови скінчилися виступом проректора новородженого університету проф.Ф.Швеця, як представника грізної в уяві німецько-гетьманського блоку "Селянської Спільки".

Був потім "святочний чай".

Українство розташувалось за столами в переміш з ріжними "сферами". Український Національний Союз за окремим столом. Підходили і підходили до нас різні "свої люди", вроді гетьманського міністра народньої просвіти М.Василенка/67/, одного також з героїв свята, але "приятні відносини" не клеїлися.

До мене підійшов познайомитись ректор Кам'янецького університе-

ту проф. І.Отієнко /68/ і передав почесний білет, запрошуючи приїхати також на святочне одкриття університету в Кам'янці на 22-е жовтня. О, так, розуміється... Делегація від студентів запросила мене з дружиною прибути на студенський бал у вечері цього дня, сюди-ж, студенти також святкують. Це буде вже ч и с т о українське свято без "сфєр". Був у вечері на балу.

Концертний відділ слабкий. Потім різні промови. Говорив я, ректор Сушицький, проректор Швець і багато інших. Мені вдалось висловити перед студентами про нові великі перспективи. Ц ь о г о не буде, не повинно бути. Німці - наші слуги, чорноробочі. Вони роблять роботу в де-якому смислі нам потрібну. Наша сила в тім, що німці і московська чорна сотня робить те, про що вони ніколи й не хотіли думати: держать "під козирьок", коли співається наш національний гімн, кричать на всю глотку "Хай живе самостійна Україна!", віддавати під суд тих, що цього не роблять.

Кажуть, що м и не маємо влади, сили, що ми упосліджені. Ні, це не так. Хто примушує наших ворогів кричати слова "Хай живе самостійна Україна?" Якась с и л а. Чи інтереси, чи що инше - ми не будемо розбирати. Але факт, що є с и л а, яка примушує ворогів служити всякому нашому вищому принципові - самостійности нашої держави. І тому для нас працює і історія.

"Не ридать, а здобувать" пишуть січові стрільці на своїх кокардах ці слова І.Франка. Так.

Це була промова-парадокс, в якій я вплив де-що з н о в о ї прог р а м и, що вже надходить.

Зібрані, очевидно, зрозуміли таємний зміст промови і прийняли її ентузіастично.

Ректор Сушицький тако-ж зрозумів. А тому почав говорити студентам про "чисту науку і лише науку", аж після котрої вони могли б братися за політику. Правильно і добре, але академічно, службово. Говоріть, пане ректоре, скільки хочете, ви говорите добре, але руху не опините...

Людським суспільством орудують стихії, а не папіряні лекції...

Я приїхав до дому зморено-шасливий.

За н а м и сила. Маскарад не pomoже навіть гетьмансько-університетський. Українська душа має свою любиму легенду, утворену по-за всякими офіційальними сферами і вона не дозволить себе ограбувати. Панство не ввійде в царство нашої української казки - самотворчости української революції, підняття мас, не знищить священного культу визвольної культури.

Так, це наша месіянстична легенда-ідеал:

Утворити трудове суспільство на українській землі.

Без холопа і без пана.

Це центральна ідея українського руху. Її не зможуть у нас експропріювати і асимілювати з ідеями, що органічно нам ворожі. Українство ми мислимо і відчуваємо в понятті л ю д е, а не пани і мужики. Українство йде з ідеєю трудового суспільства. І коли пануючі класи захотіли б нас ограбити, взяти форму від нас, поставити свій патронат над культурою, то це було б страшним понівеченням української ідеї, але не знищенням її.

Пишно виступив поміщицько-буржуазний гетьманат на одкритті університету, але невдало: українська душа обурилась на панське блюзнірство і відчула глибоку ненависть проти комедіянства замурзаних в

українській крові вампирів. Ні, брат, не довго ти одкриватимеш наші університети!

Ми тебе зсадимо з високого коня... патронату над народньою культурою.

Я думаю, що українство відчуло моральну відразу до блюзнірства московських поміщиків. В цьому заложено основу стихійного протесту і бунту.

Я відчував таємний рух української душі, рух відродження, виходу з анабіозу, в якому вона була пів-року, впроваджена в його нещасною політикою Центральної Ради.

Через кілька часу стихія протесту скристалізувалася: було розпочато підготовку до озброєного повстання.

- - - - -

Поки я перейду до близького опису цієї підготовки, хочу де-що сказати про другу перевірку української душі - одкриття університету в Кам'янці на Поділлі.

Відкриття київського університету сколихнуло душі. Хвилі зворушення, підйому розкотились по Україні. Хто не був на святі - але й той відчував, що щось сталось в нашому житті важне. Якась бадьорість почала снувати по всьому краї. Дивна річ - настрої. Коли опановує всіх настрої, що "далі так жити не можна", тоді приходить революція і велика радість визволення.

І горе пануючим групам, які не розуміють цього.

Вони фатально призначені бути героєм історії: об'єктом знищення. Революція утворюється фактором панування.

Революція є рефлекс утиску, твір наполовину тих, які боряться проти революції. Класове суспільство має в собі цей контраст, протилежність сил, етичність яких взаємно творять нове з'явище. Клас панів і клас рабів - це два полюси революції. Революцію роблять раби, але вони не робили б її, як-би не було панів, які тако-ж роблять революцію, витискують її з душ рабів. Я взагалі собі не можу уявити ніякої краси революції без утиску панів. Тому демократизм такий пошлий, плоский, що він є громозводом революції, охорончим клапаном, крізь який вилітає потроху сила пари в повітря і постійно зменшує силу електричного заряду в суспільстві. Отже революція є іманентним твором класового суспільства. Вона виходить тим краще, чим більший заряд обох полюсів. Гетьманщина була прекрасним творцем революції. Недай боже на місці гетьманщини була б демократична парламентарна ес-ефовщина, український народ не позбувся б Скоропадського так швидко!

Але Скоропадський, Колокольцев, Гренер і Ко /69,70/ - вони художньо підготовляли велику українську революцію. Всі їхні оті "нелепис" заходи приглушити українство як силу, зухиткувати українську легенду, як знаряддя для своєї політики - вони лише викрешували в душі українства такі огні контрасту, що для хоч трохи уважного ока було ясно, що незабаром ті огні зіллються в одно полум'я всеукраїнського, всенароднього протесту і бунту.

- - - - -

Я не попав на той спеціальний поїзд, що віз з Києва гостей до Кам'янця. Поїхав слідуючим. По шляху у вагоні чув різні розмови, бачив розквітчані станції залізниці від Проскурова до Кам'янця.

Гомоніли, що "сам гетьман" незабаром їхатиме в Камянець. Скрізь маяли жовто-сині прапори українські. В передільці II класу сиділи два молоді офіцери-москалі і перешіптувались. Спочатку вони озирались на мене, але я був такий нудний, сірий, байдужний до всього і простий чоловічок, що врешті вони перестали звертати на мене увагу. Я читав тільки російські газети і звертався до кондукторів по російському. В ночі один розповідав про свої вражіння у "штабі", в "міністерстві", в "дружині" і т.д., а другий розпитував.

"Сѣверная армія" організується швидко. Засобів не жаліють. Все посилають якось туди через німецьку окупацію. "Южная армія" організується також добре. Штаб "здѣсь". Навіть відділ "Сѣверной армії 'здѣсь'". В штабі всі свої люди. Українська мова - це дурниця, для виду, щоб українці не шпіювали, не підозрівали. "Всі ці декорації по станціям - це нарочно видумано". Жалування всім призначається добре. Німці помагають. "Дійства будуть зразу по всім фронтам" щоб розсіяти силу противника. Швидким ударом проломиться десь фронт, йтиме мобілізація своїх і скупчення сил. "В Києві організація превосходная", в дружині заводиться "настоящая дисциплина".

Вони довго гомоніли. Говорило іноді двохзначно, іноді окремі фрази без шифровки. Я іноді дрімав, зморений за цілу ніч подорожі. Але крізь сон чується якось краще. Вони їхали до Камінця, відкіль один поїхав в "іменіє", а другий ждатиме його кілька день, а потім вже вони одправляються остаточно до своїх "частей".

Справа була ясна - війна проти Росії во ім'я Росії лагодилася швидким темпом.

Змова в Смородіно/Скороходово.С.З./ реалізувалася по широкому плані.

Я приїхав до Камінця о 12-й і просто поїхав до університету, де мав спинитись і на ніч.

Свято м'ялось розпочатися через пів-години.

Гостей наїхало кілька сот, з усієї правобережної України, з Галичини, Буковини. Ректор Огієнко хотів показати себе дотепним, умілим, енергичним господарем і аранжував свято бундючно.

Часто люде впадають в шаблон утертих поглядів, коли оцінюють з'явища. Гол-соціалісти бачуть скрізь два рода з'явищ: буржуазні і пролетарські, або шовіністичні і інтернаціональні. Український університет - це на їх думку - шовінізм, московський - навпаки.

Для мене університет є університет. Питання лише в користуванні ним. Ми мріяли про український університет, щоб-то щоб наука там викладалась українською мовою і він був приступний для найширших трудящих мас люду. Університет з громадського погляду є корисний з усякого погляду, при всяких обставинах. Найбільш корисний - коли наука вільна від неправди і вступ для всіх вільний без обмежень.

Одкриття другого українського університету було таким-же великим святом, як і одкриття першого. Зовнішно воно виглядало більш демократично, ніж київське, бо не було дипломатів, генералів і дійсних міністрів, хоч були попи і бувші та... будучі міністри.

Ректор Огієнко старався надати вигляд свято церковно-патріотичний. Хор Кошиця /71/ з Києва співав на славу, з ним достойно змагався місцевий хор. Але річ була не в цім.

Делегацій і промов було ще більше, ніж в Києві. Різних парадів також. По Україні вже йшла якась хвиля підйому, вже чутливі чогось сподівались. Я був делегований на свято Українським Національним

Союзом, а тому політичні елементи місцеві і наїздні все намагалися узнати від мене "щось" особливе. Скоропадський розуміється не приїхав, а натомість прислав свого представника якогось генерала-хорунжого Глібова, який сяк-так прочитав грамоту, а потім... рішив сказати промову. Він взагалі хотів зазначити, що наука - велика річ, але зрадливі українські слова ніяк не хотіли складатись не то-що в якусь думку, а навіть фразу. Видно, що генералові довелося говорити вперше за життя не то-що призначіння національної культури, а навіть про науку. Тулив-тулив слова, а вони анархично-більшевицьки розлазились на всі боки, не хотіли нічого знати про напруження генеральської голови, випадали з рота, не держались на язичі і ці їх скоки веселили громаду. Генерал, сказавши, що наука - це така річ, що треба нею займатись, бо її треба взагалі, і що которі не вчаться, то вони сами з себе повинні учитись, а которі знають, то ті університети посідають, но конечно повинен бути порядок і правило, потому что без порядку наука не йде на добро і т.п., крутнув головою, глянув безпомічно навкруги, якось усміхнувся - мовляв "діло понятне" - махнув рукою і - за здоров'я ясновельможного гетьмана всея України і за Українську державу - ура, слава!

Слава! гукнули де-хто з присутніх і очима подякували генерала за промову. Коли ректор сказав, що слово належить представникові Головної Ради Українського Національного Союзу, то зала загреміла - загуркотіла від оплесків. "Понімай-мол діло, пане - генерал!"

Мені довелося сказати про науку менше, ніж про політику. Науки для того й треба, щоб добре вести політику, це-б-то будувати нашу дійсну народню трудову республіку, за яку бореться все чесне й сміле на Україні. Натяки на живий рух народньої стихії, вказівка на вищий принцип боротьби викликала довгу овацію. Я помітив, що якісь іскри "божевілля" миготіли в очах, відчув екстаз, великий святий псіхоз ідеї боротьби і подвигу. Очевидно, маса мала вже добрий "заряд електрики".

На вечірньому бенкеті після моєї промови до мене підійшло кілька поважних на вигляд попів, що були на підпитку і почали: ми з усім згодні, що ви говорили! Тут вся правда. Хіба ми проти цього? Христос також був соціяліст і Україна... да, конечно должна быть... Так вже написано. Но нельзя без духовенства, потому что народ без релігії не може. Ви правду говорите. Соціялізму ми не боїмось, наоборот. Український язык тоже язык. Да! Позвольте з вами чокнутись. За нову Україну!

Дивне вражіння робили ці бородаті-волосаті "соціялісти-революціонери", що були в усьому зо мною згодні! Відкіль беруться у їх слова таких фатальних у їх признань? Романтика українського руху з нечуваними святами, "університет", "даже господа генерали признають", що так треба - це вривається в одубілу псіхику, робить там гармидер і людина губить давно здобуту рівновагу.

Розмов багато було всяких.

У-вечір святочна вистава в Народньому Домі - щось з "Петра Дорошенка" Старицької /72/ виставляли, було щось далі "концертне", потім танці... Я залишився сам між незнайомою публікою і придивлявся до танців місцевої і наїзної публіки. О, так - веселиться молодіж, приймаючи все життя, як свято. А незабаром загремить трудова Україна гнівом і боротьбою проти нечуваного жаху життя. Багато нещастя упаде несподівано на безжурні голови, але потім розгодиниться і

тихий спокій праці опанує наші степи.

Почував я в будинку губ. земської управи.

На другий день були наради в місцевій філії Українського Національного Союзу, а також довше довіроче об'єднане засідання губерн. комітету УПС-Революціонерів і Селянської Спільки, на якому я докладно реферував стан річей, можливі "близкі перспективи".

Ясно одно, що "треба до чогось готуватись".

Великим гуртом ходили оглядати стару фортецю і турецьку башту. Це були німі свідки колишніх панів, що наїздом і силою верховодили над Україною. Відшуміли вони. Польща здихає вже більше сотні літ під московським чоботом, а Туреччина вже давно вважається за "хвору людину" і майже виперта з Європи.

Україна згубила була навіть імя, а тепер воно лунає по всьому світі і мабуть і готентоти вже чули, що появилась Україна. Невже вона не скріпиться, не встане до невідомого стану існування, як перед великим 1917 роком? Невже марно піде та божевільна енергія, яку видала з себе українська революційна інтелігенція? Енергія не може загинути: вона трансформується в инший вид, перейде з політики в господарство, в літературу чи мистецтво, але не згине. Перейде потім знов в суспільний рух, мусить перейти.

Вернувшись з огляду руїн, я зайшов в "Просвіту", потім блукав по місту сам, під великими кленами, що густо крили землю жовто-зеленим листом. Небо чисте, прозоре. Тепле повітря і золоті клени, такі спокійні, величні в своєму уміранні. Тихі вулиці, без осоружних трамваїв. Прошуміло свято, багато тепер людей дома в солодкій зморі після вибуху почувань, лірики, напруження. Зморені серця, як ця золота вміраюча осінь...

Але багато тих, які не помічають краси життя, ані розцвіту весни, ані вмірання літа: це ті, що торгують і ті, що страждають і працюють. Мільйони українського селянства навіть не знають, що відкрили для його університет. Підуть до його синки купців, панів, панів, багатирів; навчатся панським ремеслам і здобудуть панський хліб. А селянські хлопці і дівчата бігатимуть по вулицях, з малку за роботою - пасти гусей, телят, овець, свиней, а потім рілля, худоба, ліс, панська економія, шахти, фабрики... І так ціле життя: Я його знаю, був на с а м о м у д н і з л и д н і в, розпуки, голоду, безнадійности, безпритулля. І все мріялось, що колись цьому буде кінець. Невже він не прийде? Ну, підуть німці з України, чорна гетьманщина зорганізує сили і буде нас тримати в лещетах панської влади? Набере війська - з кого? З отих селян, що вже вхопили смаку волі і навіть своєвілля, що вже пізнали можливість иншого життя? Ні, це неймовірно. Пани зберуть тисячу, десять, сто тисяч офіцерів, а ми... мільйон селян і робітників. По селах багато зброї. Земля в своїх надрах має хліб, але тепер і з б р о ю.

Університет - гарна річ, але при певних умовах.

Коли цей університет буде виховувати безжурних ворогів народу, то для чого він? Яка радість з його? Чому ми радіємо з одного факту - університет?... Пройдуть роки, в йому будуть педелі і поліція, що говоритимуть українською мовою і робитимуть неволю неволю панською рукою. Це щось дике - українська мова, мова працюючих, стане мовою гнобителів!

Романтика золотого листя, величних кленів у парчевих ризах, відходила. Клени скидали свою золоту красу і стояли, як гола дійсність. Я стрепенувся і поїхав на станцію. Поїзд відходив о 5 годині. На вокзалі зібралось багато публіки на проводи гостей. Фотографувалися, музика грала, єпископ з попами товкся. Ми віді́хали з Шевцем і Сушицьким разом і цілий вечір говорили про метод складання історії літератури.

VIII. Національні сили готувляться...
до акції.

Кам'янець-Подільський настрої показував мені те саме, що й київський. Через молодого доцента І. Крип'якевича /73/ я "офіційно" передав у Галичину на словах спростування дурниць, написаних Л. Цегельським /74/ про Київ, про наміри Нац.Союзу. Цегельський розпустив небиліці, що ніби-то Нац.Союз висловився проти прилучення Галичини до України. Цей панок не був у Нац.Союзі, бо терся в гетьманській передній, шельмував з чорносотенцями, він сміє щось говорити за Національний Союз!

У Києві настрої невідомо чого рухливий.

Через кілька день я в-ранці вийшов на Чеховський переулок. Я тут жив в будинкові чис. 6. Ледви я зробив кілька кроків, аж почув голос "Добрининь! Що чувати? Як там у вас в Нац.Союзі діється?"

Йшов на службу А. Макаренко /директор комерційного департаменту в Міністерстві Шляхів/. Ми привіталися і розгомонілися, пішовши разом. На розі Чеховського переулку і Столипинської вулиці спинилися. Він нарікав на хижачтво гетьманщини і на сміливість донців.

-Ось, каже, одержав я телеграму нашого залізничного комісара з Луганського /на Катеринославщині/, де сталась така подія. З сусідньої станції, цеб-то з станції з Донщиною ввірвалися донці, захопили поїзд, приїхали до Луганську, забрали на 40 вагонів величезну масу всякого військового майна, навіть кілька аеропланів і повезли з собою. Наш комісар ось телеграфує, що він дав приказ не випускати з кордону цього майна і питає, що робити?-

-Ну, що ж Ви на це? питаю.

-Я телеграфував, що він добре зробив.-

-Та не знаю. От подлеці, от негодяї! Га, що роблять донські голубчики!-

Він обурювався. Далі розповідає, що цими днями "штаб" дав приказ одправити на Донщину все військове майно з Кременчуцьких складів. І там почали були отпраляти, але запитав знов український комісар, чи можна отпраляти, бо ніякого закону нема для цієї одправки.

-Ну, і що-ж Ви? питаю.

-Я дав приказ, розуміється нишком, щоб в Донщину не отпраляти, а хай ганяють вагони по Україні, десь зажинуть в куток, в якийсь глухий тупик тай годі. Хай стоять...-

-А як гетьманське начальство знайде та прикаже таки одправити?

-Ну, тоді вже я не знаю що робити - каже Макаренко. -Що ж, пошлемо, а по шляху знов кудись заженемо в тупик. Жаль, знаєте нашого добра!-

А. Макаренко не знав одного: гетьман по умові з представником

Дону призначив вислати з України на Дон 100.000 комплектів для повного спорудження 100.000 армії: одягу, зброю, гармати, набої, санітарно-медичні, господарські і всякі засоби. Це мала Україна дати, а Дон просто постачити людей і зробити за якийсь місяць-два армію.

Точна копія цього договору вже була в наших руках.

Ми з Макаренком гомоніли далі.

Я міркую голосно.

Що ж, доки-ж це ганяти по залізницях вагони з військовим майном? Он у Луганську донці самі забрали, з Кременчука однаково все майно нарешті піде на Дон. Трохи згодом Україна залишиться без зброї, а там підуть німці. З чим ми лишимося?

Я помітив, що А.Макаренко на краю повного одчаю.

Макаренко каже, що у його є вірні люди по всіх залізницях, то він з ними разом боротиметься й далі проти вивозу майна, саботуючи вивіз. Я почав розпитувати його: які вірні люди? Де? Скільки? Він розповів, що українські залізничники орудують, як міцна спілка. Опріч того міністерство організує залізничну сторожу, цілком окрему від жандармерії. Сторожа в розпорядженні міністерства шляхів, а жандармерія - у військового. На чолі сторожі стоїть генерал Осецький /76/, його близькі помішники - начальник сторожі Лівобережних залізниць полковник Павленко Виктор /77/ і Правобережних залізниць - полковник Хилобоченко. /Обидва полковники мої товариші по Чугуївській військовій школі. Хилобоченко був членом юнкерського українського гуртка, що був під моїм проводом в Чугуєві в 1904-6 роках. Павленко до українства активно прийшов з перших днів революції і був членом військового Генерального Комітету. Обидва люди для України вірні/.

Макаренко розповідає далі. Організація сторожі полягає в тому, що тепер ген. Осецький заложив по всіх станціях штаби, управи, діврава де-що службового штату. Н а ч а л ь н и к и відділів були українці /уманський одділ був під командою мого брата Артема /79//. Вже багато прийнято і козаків. Організовано з їх резервовий полк у Києві /залізничний полк/. До полку приймаються лише "свідомі українці-козакі". Це і є резерв, в якому виготовляється сторожа. Але лихо, що військове міністерство хоче перебрати цю залізничну охорону під свою руку. Залізничники і оця сторожа - це наша вірна сила, єдина надія, з нею можна все зробити.

Розповідає А.Макаренко далі, я слухаю і міркую нишком собі: все є, залізниці в наших руках, сила організується, але нема якоїсь ідеї. Хіба кристалізується?

Пишу: а чи могли-би ви з своїми залізничниками в певний день спинити рух всіх залізниць?

-Можу! Наша Головна Рада залізничників скаже - і буде зроблено.

-А чи великий союз залізничників - росіян чи общеросів?

-Більший нашого, та Бутенко /80/, міністр шляхів енергично українізує і вигонить не українців. Силу має наша спілка, хоч вона й менша.

-Коли б українська Рада постановила спинити рух залізниць, то щоб робила російська? Пристала б до нашої, чи вела б московську політику і боролась-би з нашим страйком?

-Пристала б до наших, бо в останні часи вже в одеському центрі чужинці підтримують наших в боротьбі за поліпшення умов.

Для мене було поки-що досить. Думки миготіли і вижрували. Далі

ми говорили про безнадійність і безцільність всяких пертракцій з Скоропадським і з німцями, що українську справу можна зрушити з місця тільки боротьбою, активною...

-А що як-би... повстання?- питаю.

-Це єдине, що треба робити! відповідає.

Далі ми наперебій заговорили про озброєне повстання проти гетьмана і німців. Чоловік експансивний, А.Макаренко почав зразу малювати всякі перспективи. Він все прив'язував до залізничників, до охорони. Коли ми перейшли до війська, то зазначили собі, що українських військ всього кілька груп: полк запоріжців /Балбачан. 81/, полк січових стрільців /Коновалець. 82/, Чорноморський кіш /Пелешук. /83/, залізничний полк. От і все. Всякі офіцерські українські групи по заложених гетьманатом по всій Україні штабах корпусів, дивізій, полків то-що були дуже маленькі або й зовсім їх не було.

Почали міркувати про політичну сторону справи.

Хто мав дати політичний провід, взяти відповідальність на себе, ризик? Макаренко висловивсь категорично за Національний Союз. Коли Нац.Союз не згодиться, то більш нікому. Він почав питати мене про Нац.Союз і заявляти, що всі надії скрізь покладаються на Нац.Союз. От і ми, залізничники, робимо організацію, а не знаємо для чого. Ініціативу мусить взяти Нац.Союз.

Я отверто сказав, що Нац.Союз абсолютно нічого не думає про озброєну боротьбу. Спитав: чи не говорив він кому щось подібного, як оця наша розмова. Каже - нікому не говорив, взагалі вони, залізничники, в тісному дуже гуртку говорять отверто про все. Я спитав: хто в тому тіснішому гуртку? Макаренко назвав себе, Стокоза, Тулюпа, Різниченка. Каже, що Осецький цілком наш і ненавидить гетьманщину. На його можна покластись цілком. Останні військові /Павленко, і Хилобоченко/ також свої люди.

Я сказав, що в Нац.Союзі про цю справу ні з ким не можна говорити, окрім Винниченка. Макаренко висловився: він думає, що як Винниченко і я не візьмемось за цю справу, то нічого і затівати. Я заявив, що я д а в н о в ж е в з я в с я та нема з ким. А чи Ви пристанете серйозно до цього? Бо успіх - і ми зверху, а ні - нам кінець!

Він відповів, що серйозно. Значить од нині нікому ні слова і при розмовах висловлюйтесь проти т а к и х проєктів. Річ в тім, що було багато людей, які скрізь і завжди ляпали про повстання. Одні щиро, інші так собі, аби ляпати язиком. Українство було насичене такими необережними і серйозними словами, як "повстання", але я мало зустрівав людей, які серйозно ставилися до цього. Люде з провінції найчастіш висловлювали цю думку серйозно, а столичні... гідко згадувати оту розколючену кашу "настрєвих" політичних розмов. Ідея повстання ноуилась в повітрі увесь час. Повстаннями маленькими покрита була Україна. Я про це добре знав, бо одержував щодня с е к р е т н у с в о д к у з міністерства військових справ! Один олушачий одного з наших кооперативів систематично здобував у свого приятеля в міністерстві ці прекрасні сводки. Я з вдячністю згадую тих людей, великих у малому, що за для великої справи йдуть на ризик. Систематична, холодна, сторожка обережність щодня - це часто не під силу "великим людям", а малий писарчук, без філософії і аналізів, без претензій на вислугу, робить своє діло. Той маленький військовий

писар-українець навіть сам не знав, яку він велику справу робив, щодня приготівляючи копію "зводки" для мене!

Отже марно говорити хто був ініціатором великого українського повстання 1918 року. Повстання йшло стихійно, я читав щодня зводки і бачив, що український народ бореться щодня, воює з режимом, але не має головної провідної ідеї, прапора. На реквизицію чи контрребуцію він відповідає повстанням, яке через тиждень задушене, село спалене. І одчай охоплює селянські душі, але нема виходу, нема плану, нема організації. І от дати цей план, організацію, прапор хтось мусів. Взялись за це ми.

Розмова з Макаренком була випадкова, але такі розмови мабуть часто велись і в інших місцях, іншими людьми. Лише у тих людей не було таких сприятливих обставин: Національного Союзу, залізниць і війська.

Ми умовились з Макаренком в цей же день поговорити з Винниченком, а на другий день в 11 годин зійтись у Макаренка для розмови. Я запропонував Макаренкові поїхати в 5 годин до Винниченка на помешкання і там сповістити про нашу розмову і пропозицію. Після розмови з Винниченком Макаренко мав мені подзвонити у-вечері по телефоні про розмову.

Коли я о 6-й годині надвечір йшов до українського клубу то побачив біля воріт того двору, де жив Винниченко, автомобіль /Столипінська/. Я постояв трохи згодом і побачив, як Макаренко і Різниченко вийшли, сіли на авто і поїхали вниз по Столипінській. Незабаром по телефону в клуб Макаренко подзвонив: "зацікавився", сказав "подумаю", обіцяв з Вами переговорити і прийти до мене, як ми призначили, в 11 год." Я приємно зхвилювався і попередив, щоб Макаренко там у себе всіх розигнав, аби не стерчали під дверима всякі секретарі і т.п.

На другий день о 10-й год. в-ранці я зайшов до Винниченка. В кімнаті ми були самі.

-Ну?...

-Знаєте, я цілу ніч не спав, все думав. Цікава річ!

-Я теж не спав - зауважив і я.

-Коли хочете, це справа цікава.

-Розуміється...

-Але я думаю, що треба за неї взятися... Ви, знаєте, у мене аж голова заболіла в-ночі. Я обдумував з усіх боків - і рішив позитивно.

Тут Винниченко, як звичайно при всякій пропозиції, переходить на ґрунт неґації: А чи не фантазія то все отого Макаренка? Щось він багато говорить, крутить, розписує. По його словах, так усе добре. Знаю я таких фантазюрів! Наговорить-наговорить, а потім покине справу, займеться іншим, побіжить в другий бік. Це народ несерйозний.

Я сказав, що я також рішив. Що ми вчора з Макаренком спокійно обміркували. Можна перевірити. Об'єктивні данні говорять...

-А військо, військо? Війська-ж нема! Німці мають пів-мільона, Скоропадський також до-чорта своїх офіцерських банд, а що в нас?

Далі ми почали спокійно перечисляти, що є, на що можна надіятись. Поставили на рахунок одно: що у нас є одна певна сила - січові стрільці, які підлягають Національному Союзові. Річ в тім, що в-літку делегація січових стрільців на чолі з Коновальцем /84/ приходила до Нац.Союзу питати, чи Нац.Союз ухвалює, щоб січові стрільці

організувались. Таку пропозицію зробив Скоропадський стрільцям, але вони цієї пропозиції без згоди Нац.Союзу не приймуть. Коли-ж Нац. Союз дасть свою апробату, то вони згодяться організувати полк чи бригаду, але з громадського погляду ставлять себе до повної диспозиції Нац.Союзу, як представника всієї України.

Така декларація стрілецьтва була власне умовою і змовою, яку ми і стрільці розуміли однаково. "Запорожці" і "Чорноморці" були ще невідомою величиною. В усякому разі ми р і ш и л и.

Умовлено між нами, що ця справа є абсолютно конспиративна і навіть близькі свої хатні люди не повинні нічого знати. Ми приступаємо до організації озброєних сил, щоб в слушний час виступити активно.

Об 11 годині ми були в службовому кабінеті А.Макаренка. Тут відбулось наше перше побачення з ген. Осецьким, з яким Макаренко вже поговорив про щирець справи. Без передмов ген. Осецький виклав свої міркування і план "глибокого охвату Києва". Це був безумовно правильний план, як виявилось потім. Осецький отверто заявив, що він бачить "єдиний вихід" в озброєній боротьбі з Скоропадським, для чого він відповідно пристосував і пристосовує організацію своєї залізничної охорони. Ми домовились на тім, що ген. Осецький дає розпорядження по всіх лініях залізниць кому слід, висилає заздалегідь необхідні вказівки про підготовку. В близькому часі він мав представити більш докладний план. Ми тим часом робимо політичні кроки, доручаємо А.Макаренкові послати спеціальну людину в Новгород-Сіверщину до Балбачана "позондувати ґрунт" і запропонувати самому Балбачанові приймати до Києва для тісніших інформацій. Те саме для Пелешука в Бердичеві і для січовиків до Білої Церкви.

Ми також мали установити політичний план.

Очевидно, ми мусіли серйозно нарадитись і спокійно обдумати ситуацію, пильніше поглянути навкруги.

Яка була взагалі ситуація?

Н і м ц і. На Західньому фронті чути було якусь зміну. Німецька цензура не пускала на Україну ніяких некорисних для німців звісток. З газет допускалися лише "Vossische Zeitung" та й то не завжди. Але "слухом земля повна". Чулось, що західний фронт ледви держиться. А як що так? Фронт буде прорваний, за цим логічно йде паніка, далі революція. Коли станеться в Німеччині революція, то німці на Україні будуть нею заражені - отже чи не захочуть жовніри до дому? Захочуть. Значить, на Україні німці не будуть силою, морально скутою; затим йде мілітарне ослаблення. Але всяко може бути. Напр. німці в своїх інтересах будуть тримавися купи, боючись помсти, озброєно нищитимуть всякі небезпеки для себе.

Г е т ь м а н ц і. Підготовка "Южной" і "Северной" армії іде. Спілька з Доном. Всі запаси майна розтринькуються. Договори на 100.000 комплектів. Напад на Луганск за зброєю. Вивіз з Кременчука. Це все вказує на реалізацію якогось великого плану. Коли гетьманщина зуміє збити за цей час якісь більші сили, то вона сама не порожне місце. В кожному повіті і більших населених пунктах є карательні сотні. Державна варта /поліція/. Охорони то-що. Спілька з Доном забезпечує поміччю на всякий випадок. Ходять небезпідставні чутки, які потім збільшились, що Дон дає допомогу Скоропадському військом. Донські відділи навіть заняли кілька місцевостей в Донецькому басейні. Отже ясно, що Скоропадський і Краснов організують сили, щоб замінити німців.

"Перехідний момент" між німцями і "справжньою" Росією забезпечується зазделегідними заходами. Йде скрплення старої Росії на території України, Дону, Кубані, Кавказу. Це велика сила, котра цілком може рахувати на успіх.

Н а ш е с т а н о в и щ е. Селянство, робітництво і "демократія" проти реставрації. Селянство веде війну. Інші верстви пасивні, але їх симпатії на боці селян. Україна - 35 мільонів одного селянства. Це сила, яка може грати поважну роль. Реставрація - згуба всього руху, всієї революції. Реакція не може так організуватись, щоб все здавити. Принаймні а н а р х і я в тилу. Це паралізує реакцію. Большевицька Росія зацікавлена в тім щоб у нас був рух. Ми зацікавлені в тім, щоб большевицька Росія б у л а. Методи громадянської війни інші, ніж мілітарно-фронтової. Повстанці, напр., в-літку з Києва перейшли через Дніпро, пройшли через всю Лівобережну Україну і пірнули в Московщину на Курщині. Чому вони змогли так пройти? Бо населення було на їх боці, підтримувало, ховало.

Значить, як би у нас був якийсь "озброєний кулак", то ми-б з ним могли триматись принаймні д о в г о, звернути увагу, зробити розголос справі, вплинути за кордоном, в Німеччині, зробити з німецької політики - в с е с в і т н і й с к а н д а л. Маючи за собою все організоване українство, Нац.Союз, ми певні, що в с і революційні елементи стануть морально по нашій стороні. Певні імена будуть порукую чистоти нашого підприємства, ми з д о б у д е м о д о в і р р я і станемо центром нового руху. Тоді подивимось хто кого здолає. Буде принаймні б о р о т ь б а. Селянство активно підпре нашу справу. Для цього є докази...

Словом, розглянувши ситуацію, ми переконалися, що справа наша не безнадійна. Отже, твердо вперед, до діла! Небезпека велика, тим більша мусить бути обережність, конспіративність. Політичний план треба закласти поволі, обмірковано.

Ми умовились вести в Національному Союзі попередню лінію, тим часом штудіювали обставини, потроху підготовляли свої партії до усвоєння нового методу боротьби і форсувати одкриття Філії Нац.Союзу.

Кілька днів праці, розвідок не віщували нічого поганого.

Пригадую собі два епізоди, що мене зворушили.

Зустріваю якось свого партійного товариша старого селянина з Борщівки Петра Антоновича Косенка. Він був 1917 р. членом губерніяльного Земельного Комітету і Управи. Незвичайно милий симпатичний старий, бадьорий чоловік. Активний діяч.

-Який я радий, що зустрів вас - давно вже шукаю, - говорить він мені. Я кажу, що так само дуже радий його бачити.

-Ну, як там у вас? - питаю.

-И д у т ь!

-Хіба?

-Як одна душа!

-Невже може що вийти?

-Н е б е з п р е м е н н о. Хіба-ж може инакше. Та це-ж...

-Ну, а хто? Де, відкіль?

-Вказуйте вже ви, а ми будемо робити.

-Хто ми?

-А хто-ж як не Національний Союз. Так всі говорять.

-Хіба селчине знають про Національний Союз?

-Как-же иначе! Я скрізь говорю - ето наша сила.

-А большевики? Вони-ж у селах сидять, за нами не підуть.

-Які там большевики! Тепер ми всі селяне, как один. Вони посми- рнішали те пер ого-як. Хто б прийшов на поміч, а силу дамо. Многії тепер жаліють, дураки, за Центральною Радою. А що - кажу, не говорив я вам: хлопці, ой хлопці, не валіть свого, бо пожалісте потім. На моє й вийшло. Тепер просять мене: поїдь, Петро Антонович, пошукай, поговори, по-настоящему з людьми. Може яке дело зделаеш. Поїду, але - кажу - глядіть же, що б тепер баловства не було, потому що наша сила розстроєна. Тепер важче, як тоді було. Обіцають, як одна душа. Я вже тепер їм вірю, бо страданіє народа велике. Ой, велике, як-би ви знали. Сидимо й мовчимо. Робіть сукини-сини що хочете, тепер ва- ша сила. Но прийдець врем'ячко, коли ми тоже...

Він мені розповідав довгенько про настрої, "розговори". Тоді я сказав йому:

-Знаєте що, Петро Антонович! Д і л о в ж е й д е. Кажу вам нишком, щоб тільки душа ваша знала, а язик і не чув про це. Ді- ло йде. Але потихеньку, бо тільки вірні люде до цього діла допуска- ються. Знаю, що ви вірний ес-ер і признаюсь перед вами. Чи хочете близче взчтись, приступити до діла!

-От, як перед Богом! Як же це замічательно...

Ми умовились, що він візьме на себе таку роботу. Поїде по всій київщині, де його всі добре знають і довіряють, як відомому ес-еро- ві, членові Селянської Спілки, членові Земельної Управи /він вигук- нув: "всі знають! я-ж їм землю давав!/, відшукає найвірніших в кож- ному повіті чи волости по два-одному, не більш трьох, скаже їм, щоб готовились. Як вийде приказ, всім треба йти на станцію, захвачувать зброю і слухати, хто обізветься з н а ш и х офіцерів. Там органі- зуються і роблять, що треба. Коли німецька або гетьманська сила де велика, що з нею справляться, то хай рельси вночі розберуть і роз- сиплються, але щоб були на поготові і перебігали до тих груп, що по сусідству виступили, захватили якусь станцію і держуться. На ста- нціях "сторожа" - наша, жандарми - ні. Це повинні знати.

Хай об'їде кожний повіт /"как-же: Васильків, Біла Церква, Тара- ша, Канів, Черкаси, скрізь знаю!"/. Ми обміркували подробиці, маючи одну головну тактичну засаду - ми тепер лише г о т о в и м о с ь , але не виступаємо. Виступимо, як вийде од Національного Союзу при- каз про "народню мобілізацію".

Він, слухаючи, аж підстрибував на місці, тупотів великими чо- бітьми, усміхався, як медом помазаний, забігав думками вперед "Як ми джигонем! Як потуримо. Знатимуть Україну! Я-ж говорив: хлопці, наше прийде. Імей терпеніє!" Говорив про страшну дисципліну "как одна душа", ніякого безпорядку, грабіжу ані-ні, слухать приказу, "як н а о т о я щ а я война, а не то що..."

Через тиждень-два ми мусіли знов побачитись.

На другий день він з'явився до мене на квартиру, через кухню. Входить, вітаємось. "От сьогодні я ще на базар приїхав, щоб справи- тись, а завтра вже в дорогу. Звиніть, я так подумав, чи не треба ва- шій "хозяїцці" /так він назвав мою дружину/чого-небудь. Тепер же трудно. От хліба, сира, масла. У мене, слава Богу, є всячина. У Ки- їві здесь трудно, то как же при великому делі ви тут справитесь"...

Він справді привіз всяких харчів, за гроші сказав "почитаємось

потом", розбалакались ми ще про "план", сіли чай пити. Через півгодини в кухні з'явилась його жінка, що на возі ждала на вулиці. Шукає. Тримає на його в кухні, де він забарився, а то й базар одійде. "А гроші получив?" - Ні. Вона почала буркотіти на його, а він швиденько її повернув за плечі і, вийшов. Як потім виявилось, він жінці сказав, що завезе продуктів "господа заказали", вона думала, що він добру плату взяв, бо "не должна була знать кому це назначено"/щоб не порушити конспірацію!/. Нетактична її балачка його тоді шокірувала, очевидно, але він вгонобив стару, що "господа хороші", що у його з ними давно "хороші отношения" і що роцот за продукти робиться за одним заходом раз на місяць.

Петро Антонович їздив по Київщині, закладав "тройки" з кращих членів Селянської Спілки, "народній комітет", доручав такому комітетові позакладати тройки по сусідніх селах і т.д. Робота його була велика, швидка, дала добрі наслідки.

Пригадую цей епізод, як показчик в мініатурі того, чим була на-сичене повітря селянського життя і теплим словом згадую одного з розумних талановитих селянських безіменних героїв, що з дивовижним запалом і самопосвятою роблять народню справу, не знаючи інтелігентських хвороб - славолюбства, властолюбія, еґоїзму і реклями.

Трохи згодом трапився другий епізод в помешканні Українського Клубу. Мені сказано було, що прийшла якась селянська делегація і хоче бачити когось з самих "старших" з Нац.Союзу. На той час "самий старший" був я, бо голова Винниченко був зайнятий десь иншою справою. Виходю до делегації, що стояла на площі II -го поверху перед дверима. Бачу трьох селян. Один білявий, бритий стоїть попереду. Привітались. Вони хочуть бачити самого старшого, "которий од нашої партії". Я назвався. Вони втішились і сказали, що про мене "багато" чули. Кажуть, діло секретне. Пішли в малу кімнату. Мене здивували їхні слова. "Помилуйте нас! Життя нема. Контрибуцію вже третю наложили, на всіх, не розбірають правого ані винуватого, старого й малого. Прийшли до Вас, бо не знаємо, що робити. Хоч мотузку на шию, чи в розбишаки!" Вони говорили так схвильовано, що я вжахнувся і схвилювався сам. Почав поясняти, що Нац.Союз не начальство, що ми влади ніякої не маємо, що нас от-от розженуть німці або гетьманці, що народньої організації нема, що ми zorganizувались, щоб по мірі сил обороняти українські народні інтереси од посіпак, що моя партія есерів нелегальна, що всіх арештовують, що ми не знаємо як держимось і т.д. Я поясняв становище політичне, військове, міжнародне і хотів, щоб вони зрозуміли, що боротись можна тільки великим гуртом, по великому плану, але ми маємо малу силу. Трудно, нічого не вдіємо, помішки і буржуазія витівають, що хочуть, а народ не знає куди податись. Вони спочатку говорили "помилуйте! життя нема", а нарешті зрозуміли, що ми в такому становищі, як і вони.

-Як-же плану нема! схвильовано з сльозами сказав старший: - ми от і скажемо вам про наш план. "План" загалом був такий. Треба в кожному селі заложити "штаб" з вірних людей, душ 5, і хай він потихеньку лагодить силу. Потім вибрати штаб на кожний повіт. Все обрхувати. Вибрати час і тоді оповістити мобілізацію і гуртом всім повстати. Щоб так були zorganizовані кожна губернія, кожний повіт, во-лость, село. Повстать обов'язково всім скрізь в одну ніч, щоб німці не знали куди кинутись: кинулись в один бік, а в їх позад горить!

Тоді німці не зіб'ються в одну силу. В кожному повіті їх менше "ніж народу". От як такий "безпорядок" зробить, то на повітові міста може піти велика сила народу, тисяч 100, хто з чим попало, однімають зброю і розбивають карательні сотні. Так набереться у нас ще більше "настоячого оруж'я".

Вони тільки хотіли, щоб залізні дороги "не їздили" з німцями, а перевозили "нашу силу". "Нада з служачими познакопитися і їх підготувати", та з робочими. Одно горе, що немає "хороших розпорядителів". У їх є вже "штаб" в Уманщині і в трьох селах. От треба тепер штаби скрізь оснувати і вибрати самий головний штаб. Тут якби допомогли хороші люди з городів, щоб план виробить і команду добре держать.

Голова делегації викладав "план", "хлопці" /їм було років по 30-35/ поясняли далі. Я слухав, запитував і просто тремтів з радості. Мені сльози тиснулись, я зворушувався де-далі більш. Ось де наша сила! Ось народний розум: "Штаби" скрізь, а о д и н ч а о, щоб німці не знали куди кинуться, щоб скрізь горіло! Народня душа, розтоптана, ображена, сто раз розчарована індивідуальною боротьбою творить грандіозний план повстання! Соціальний інстинкт перетворюється в дивовижне, могутнє шукання конструктивних форм. "Штаби"... це знаменито.

Я розпитався ще раз хто вони. "Ес"ери". У їх у селі організація тільки в 28 душ, потому, що багато не можна приймати, бо розносять на язиках все, що говориться в "партії". Є і гетьманські шпіони. Вони вибирають під присягою тільки настоящих, котрі "согласні на все".

Я рішив. "Добре, а коли б уже був такий центральний штаб, як вони хочуть, то можна-б діло зробити?" питаю. Розуміється! Дисципліна і порядок, ніяких насильств, всі по одному плану, по одній команді? - Вони самі так думають. А будуть тепер слухати розпоряджень, не так, як при Центральній Раді, коли всякий робив що хотів і тим ми попалися всі в прокляте панське сільце? Вони на все згодилися і ще навіть підсилювали поняття порядку і дисципліни.

Тоді я їм сказав, що таке діло вже йде!

Національний Союз вже секретно взявся. Вони повинні зв'язатися з уманською філією, відтіль буде гасло. Вони сказали, що ходили в Умань до філії Нац.Союзу, але там їм нічого не сказали, там ніхто нічого не знає. І добре, що ніхто нічого не знає, сказав я, бо як всякий ляпав, то все діло провалиться. Боже! Яка радість, піднесення, заповнення в вірності, і плани, плани! Ми довго гомоніли. Мене вже кілька разів смикали за поли, щоб кудись іти, на якесь "засідання".

Я признався селянам в тім, про що не можна нікому говорити, чого я не сказав ані в себе дома, ані товаришам по партії! Хай буде так. Тут нема "провокації" - тут розгорнулася страждуща народня душа, так я буду хіба замикатися холодом, одсторонятися, політикувати?

Ні, я знаю оті селянські кривди, не лише від панів, а від гарних... холодних людей. Повстання так повстання! Я не належу до того типу людей, що навіть з самим собою конспірують. За щирість-щи-рість. Маю діло з л ю д ь м и, а не з міщанством чи інтелігенцією. "Делегацію" я повернув їхати просто до дому, закладать "штаби" і ждуть слушного часу, "народньої мобілізації".

В той вечір було засідання Головної Ради Національного Союзу, але я не слухав, що говорилося членами Ради, "батьками народу". Все це чортовиння, забавка хороших, але мертвих людей! Життя в народі,

там, де виробляються "плани", "штаби" і т.п.

Про цей епізод з делегацією я розповів коротко Винниченкові, як доказ, що ми йдемо правильним шляхом.

Так ми потроху кидали в народ велику надію. Хто знає, як "земля слухом повниться", той може уявити, як по селах, хуторах, кривих обдертих хатах пішла тихо скрито наша думка!

Я почав лихорадочно працювати. Громадяне бачили мене що-дня в назвичайному руху, але навіть ніхто не догадувався, яку тайну я носив у грудях. Знав Винниченко, А.Макаренко, Осецький, Петро Антонович і делегація, прізвіща членів якої я забув!

При загальній київській апатії, критиканстві, нудному переживанні "новин", безмірному пльоткарстві інтелігенції, нудних розвагах, - як легко було мріяти, перебувати в своєму таємничому царстві змови з народом проти тиранства і деспотії ворогів.

Ми ходили, говорили, дебатували в Головній Раді Нац.Союзу, але думали про своє велике діло. Не раз налітав сумнів, гіркий рефлекс змори, але прийде час, і тягар зпадав з душі.

ІХ. Військова Комісія Українського Національного Союзу.

Тим часом хотів-би вернутись до діяльності "військової комісії" Нац.Союзу, яка складалась з Винниченка й мене, та ще умовились вважати за членів комісії Осецького, А.Макаренка і тих, що з ними "в спільній праці" брали участь. Через кілька днів, власне через тиждень Осецький мав представити загальний військовий план. Засідання було призначене у мене в кабінеті, в помешканні сільсько-господарського "Централу" на Прорізній вулиці чис. 19. На зібрання зійшлися: Винниченко, ген.Осецький, полковник з генерального штабу Тютюнник, полковник Є.Коновалець і начальник його штабу А.Мельник. Січові стрільці були трохи раніш поінформовані в чім річ, ген. Осецький сповістив нас заздалегідь також, що начальник оперативного відділу генерального штабу Тютюнник /85/ цілком відданий нашій справі і має також прибути. Гаразд. Прибули.

Ген.Осецький і полк. Тютюнник доложили про стан сил, які могли б нам служити. Набралось всього готового матеріялу тисяч на 12. Швидко могло б бути змобілізовано 60 полків залізничної охорони, для котрої штаби, офіцери і підстаршини вже були, але не було ще салдатів. Для залізничного полку треба здобути зброю, яку військова інтендатура гетьманська чомусь не давала, зволікаючи день на день.

От власне кістяк наших озброєних сил. Постановлено було, щоб від Селянської Спільки дістали кількох людей, які поїдуть закладати "штаби" чи тройки. Січові стрільці заявили, що вони мають до 1500 людей, а зброї на 5 тисяч. Вивчених людей у їх було на 900 душ.

Для розвитку організаційної праці ген. Осецького ми мали здобути кошти і остаточно сповістити політичний план, бо досі ми "ситуацію" ще не аналізували остаточно. Військовий план було ухвалено по проєкту ген. Осецького: повстання починається на периферіях, близьче до Галичини, а відтіль наступ на Київ. Взагалі вся акція да-лі від Києва, щоб його повільно охоплювати концентричними кругами, йти вперед, організуючи політично і адміністративно тил. На сильний виступ в Києві не можна було опиратись, бо в Києві було 30.000 нім-

ців і велика гетьманська організація - Сердюцька дивізія і інші формації. Питання про гроші і політичний план відсунули на кілька днів.

За кілька днів ми не мали ще грошей. Лишки "Національного Фонду" були здані в "Українбанк" на приватні конта, одержати їх не вдалось для Нац.Союзу; частина цього фонду була весною одержана Українським Національно-Державним Союзом і розділена поміж тими партіями, які його складали, навіть 6 тисяч одержав фіктивний "Солянський Союз", який брались "організувати" ес-ефи М.Кушнір і М.Корчинський. Але Нац.Союзові не можна!

Я, як член правління "Централу", подбав, щоб Правління асигнувало де-що на культурну діяльність Нац.Союзу - і воно з малих своїх коштів призначило і видало 25.000. Це єдине було реальне. "Богаті" кооперативні центри по формальних причинах зволікали з асигновками.

Отже 25.000 карб. Побачення було призначено у ген. Осецького в його службовому кабінеті на Золотоворотській площі. Я пішов туди і ми зробили "політичне і фінансове" засідання в трьох: я, ген.Осецький і полк. В.Павленко. Говорили довго про політичний план. Треба признатись, що з Винниченком ми його не обмірковували разом, бо й часу не було, а до того-ж якимось так було, що Винниченко більш про технічні справи запитував, інформовався, а від обмірковування політичної будучини ухилявся чи що. Дійсно не все було ясно в ситуації, але при чім тут ситуація, коли нам треба мету саму установити? Отже я виклав ген. Осецькому загальну мету так: відновлення Сувереної Української Народньої Соціалістичної Республіки, з Установчими Зборами на чолі. Тимчасова влада належатиме якось органіві з невеликого числа душ - Директорії чи щоб-то. Директорія організує правительство. Командування всіма військами має бути доручене одному чоловікові, очевидно тому, хто стоїть на чолі всієї військової підготовки повстання. У військових дисципліна. Військова влада призначає по мірі захвату місцевостей військової командатури, а громадська влада буде виборна на місцях згідно з законом, який буде видано на початку повстання.

З Росією мир. З Центральними державами - мир. Німцям ставимо лише одно домагання - вибратись з України геть. Взагалі - політика нейтралітету.

Ген.Осецький заявив, що ^всправу йде, як українець, і тому для нього важна передовсім самостійність України і її демократичність. Я сказав: а соціалізм?

Ген.Осецький: Я не мислю собі несоціалістичної України. Наш народ - селяне і робітники, а тому чи можливо для України бути несоціалістичною!

Я ще додав: Чи усвідомлює собі генерал Осецький всі наслідки соціалістичної політики: конфіскація земель і капіталу, боротьба з капіталістами - це все неминуче буде і чи він твердо стоятиме на такій політиці?

Генерал відповів: Пане міністре, я йду на велику справу во ім'я самоотій і соціалістичної України. Во ім'я и ншої України я не пішов би. Хоч я і бувший гвардейський генерал, але передовсім я українець і громадянин.

-Чому ви називаєте мене "міністром", бо ж для вас і взагалі я ніякий не міністр? сказав я, стискаючи йому кріпко руку.

-Для мене пан Винниченко і ви є міністрами мого правительства Української Республіки і инакше я не можу вас називати. Національний

Союз - наша законодавча влада і все я приймаю як закон. Я генерал і жовнір моєї республіки. Така моя програма, пане міністре!

Дивне вражіння робив цей генерал-аристократ.

Низчесереднього росту, низько стрижена голова, остріхуваті малі вуса, блондин, з блідо-червоним панським обличчям, чепурно, але скромно по-військовому вдягнутий, метушливий, говіркий, з досить доброю українською мовою, але з дивовижними помилками /ніколи не скаже "бажав", а тільки "бажал"/, нервовий і розважливий, з підкресленою дисциплінарністю в розмові - він робив симпатичне вражіння і викликав довіря. Я йому все більш довіряв. Його т в е р д і с т ь в н а м і р і мені імпонувала.

Далі ми говорили про технічно-військові питання. Він представив мені полковника В.Павленка, як свого заступника і головного-командуючого "Київським центром". Полковник Павленко мав заступати його у всьому. На начальника оперативного відділу штаба він намічав полков. Тютюнника для Лівобережної України, полк. Павленко мав орудувати операціями на Правобережжі.

Я спитав скільки треба грошей?

Він дав коротке обчислення - 2 мільйони карбованців. На перший раз треба 1 мільйон.

Я винав з кешені і поклав перед ним... 15.000 карб.: Оце все, що можу вам сьогодні дати. Наша фінансова операція затрималась, цими днями я надіюсь дати вам потрібний початок.

-Що-ж я маю з цим робити? Послати хіба кур'єрів та й цього замало... Справа стоятиме намісті. Жаль...

-Так, жаль, але ми живі люди і будемо ворушитись...

-Розуміється.

Ми розійшлися, кріпко стиснувши руки.

Гроші, гроші, гроші!...

На другий день я говорив з нашим партійним бюро. Розповів все. Одноголосно і без дебатів у х в а л и л и. Член Бюро Н.Я.Григоріів на другий день дав мені 10.000 карб. з средств Бюро чи з позичених-я вже не знаю, але згадую, що мусів "борг" повернути.

Катастрофа з болгарським військом, і трохи згодом з австрійським, зробила на нас чудове вражіння! Ми вже мріяли про революцію в Центральних державах. Капітуляції Австрії 28 жовтня 1918 р. нас наповнила надхненням... Чому? Бо за Австрією піде Німеччина, отже війська німецькі з України підуть, а ні-то з новим німецьким урядом можна буде домовитись про иншу політику. Гетьманщина є справою поєнної німецької партії, якій прийде кінець з розбиттям німців на заході. До цього було легко додуматись.

Організаційна справа трохи посувалась вперед. Ще частіше з'являлись делегації громадські, селянські, од инших філій Нац.Союзу.

До Київа приїхав Балбачан /86/. Побачення з ним відбулось на квартирі у Винниченка. Балбачан пропозицію прийняв. Всі інструкції військового характеру мав йому дати Осецький. Справа з його полком стояла так. По приказу з гетьманського штабу він мав перейти з новгород-сіверського фронту до Харькова. Виїздячи до Київа Балбачан дав приказ полкові вже вирушити до Бахмачу. Нам не подобався "Харків", отже ми пропонували Балбачану задержати свій полк в Бахмачі, що для нашого плану було вигідно. З вибухом повстання він мав заперти Київ з півночі і рушити охватом на Київ. Стрільці і Чорноморці

з Правобережжя. Це давало можливість раптовим рухом кинутись на Київ, піднявши Чернігівщину, Полтавщину і Київщину.

Хоч Балбачан і робив заходи про задержання полку в Бахмачі, правда, на кілька день полк задержався, але всетаки мусів вирушити на Харків. В Сватовій Лучці /між Куп'янськом і Лисичим/ стояло ще три полки запорожської дивізії /раніш натієвської дивізії/. Балбачан сказав, що опріч вищого командного складу старшини і козаки - свідомі українці, на яких він покладається, що вони підуть за ним. Полк. Балбачан мав 2.500 душ, добре вимуштруваних і свідомих національно козаків, добрий старшинський склад, а також добру зброю: 12 гармат, багато кулеметів, кінну сотню то-що. Коли взяти на увагу ще три інші полки запорожської дивізії, між якими був і один кінний полк, то на Харківському фронті могло бути не менше 10.000 душ доброго війська. Це такий кулак, з яким лехко ніхто б не справився.

Невигідність позиції була в тім, що він мусить опинитись далеко од політичного повстанського центру, повинен вести справу самостійно, на свій ризик і хист, не ждучи наказів. Через те він був призначений зразу головним командуючим військ на всій Лівобережній Україні, з великими військовими і політичними уповноваженнями. Виступ свій він мусів зробити, як одержить спеціальний наказ або як почує, що виступ стався на Правобережжі.

З тим він і поїхав.

Майже одночасно з ним до Києва прибув і полковник Пелешук, командир Чорноморського коша з Бердичіва. Він мав готовий добрий кадр 600 душ і зброї на 5.000 душ. Він з'явився з своїм начальником штабу Легіном, відомим офіцером українського козакофільсько-запорожського типу, що був раніш в полку ім.Б.Хмельницького.

Полк. Пелешук заявив мені в помешканні Нац.Союзу, що він прибув доложити Нац.Союзові, що його частина, як чисто українська, готова служити Нац.Союзові і виконуватиме його накази. Полк.Пелешука я знав як командира 1-го українського запасового полку, зорганізованог в 1917 році. Він з своїми частями дуже сприяв захопленню влади Центральною Радою в початку листопада 1917, по своїй ініціативі наступаючи на "Штаб Округи" проти органу Временного Правительства.

Отже це була певна людина. Пропозицію його я прийняв і умовився відносно дальших кроків. Він мусів явитись до ген. Осецького.

Таким чином наша військова організація склалась з Головного Штабу на чолі з ге. Осецьким, полк. В.Павленком, полк.Тютюнником, полк. Хилобоченком і війська: Головна команда ген. Осецький, Лівобережний командуючий полковник Балбачан, Січові Стрільці - полк. Коновалець, Чорноморці - полк. Пелешук.

Пишучи ці замітки, я не можу визволитись від почуття вдячності перед цими безумовно відважними людьми, що в такій обстанові - маючи перед собою пів-мільона німців і пів-сотні тисяч гетьмансько-офіцерських московських лютих банд - осмілились протиставити свої груди.

Разом з тим пригадую прикрий випадок, котрий ледви не зруйнував нашої справи. Січові Стрільці були чомусь незадоволені з ген. Осецького і почали робити заходи, щоб на його місце був взятий їхній кандидат - генерал Греків. Хтось говорив з ним і Греків начеб-то згодився. Про це все мені сказав Винниченко, якому хтось давав ці відомости. Винниченко говорив мені, що Осецький "непопулярний", що військові кола не ймуть віри в його здібности і т.д. Сказав, що завтра, мовляв, буде у нас побачення з Грековим. Коли ми зійшлися завтра в

квартирі Винниченка, то, прождавши дарма години зо-дві, розійшлися ген. Греків не прибув. Він став осторонь від справи. Я й досі докладно не знаю чому і як це все сталося. Було прикро, що Винниченко начеб-то повірив наговорам на Осецького, бо якоесь байдуже ставився до його. Але криза минула, бо нікого опріч ген.Осецького ми не мали. На мою думку, це ще більш підкреслює вартість самого ген. Осецького, бо ніхто, опріч його на цей великий ризик не йшов.

Однаке наговори здається не лишилися без наслідку, бо коли справа була виграна, тоді багато попрацювали ріжні люде, щоб відсунути ген. Осецького від центру.

Х. Політичні акції за кордоном.

Одного разу заявився до мене А.Галіп і "на дужу" признався, що має незвичайно цікаві відомости від помішника українського консула в Яссах п Крутикова. Пан Крутиков писав, що згідно з інструкціями його, Галіпа, він розмовляв з впливовими антантськими дипломатами в Ясах, між иншим з радником до французького посольства маркизом Де-Белюа. Той маркиз висловивсь, що Антанта в принципі визнає українську державність, але нічого не хоче чути про гетьмана-германофіла. Разом з тим в де-яких словах виявлявся намір Антанти відбудувати Росію. В инших словах - вказівка на те, що Антанта буде мати на Україні діло не тільки з демократичним урядом. Плутанина цих суперечностей вказувала на повну не по і н ф о р м о в а н і с т ь представників Антанти і єдине нас зацікавило. Коли люди п р и н - ц и п і я л ь н о визнають українську державність і говорять про відбудову Росії, то можливо тут іде мова про н о в у Росію, етнографічну? Відомости були в усякому разі інтригуючі. Коли ми виявили інтерес знати якісь подробиці, то Галіп сказав, що тепер в Київі перебуває український консул з Галацу п.Білецький мовляв, на свою руку вів розмови з французами і англійцями, має дуже цікаві інфформації. Винниченко і я рішили вислухати інфформації Білецького. Білецький намалював складну картину дипломатичного життя в Ясах, вплив російської чорної сотні на чолі з Поклевським-Козелом, суперечні впливи, потрібність інфформацій з нашого боку, зацікавленість Антанти Україною. З усього видно, що нам треба навязати зносини. Ми відчули, що Антанта переможе і тому нам треба зайняти виразно анти-німецьку позицію. Це відповідало всім нашим почуттям і намірам, а тому з нашого боку не було ніякої гри, ніякої "ставки на дужчого". Ми робили ставку на Україну, проти німців - це об'єктивно було корисно для Антанти, отже ми не були проти того, щоб використати політично тих, кому наша ворожнеча є об'єктивно корисною. Признання України з боку Антанти було б повною політичною перемогою Українства. От-тому задумане нами повстання ми рішили використати, щоб вирвати у Антанти в ц е й ч а с, коли Антанта м у с и т ь д о р о ж и т и всякими ослабленнями свого противника і може в зрозумілому інтересі піти на признання України. Цим ми б одрізали саму Антанту від замахів на Україну. Те, що Франція і Англія прислали послів і майже фактично та юридично визнали Україну при Центральній Раді дало нам підставу думати, що підтвердження признання України в друге не може бути для Антанти чимсь екстра-ординарним. Захистити

Україну від замахів Антанти цим дипломатичним маневром, що ми робимо повстанням буцим-то спеціально для того, щоб солідаризуватись з ідеєю розгрому Німеччини, цеб-то з антантською політикою було нашим реальним інтересом. Повстати проти гетьмана-германофіла і німецької кукли - це в усякому разі бажана для Антанти річ.

Обміркувавши, ми рішили зробити крок.

Уповноважили Білецького виступати конфіденційно від імени Нац.Союзу в Ясах і предложили свої умови: признання повної незалежності України в етнографічних межах, з відобранням від Австрії Галичини, Буковини і Закарпатської Русі, торговельні взаємини, де-які концесії /шлюзування Дніпра/, повстання проти німців, усунення германофільського уряду гетьмана і т.п. Ми ждали признання будучого "Демократичного" уряду, потрібної допомоги. Самі між собою ми навіть думали, що розпочати повстання було-б зручно маючи в себе в тилу Бессарабію. На случай нашого погрому ми могли б принаймні відступити за Дністро. З цим листом виїхав Білецький в Яси і мав там побачення з представниками Антанти, головню з маркизом Де-Белюа. Я на жаль не маю під руками своїх тодішніх нотаток, щоб точно передати зміст відповіді. Білецький екстренно приїхав, по просьбі антантчиків, і доловив відповідь. Коротко вона складалась з того, що першою умовою було-бути: повстання повинно розпочатись до вступу Антантського флоту в Чорне море. Далі говорилось, що Антанта стоїть за самовизначення всіх народів, за відбудування Росії, нічого не має проти принципу української державности, жадає організації української армії, а доки української армії не буде, то охорону України від анархії доручити "Добровольчій армії", за браком українських офіцерів треба взяти з "Добровольчої армії", а також негайно подати список членів будучого українського правительства. (Одною з передумов - звільнення арештованих раніш німцями французьких консулів і офіцерів.

Знов плутанина! Нічого не мають проти принципу української державности, а пропонують взяти "добровольчих офіцерів" для організації української армії, і навіть більше: пропонують зайняти Україну добровільними військами! Суперечности, які взаїмно себе виключають. Ми й тут побачили непоінформованість. Не можуть же реальні політики визнати Україну і її уряд, а разом з тим пхати "добровольців". Ми знов мусіли скласти відповідь, в якій жадаємо категоричного признання України і категорично одхиляємо всяку "допомогу" з боку "добровольчої армії" і її офіцерів. Щоб підкрпити і розтолкувати суперечности ми рішили послати свого спеціального представника, бо можливо, що Білецький, як офіцер, а не фаховий політик і до того в українстві нова людина, не зовсім справляється з тонкою діалектикою українства і його інтересів. Але кого послати? Знов когось треба брать і привязувати в нашу справу? Справа вимагає конспиративности, а розмах наших дипломатичних операцій знов таки вимагає поширення круга втягнутих людей, і значить, порушення конспиративности. Послати треба, але кого? Думали-думали, а нарешті Винниченко запропонував доручити цю місію полковникові Поплавкові, бувшому комендантові і комісарові Одеської військової округи при Центральній Раді, а перед тим членові Українського Військового Генерального Комітету. Я майже зовсім не знав його з ділового боку, а тому нічого не міг сказати. Винниченко також не зовсім добре його знав. По справках виходило, начебто він може справитись з такою задачою, як людина спритна.

Винниченко переговорив з ним, дістав його принципіальну згоду, а для дальших переговорів і інструктування направив до мене. Щоб не обіжати Білецького ми його також прилучили до місії Поплавка, але видно було, що Білецькому не подобалась його підрядна роль. Поплавно інформувався, ставив умови, забезпечення його, а також жінки, клопотливо добивався доброї асигновки, підкреслюючи всю ризикованість його місії. Домагався негайної видачі зразу 10.000 карб. Я дав йому 6.000 карб. обіцяючи дати потім, але він ще домагався асигновки на повну його екіпіровку. Разом і на це він дістав 10.000 карб., довго терся, допитувався, нарешті десь зник, виїхавши в Єлисаветград до жінки і там засів. Ми були в безвихідному становищі. Білецький виїхав сам до Яс, а в слід ми командували одного, що згодився на цю місію, а власне Г.Сидоренко /87/, букшого міністра пошт і телеграфів при Центральній Раді, підчас німців /лютий-квітень 1918/. Він сміливо взявся за це діло і виїхав при допомозі залізничників, які законспирували увесь його від'їзд. Прибув він до Яс вже як повстання почалося, доставивши туди наші остаточні умови і список кабінету, котрий ми склали з Винниченком найбільш для того часу дипломатично, включивши в його представників ес-ерів, ес-деків і самостійників для повноти "соціалістичної демократії".

9 листопада 1918 року вибухла революція в Німеччині, упав мировий кабінет Макса Баденського, до уряду ввійшли соціал-демократи Шейдеман, Ледебур, Давід, Каутський і інші. Ми піднялись духом ще більш. Ми сподівались негайної зміни німецької політики на Україні, але змін не було, бо ген. Гренер поводив себе так, наче ніщо в Німеччині не змінилось, не даючи, очевидно, в Берлін ніяких інших інформацій, як тільки корисних для себе. В Берліні просто не мають поняття, що робиться на Україні! Там воєнна партія і націонали гнуть на "єдину Росію" а соціал-демократи ворожо проти України успособлені, як про справу буржуазії і імперіялістів. Треба туди післати спеціальну делегацію, щоб дати дійсні інформації про стан річей і добитись головно того, щоб німці зайняли нейтралітет в нашій боротьбі проти гетьмана!

Соціал-демократичне правительство в Німеччині - це був для нас несподіваний плюс в боротьбі проти гетьмансько-генеральської реакції. Ми рішили: послати листа правительству в Берлін і Центральному Комітетові соціал-демократів і незалежників чи лівих, як ми тоді їх називали.

Спочатку ми хотіли послати одкрито делегацію від Нац.Союзу, але виявилось, що ми політично цілком заперті від Німеччини. Щоб провирити, як віднесеться німецький штаб до такої делегації, я рішив торкнутися ґрунт через дипломата-українофіла, фінляндського посла на Україні д-ра Гумеруса, з яким був близке знайомий. Я сказав, що хочемо увійти в зносини з німецькими політичними кругами, для чого маємо вислати делегацію Нац.Союзу. Притім просив його побачитися з представником Німеччини фон-Тільом і сказати йому про це між иншим, як про чутку з українських кол. Нам важно знати, як віднесеться фон-Тіль, чи затівати нам справу з візами одкрито. Др. Гумерус охоче взявся виконати цю справу. Фон-Тіль вказав д-ру Гумерусу на бажаність тісних суспільних взаємин між Україною і Німеччиною /яка дипломатична доброзичливість!/, але поїздку делегації вважав рішучо не в часною. Він її не пропустить тепер в Німеч-

чину нізащо! Так ми і знали, а тому взяли за "свої засоби", як то роблять селяни, коли закон і право панів проти їх.

Нашими делегатами ми вибрали журналіста Петра Бендзю і начальника консульського відділу з міністерства Закордонних Справ, мого брата полковника Миколу Шаповала. Обидва вони пробули підчас війни в Німеччині як полонені, приймали живу участь в таборовому українському житті, один мав звязки в соціалістичних колах, а другий - у військових. Одправити їх удалось дуже легко: мій брат одержав легко при допомозі наших людей командіровку від міністерства в Берлін, а Бендзя - поїхав як кур'єр від особливої німецької полоненської місії німецького капітана Люберса! "Заосмотрені в найліпші легітимациі" вони виїхали. Винниченко склав був листа до Центрального Комітету соц.-дем. німецької партії, в якому ми сповіщали в категорично-ультимативній формі, що коли німецькі генерали не спинять негайно нечуваних насильств над народом і не буде усунено правительство гетьмана, то ми приневолені будемо цим підняти негайно всенародне повстання, яке вже підготовлене. Описано було і з'ілюстроване фактами поведження німців, страждання нашого народу. Ми апелювали до соціалістичного чуття соц.демократичного уряду і т.д. Попереджали, що коли негайно не буде задоволено домагань Нац.Союзу, то ми повстання піднімемо /або воно "вибухне само"/ і вимагали, щоб німці заняли нейтралітет, щоб уникнути марного кровопролиття. З гетьманом ми справимось без труда і т.д. Одначе, поміркувавши розважно, ми рішили цього листа на руки нашим делегатам не давати, маючи на увазі, що німецький шпіонаж, а може інтуїції фон-Тіля і К-о після натяків д-ра Гумеруса тепер пильнує: наші делегати можуть бути обшукані на безчислених контрольних пунктах і це може скінчитися тим, що їх запруть, а проти нас /лист був підписаний Винниченком і мною/ будуть зроблені несподівано для нас заходи, що знищать всю нашу справу. Через те ми дали делегатам уповноваження в загальній формі, що їм доручено виступати по всіх справах як повновласникам Нац.Союзу і т.п. З цим вони обов'язково доїдуть, а на словах доручено їм переказати те, що ми писали в ультиматумі. Делегати виїхали. Умовленої відповіді ми не одержали, тільки взнали трохи згодом, що барон Штенгель /88/ - посол гетьмана, вислав міністру Закордонних справ радіотелеграму, що "зрадник Шаповал" виступає в Берліні одкрито проти гетьмана і т.п. Наші делегати вернулись пізно, вже коли війська Директорії заняли Київ. Мій брат в своєму звіті доложив, що міністр закордонних справ революційної Німеччини Давід прийняв їх дуже прихильно і заявив категорично, що він негайно дає німецькій обер-команді приказ на Україні не втручатись в боротьбу нашу з гетьманом і триматися строго нейтралітету. Ми побачили потім, як не хотіли імператорські генерали розлучитись з їхнім розумінням "нейтралітету", засвоєного підчас перевороту ще весною! Ми не знали, яку лінію веде нове німецьке правительство і робили свою справу з тією думкою, що маємо перед собою активно-ворожу німецьку силу, про що заявив Винниченкові фон-Тіль... 15 листопада, на передодні повстання /мабуть 14.XI.C.B./ !

Дипломатично ми мусіли забезпечити нашу справу з усіх фронтів, тому ми вислали делегацію ще на Кубань і Чорноморщину - М.В.Левицького і т.Сердюка /кубанця/, щоб вони відповідно підготували українців-кубанців до певної громадської акції підчас повстання. Ми не лежковажили чорносотенного фронту Денікіна-Краснова, в військах

котрих було чимало кубанських козаків-українців і чорноморців.

Але у нас був ще один найнебезпечніший для України фронт - большевицький внутрі і по-за кордонами України. За підготовку цього фронту взявся Винниченко, вступивши через посередників в переговори з Мануїльським, що був у Києві, як член мирової делегації, яка вела переговори з гетьманським урядом про мир між Україною і Росією. Офіційно Росія добивалась м и р у, щоб забезпечити себе од центру всеросійсько-гетьманської контр-революції. М и р у в Росію моск ковська чорна сотня, що правила Україною, не хотіла, вона готовилась до жорстокої війни, але мир Росії з Україною був підписаний Брест-Литовським договором Центральною Радою з Німеччиною, Австрією, Болгарією і Туреччиною! Мир був р а т и ф і к о в а н и й, миру домагалась Центральна Рада і він був поставлений в договорі Німеччини з большевицькою Росією, як о б о в'я з о к! Фатальна для чорної сотні річ!

Німеччина не могла відмовитись від цього знаменитого пункту, що давав совітській Росії на цей час з а б е з п е к у від реакційної України, а Україні - розв'язку українсько-російської проблеми. В своїм роді - це був знаменитий пункт, за який все українство мусіло б держатись як за якорь порятунку.

Але нещастям України було те, що вона була в руках російської чорної сотні, яка хотіла не миру з большевицькою Росією, а війни! І вона не хотіла заключати миру, поставивши де-які явно-провокаційні умови, як напр. домагання для України чисто-московських територій, щоб придбати собі багато московського люду для боротьби з большевиками, тимчасом віддаючи чорносотенно-германофільському Донові чисто українські округи. Намір явно-злосний з погляду інтересів України, провокаційний супроти блага реального миру і фатальний тим, що розв'язка українсько-московської проблеми відсувалась.

Я на цім місці зауважити тим любителям і хвалителям гетьманщини, що мають "щастя" заявляти про "любов" Скоропадського до України: таку тактику миру з Росією, яку вів уряд Скоропадського, міг прийняти тільки з а к л я т и й в о р о г У к р а ї н и. Не для України хотів він миру, а для чорної сотні - війни українськими руками за чорну Росію-Імперію. Він не хотів допустити, щоб самостійність України була признана як революційною, так і чорною Росією. Коли-б цей мир був заключений - це був би грандіозний історичний акт, через який було-б трудно хоч кому пересягнути!

Знаряддям гетьмансько-реакційної, цеб-то чорно-московської політики була мирова делегація з боку України під проводом С.Шелухіна /89/, котрий в своїй сліпій злобі проти большевиків не чув всієї історичної ваги миру і дав себе зужиткувати неспішно для себе в проти-українському напрямі. Шелухин, замість зручної енергичної тактики заключення миру, захоплювався дрібними діалектичними перемогами над большевиками і губив голову од своїх словесних поразок, дебатував про природу російської "федерації", показуючи дешеві ефекти схоластично-правової екілібристики. Він уявляв себе ніби на змаганнях в окружному суді, ніби під'їдаючи противника тонкістю адвокатської балаканини чи прокурорського перекручування, і заганяв справу України на слизке. Чорна сотня взяла добру для себе тактику: у всіх умовах виявляти український максималізм, доводити де-які вимоги до абсурду, затагати переговори, дражнити большевиків, дбаючи не про мир для

України, а про війну для большевиків. Шелухін і його колеги-українці не відчували своєї фатальної для України ролі. Правда, були чутки, що Шелухін нарікає на зумисну політику затягання, яку проводить його уряд, але думав знайти духовий контакт з гетьманщиною, не звертаючись до контакту з українськими колами. Я принаймні не пам'ятаю випадку, щоб він звертався до Нац.Союзу. Слепа ненависть до соціалістів веде націонал-патріотів дорогою протилежною інтересам народу і держави, хоч вони наївно й переконані, що ніби служать "батьківщині".

Большевики також не показали такої дипломатичної еластичності, щоб одрізати шлях українській реакції на Росію таким способом, як то вони вже навчилися значно пізніше: прийнявши умови гетьманського миру, вони б просто на міль посадили реакцію, яка не мала б ніякого шляху на Росію через північні і східні кордони.

Я не пишу історії тих мирових переговорів, але хочу висловити свою с у б'є к т и в н у точку погляду на їх, щоб було зрозуміло, чому Винниченко вступив в переговори з Мануїльським, котрий тоді заміняв Раковського, що від'їхав був за інструкціями з Києва до Москви. Нам треба було забезпечити нашу справу і відносно большевицького ф р о н т у, котрий не був знищений м и р о м. Миру не було, а тому большевики мали вільні руки проти України. Як би був "папірець" /хоч він для сильнішої сторони нічого незобов'язувачий /, то через його не легко було б пересягнути - така розкіш дозволяється тільки для цілком сильних.

Переговори з Мануїльським базувались на слідуючому: добитись нейтралітету большевиків в нашій війні проти німців.

Проти совітської Росії ми не мали ніяких ворожих намірів. Ніяким способом, ані просто ні посередньо ми не хотіли прислужитись нікому на шкоду, тому вся наша політика мала одну ідею: пертрактувати з усіма, щоб одхилити небезпеку від України. При таких намірах ми вели переговори з Мануїльським, хоч впрочім я не приймав участі у веденні їх. Винниченко розпочав і вів їх сам, іноді інформуючи мене про стан переговорів. Наші умови були: Росія визнає повну самостійність України, а Україна визнає самостійність Росії. Україна має свій устрій, який установить Конституанта. Строгий нейтралітет до всіх держав... Большевики на це були згодні, обіцяли допомогу людьми і навіть на організацію повстання обіцяли дати допомогу 3 мільйони карбованців, вимагаючи, щоб Винниченко підписав оборонно-защипний союз України з больш. Росією проти Антанти. Через загальний принцип нашої політики, яка відповідала твердому настроєві всього українства - н е й т р а л і т е т з а в с я к у ц і н у - такого договору п и с а н о г о ми не хотіли заключати, лишилися при чесному слові обох сторін не шкодити взаїмно. І не взявши від їх ніякої грошевої допомоги.

Оці наші дипломатичні і політичні заходи мали на меті поставити справу повстання в як найвигідніші умови.

Оглядаючи всю сукупність нашої тодішньої праці над військовою і дипломатичною безпекою великої справи визволення трудового люду, я по совісті не можу себе докорити ні в чім. Ми взяли велику відповідальність на себе і поклали всі сили на неї, не маючи ні одного не чесного, неморального наміру ані кроку. Хай судить нас народ і історія - ми певні, що при даних обставинах зробили все можливе.

Обставини праці були неймовірно тяжкі.

Я був на посаді в "Централі", мусів виконувати кооперативну велику працю, але робота в Нац.Союзі забрала увесь час, навіть більшу частину того часу, який я мусів-би віддавати "Централові". Мої колеги по "Централі" здається відчували всю вагу моєї "все-української праці" і не перешкоджали мені виконувати всенародній обов'язок. Я на цьому місці висловлюю їм слова широкого признання.

Поділ праці у нас з Винниченком був такий: "військова" і "закордонна" комісії були спільною справою, але Винниченко більш вів зовнішню-репрезентаційну працю і спеціально політикував з німцями і гетьманом та большевиками, а я наполягав більш на внутрішню, організаційно-військову і громадсько-політичну працю, організацію вищевказаних зносин то-що.

За увесь час праці ми не розійшлися з Винниченком в поглядах і самостійно-індивідуальні кроки взаємно санкціонували. Так що за всі плюси і мінуси нашої праці ми несемо обидва повну відповідальність в однаковій мірі.

Технічно в нашій праці допомагав нам наш секретарь з Нац.Союзу Петро Дідушок, котрий, загалом беручи, був нашим звязковим товаришом в зносинах з січовиками і іншими.

Внутрі громадські українські відносини були більш-менш добрі, між партіями панувала сяка-така "солом'яна" згода. Коли підготовчі кроки було зроблено, я поінформував Центральний Комітет своєї партії /УПС-Р, тоді називався Центральне Бюро, центральної течії/ та Ц.К.Селянської Спільки і одержав повну ухвалу своєї праці, як також ці організації постановили одностайно прийняти справу повстання, як свою головну задачу. Один раз було зроблено об'єднане засідання обох наших центрів, котрим я реферував всю справу повстання. На засідання був закликаний представник від Ц.К. УПС-Р - боротьбістів. Прибув Еланський, котрий заняв позицію людини "вищої породи", виступаючи з жалюгідною деклямацією про "сяєво революції", "блиски", "советську Росію" і т.п. прояви революційної екзальтації і лірики, яка ніколи не має іншої мети, як підкреслювання своєї "вищости" та закликування "до нас", до відмовлявання від "старих богів". Отже на думку таких революціонерів - ви робіть, організуйте повстання, боріться з капіталом, а ми вас будемо п'ятнувати як "недосконалик", будемо вам перешкоджати, "нищити" і т.д.

Боротьбісти продеклямувавши свою революційність, відмовились приймати участь в революції проти капіталу через те, що ми люди "нищої породи", не деклямуємо взаємно і не впадаємо в хвору екзальтацію. На мене зробили важке вражіння ці люди, що мають виразників своєї політичної фізіономії неграмотних в соціалізмі панків Еланських і т.п. Я волів не мати з ними діла, з групою в десяток-два людей, між якими впрочім було кілька цілком симпатичних людей.

Не так легко пройшла пропозиція Винниченка в його партії. Він спочатку мав проти себе більшість Ц.К. соціал-демократів, які не хотіли йти на "авнтюру", але не губив надії, що час і події примусять соціал-демократів стати на реальний ґрунт, бо єдиною реальною політикою на той час було озброєне повстання проти насильників.

Ми зробили також кроки, щоб приєднати до повстання "соціалістів - федералістів", партію Драгоманова, який в програмі 1880 року висловив принцип, що без озброєного повстання проти поміщиків і ка-

піталістів українському селянству не можна буде обійтись ніяк.

XI. Таємне засідання Українського Національного Союзу.

Було призначено об'єднане секретне засідання в редакції "Нової Ради"/90/. Представниками були: від соц.фед. С.Боремов, А.Ніковський, К.Мацієвич; від соц.демократів Винниченко, В.Садовський /91/; від Селянської Спільки Ф.Швець; від соц-революціонерів - я. Ці особи були персонально запрошені Винниченком і мною. На цім засіданні я вперше почув "ідеологію" наших "соціалістів" федералістів і деяких соціал-демократів.

Винниченко реферував політичну частку, я - організаційно-технічну. Винниченко в довгій гарній промові вказав всю складність ситуації, безвихідність нашого становища, розкрив всю гидоту об'єднано-неділимського чорносотенного курсу гетьманщини, близькість революції в центральних державах, можливий вихід німців або остаточну окупацію ними України. Явний похід гетьманщини проти українства, нашої національної культури, виховування селянства в ненависті проти українства, яке, мовляв, привело німців на Україну. Це все вимагає активної організації і боротьби. Винниченко сказав, що ми вже де-що підготували і пропонуємо їм взяти участь, щоб гуртом рятувати українську державність, а головне - об'єднати інтелігенцію з народом в спільній боротьбі проти насильницьких наїздів. Реабілітація інтелігенції, цеб-то всього українства - це моральний здобуток напевне наш. Це головне. Не виключений мілітарний і політичний успіх.

На це відповів К.Мацієвич довгою промовою, в якій допускав, що ми піднімемо народ, але цим з'анархизуємо життя, розвинеться нечуванний большевизм, селяни підуть захвачувати землю, а за тим логічно піде розбій, погроми - цеб-то на його думку "большевизм". На це ніяк не можна згодитись і руйнувати ще слабкі форми "нашої держави". Винниченко з нетерпеливістю зауважив, що ми воліємо лівий народний большевизм, як правий поміщицький большевизм! В промові Мацієвича, як то завжди і скрізь в опортуністів, червоною ниткою проходив "практицизм": де-ж наші сили? війська нема, організації нема, то як же можна установити лад, як можна так непрактично "з голими руками" йти і т.д. Відсутність нашого війська, наших організацій - це ж і показує, що гетьманат не хоче того мати, бо він має иншу мету, а тому без усунення гетьманату ми нічого того не можемо мати, а щоб мати те все - треба розпочати боротьбу і організувати військо.

Я забрав слово і виклав всі відомости про наші фактичні сили: і можливі по мобілізації в кілька днів: стрільці 1500/2000/, чорноморці 600/5000/, запорожський полк 2500/5000/, три полки запорожської дивізії 6000/10000/, залізничний полк 1000/2000/, офіцерські штаби /зголосився до мене через інж.Брояківського штаб одного з полків, до 50 душ українських офіцерів/. Залізнична охорона - невідомо скільки, але по мобілізації можливо ще мати 60 полків. Отже є: 11.600 душ, можливих в перший - другий день по мобілізації ще 13.500, загалом ми рахуємо на 25.000 озброєного регулярного війська, не рахуючи до цього партизанських сил, які її тепер б'ються по Україні і що-хвилини прилучаться до нас. Нові партизанські сили також виникнуть зразу. Опріч того не треба забувати, що ми маємо

60 штабів з українськими старшинами і підстаршинами: повстанська мобілізація дасть людей напевне. Ми можемо тут рахувати пересічно хоч би по 1000 душ, то й то може дати силу 60.000 душ. Однак в цих штабах не скрізь налагоджено зброю, муніцію і т.д., а тому організація тут зразу буде в невеликому розмірі, може по якійсь сотні-дві муштрованого люду. З погляду стратегічного і военнотактичного не може бути нічого кращого, як ділокація цих штабів по залізничних станціях: залізнична охорона може несподіваним нападом обезброїти жандармерію, захопити залізниці в свої руки, політичний страйк служачих і робітників проти гетьманату і німців буде служити справі повстання. Ми рахуємо на революційність населення. При цьому факторі взагалі можливо і треба боротись, він є взагалі передумовою всякої революції і творить її. Ми-ж опріч цієї передумови маємо певних озброєних сил не менш 12.000 душ, можливих - в перший-другий день до 25.000-30.000 душ і в перспективі близьких днів може бути 50-60 тисяч. При цих умовах, при певному плані, при одночасовому виступу в різних місцях за нами забезпечено ще фактор часу, цеб-то ми можемо оборонятись, організувати сили далі і викликати величезний розстрій в гетьмансько-німецьких добровольчеських планах. Міжнародня ситуація складається на нашу користь; німецький кабінет Макса Баденського веде переговори про перемирря, німці на Україні не можуть все бути тупими, агресивними до того, щоб піти на велику боротьбу з нами, тим більше, що вони стоять в більшості по кордонах, а по містах і селах невеликі отряди, які будуть комунікаційно дуже роз'єднані і в багатьох місцях зложать зброю, а ні - будуть розброєні живосилом.

Цей виклад очевидно не зробив вражіння на ес-ефів, бо взяв слово С.Соромов і заявив, комбінуючи по своєму, те саме, що й Мацієвич - повстання не треба робити, щоб не руйнувати апарату /!/ державного і не викликати большевизму, яким маси тепер живуть.

Далі взяв слово Ніковський, який заявив про можливість большевизму, але разом визнав, що і повстання річ не безнадійна і що другого шляху нема, хоч цей шлях політично може завести задалеко. Він був разом за і проти повстання. Цікаво, що по словах усіх ес-ефівських речників прорісочила думка, що повстання може мати успіх, але вони не бачуть в йому виходу для української справи з тупого становища, не визнають його як методу боротьби, але найбільш характерним було те, що всі речники не вказали ані одного, на їх думку, позитивного виходу для України з того тупого кута, куди їх загнав чорний гетьманат.

Від соц.-демократів говорив В.Садовський проти повстання, аргументував тими самими міркуваннями - але квазі марксистською фразеологією про неназрілість продуктивних сил, певна база класової боротьби пролетаріату, реакційність селянства і т.п. Про потребу повстання сказав кілька слів Швець, але ми мусіли констатувати, що як прийшли ми самі прихильниками повстання, так і вийшли, не придбавши ні одного нового адепта.

На вулиці, вийшовши з помешкання "Нової Ради", А.Ніковський сказав мені, сміючись, таку фразу: "такі справи завжди роблять одиниці, а не колективи". Я рішучо згодився і відповів:

Ми також це саме думали і в правдивості цього афоризму переконалися сьогодні.

Далі ми пішли в-двох з Винниченком, обмірковуючи "першу поразку" в нашому великому ділі. Ми були через те дуже бадьорі і рішили тут-же взяти всю справу виключно на себе самих, щоб не вплутувати "чесних людей", які такі занадто тверезі політично і реальні, що аж згубили всяке почуття навіть національної і людської гідности, не кажучи вже про соціальну справедливість.

З "самостійниками - соціалістами" не приходилось говорити, бо де-хто з їх, як і лідер О.Макаренко, сиділи в тюрмі, а інші були для нас персонально дуже далекі і ми могли просто нарватись на якогось гетьманського агента, якийноді безцеремонно виступали під маскою самостійників в цілях шпібнажу. Перед тим хтось із певних для мене людей розповідав про весняні контакти самостійників з Скоропадським і навіть вказано, що в одному засіданні, де обмірковувся план перевороту Центральної Ради, приймав участь д-р Луценко, одеський лікар. Чи це правда, я не знав і навіть не знаю й досі, але коли д-р Луценко звернувся до мене з запитом: - Що робиться? До чого йдеться? Чого нам ніхто нічого не каже? Треба-ж якось разом діло робити? - то я відповів, що кожна партія обмірковує певні методи своєї боротьби і сама собі говорить, що робити. Коли він має якийсь конкретний план, то хай запропонує своєму Ц.К., а той може нам зробити к о н к р е т н у пропозицію. На жаль, я не можу йому сказати, що думає і робить моя партія. Д-р Луценко як і багато інших мабуть помічали, що щось робиться, але вхопити за кінець нитки, щоб розмотати клубок до розгадки, не міг.

Незабаром дві особи допогли.

Соціал-демократ В.Садовський заняв рішучо опозиційне становище в своєму Ц.К. проти нашої "авантюри" і навіть пустив похвалку, що він в громадянстві буде боротись проти неї. Винниченко і я були дуже злі на цього типа, що готов забути соціалістичну, революційну і елементарну етику в боротьбі проти нашого задуму.

Також ес-ефї очевидно не здержали слова і про зміст розмови з нами переказали або натякнули своєму товаришові М.Кушніреві, що був представником їхньої партії в Президії Національного Союзу. Цей М. Кушнір через день-два після нашої розмови з його колегами помітив, що ми якось після засідання Головної Ради зібрались гуртом /Винниченко, я і ес-ефї/. Ми говорили про "нашу справу". Кушнір входить і роздратовано-претенсійним тоном починає заявляти:-Що це тут робиться? Я, як член президії, домагаюсь знати, про що йде нарада! - ітд. На це йому сказано що тут ніяка президія, а люде зібралися приватно в справі... "заснування видавництва" і дарма він, п.Кушнір, хоче знати наші приватні справи, порушаючи елементарну звичайність і т.д. Словесна перестрілка очевидно Кушніра не заспокоїла, він мав таки добру дозу роздражнення, що пішов по клубу, розпатакуючи про нашу "авантюру". На моє здивовання трохи згодом почали кружляти по Києву звістки про... підготовку повстання Нац.Союзу. Мене просто вразила одна близька мені людина, котра приходиться до мене і запитує: чи правда, що я і Винниченко готовимо повстання? Я мусів відповісти, що це н е п р а в д а, спеціально кимсь вигадана з метою спровокувати гетьманщину і німців проти нас.

Кушнір не заспокоївся, а на другий день чи що вніс голосну інтерпеляцію в засідання Головної Ради. Ми знали про цю інтерпеляцію

і приготувались: я мусів виступити з відповіддю на запит і внести відповідну резолюцію. Винниченко, як голова зборів, також буде піддержувати мою резолюцію.

Коли засідання почалось, справді Кушнір виступив: по місту кружляють чутки про озброєний виступ Нац.Союзу, що замишляє хтось в Н. Союзі. Це шкодливо, такий виступ неможливий, принципіально недопустимий і... пішов та пішов розглядати справу з одного й з другого боку. В залежності від ваги справи п. Кушнір умудрявся розглянути ще й третього, четвертого і т.д. боків. Так було й тут.

Я нічого иншого не заявив, як з обуренням одкинув гидкі провокаційні чутки, які може розпускати тільки ворог української справи, а в п р и н ц і п і я л ь н і й часті... цілком згодився з висновками і поглядами шановного колеги Кушніра!

Кушнір виглядав, як триумфатор-переможець, посадивши так ловко "авантюристів" в "калошу" і припер до стіни прилюдно та примусив зручним ударом до одказу від "авантюри".

Я не завидував тоді перемозі п.Кушніра.

Винниченко красномовно і офіційно, як Голова Нац.Союзу заявив, що він не знає ні про які подібного роду авантюристичні заходи в Нац. Союзі і може отверто і з повною рішучістю спростувати всякі провокаційні чутки. Навпаки, Нац.Союз і т.д., і т.д.

Я внію відповідну резолюцію, яка одностайно була прийнята всіма і на другий день опублікована в усій пресі. Зміст такий:

"Зважаючи на те, що під впливом останніх подій в громадських колах поширюються чутки про якісь наміри УНС що-до зміни тактики в напрямі активних виступів, Головна Рада Українського Національного Союзу заявляє, що чутки про зміну тактики Національним Союзом не мають підстав; зазначені питання в Головній Раді не виникали. Головна Рада прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови Українського Національного Союзу, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і внести дезорганізацію, яку використовують на шкоду українській справі".

В перший раз мені /і мабуть товаришам також/ доводилось грати таку роль! Я згадав, що так роблять всі політичні сфери: гетьманщина, деклямуючи про самостійність України, разом з тим перед очима всього світу явно нехтує її. О, ти, політична мораль...

Одначе блягузкання Садовських, Кушнірів і Ко зробили свою справу: гетьманщина і німці нашорошили вуха і прийняли свої "мерьї". За нами було збільшено шпіонаж.

Я помічав на кутках Чеховського переулку різні сумні постаті, що довго чекали трамваю чи рахували галок і горобців. Вони були такі інтересанти, що де-які мої знайомі звернули на їх увагу і, попередивши мене, перестали до мене ходити.

ХІІ. О р д е р и н а а р е ш т і с х о в а н к а .

Ми одержали певні відомости про вже підписані ордери на наш арешт. Але одного разу ми мусіли таки зробити заходи. С.Боремов прийшов до Винниченка і заявив секретно, що у його була сьогодні пані Петлюрина і сповістила, що якийсь українець з "Особливого Одділу"

/гетьманівка охранка/ їй нишком передав, що на-днях Винниченко і Шаповал будуть арештовані. Винниченко негаючи прийшов до мене на помешкання, де я мирно в колі своїх близьких обідав і сказав, що годі нам користуватись теплим затишком хатнього огнища. Переходимо на нелєгальне становище. Мої хатні - дружина, тесть і брат - що називається витріщили на мене очі, ніби питаючись: цеб-то як прикажеш розуміти твоє тихомірне поведіння? Тут я мусів признатись їм, що заноситься на серйозну справу, і піти вже на ніч кудись ночувати.

Цю ніч я ночував в А.Макаренка, а другу - у В.Корольова. Далі вже всі ночі аж до виступу в небіжчика В.Д.Петрушевського, що з великою громадською відвагою покривав наш "штаб" у своїй хатині на Пушкинській вулиці. Через кілька днів до мене прилучився і Винниченко, котрий, поночувавши в інших місцях, признав моє сховище за найзручніше. Тут ми зійшовшись в ночі, обмірковували наші завдання і навіть раз прийняли доклад О.Шульгина, що раптово приїхав з Болгарії, повний аптатських надій, як непохитний антантофил. Але я зайшов трохи вперед.

В-день ми пошожали по вулицях вільно, бували в Українському Клубі, заходили на свої помешкання, а з 8-ми годин вечера зникали куди-хто. Одного разу, я проходив годин в десять ранку по Столипінській. Проти воріт того двору, де жив Винниченко, прохажувався на протилежному тротуарі якийсь добродій, в сірій, з салдатського сукна, шинелі офіцерського крою. Тоді взагалі багато люду ходило в такій одежі, особливо безпосадні офіцери. Добродій років 25-28 з червонуватими остріхуватими маленькими вусами. Він натягав кашкета аж на вуха, підняв комір. Безумовно ховав обличчя. Він ходив повагом і зиркав через вулицю на двір чис. 28. Я одійшов од його можливо далі і з-за стовпа на Підвальной зорив за ним. Піде вниз кроків сто. Стане. Вертається. Йде вгору кроків сто-двісті. І так далі...

Ага! Розумію... Але може я помиляюсь?

Коли я йшов годині о 5-й, вже над-вечір до дому обідать, то я знов побачив того добродія там же. По моїх міркуваннях Винниченко мусів бути вже дома. От-що!

Я швиденько пообідав дома і пішов з дому до Укр.Клубу, де в 6 годин мала бути у нас якась тісніша нарада.

Проходячи знову по Столипінській на Підвальну вул./це був мій звичайний шлях/ я побачив, що вже того добродія нема. Прийшов до клубу. Роздягся. Поговорив де-що з швейшаром, високим чернигівцем у великій сивій шапці. Зирк! Аж за вхідними дверима, які виступали будкою в сіни, в куточку на стулі, прищулився, сидить той добродій. Кашкет натяг аж на ніс, руки в кешенях. Тільки видно кінчик носа і ті самі остріхуваті червонуваті вуси.

Я схвилювався. Питаю, одвівши на бік, швейцара:

- Пан Винниченко вже тут?

- Так, недавно прийшли. Вже нагорі...

- А що то за добродій сидить, прищулившись в куточку?

- Ото? Бог його знає.

- Не знаю. Я какось не заприметив?

- Ну, а що йому тут треба? Чи ви помічали його тут раніш?

- Ні, та тут у нас всякого народу багато ожидає, всякі приходять, то резолюції ждуть ілі щось в-роді того. А етого паршивця я не запримечав... Я його січас спитаю...

- Ні-ні, не треба! Хай сидить. Ви дивіться за ним, але так що б він не помічав. Минут через 10-20 зайдіть на гору і мені скажіть. З ним нічого не балакайте.

Приходить.

- Видіте, я тепер догадався. Тут є дві кімнати нашого хазяїна дому. Він їх наняв під якусь контору. Так ета контора наняла недавно собі дворника нового. Знаєте, прислуга говорила, що він з охвіщеров. Ето тот самий дворник.

- А що ж йому тут треба?

- Видіте, двері їхньої кантори отут у нас в сінях. Видали коло вішалок з табличкою?

- Ну, бачив, так що-ж?

- Так, ото він і сидить, позирає на двері.

Я покрутив головою і сказав, чи то не дивно, що офіцер поступив за дворника саме до цієї контори, щоб сидіти в сінях Українського Клубу? Як він думає?

- Конечно, ето подозрительно. Багато їх тепер такими ділами займаються, що... даже страшно. Це какой нібудь гетьманчук. Вони лаять сюда, но я їх зразу по морді бачу і спрашую: чого тобі? А ну повертай сюдова, коли хочеш... а то я з тобою поговорю... конечно, по ребрах...

Наш патріот-чернигівець був лютий на гетьманчуків, як справжній український патріот і демократ. Він знав усіх українських діячів, відносився до Винниченка і до мене з великою симпатією, був в числі "соціалістичної опозиції", і на його розмова з мною вплинула очевидно дуже не на користь "дворника", бо він поставив свою шапку на голові ще більш демонстративно "по-українському" і з загадковим виглядом пішов у-ниж на догляд за "дворником".

Переходючи в тісному коридорчику побіля кухні в столову залу, я зустрівся з відомим "Калістратом", що таємно удавав з себе голову революційної контр-розвідки. Він гарячково заговорив про свою відповідальну працю. Я йому коротко розповів про свої поміщення. Калістрат, торжествуючим тоном заявив: - Ну, розуміється! Я їх всіх в морду знаю. Я з ними не церемонюся: піймавсь - іди к чортам. Я вже не одного одправив далеко. Бережу Кириловича. Я вас усіх охороняю. Ви там сидите, а Калістрат не спить - знай нанизує сволоту. Це ж мені доручено! Я від партії призначений. Я й Вас березу. Я-ж розумію в чім річ. Ви бачили мене в "Робітничій Газеті", коли ви там радилися в останній кімнаті з Кириловичем, а я в експедиції сидів. Я ждав нальоту і був готовий - ось! /Він поляпав по кишені/. Тут аж два голубчики...

Він міг без кінця говорити. Я попрохав його пройти мимо "дворника", поглянути - що він таке, на його думку і сказати зараз мені.

Я почекав, поки Калістрат ходив на перевірку.

Вертається з азійсько-вивернутими білками очей і лютим виразом бородатого обличчя:

- Ну?

- Розуміється, з "їх"... Ось я йому...

- Ні-ні, нам треба вистежити. Ви якось це зробіть.

- Що там стежити? Калістрат вже знає, що тепер робити. Тут в клубі є мої хлопці. Ми, знаєте, тут буваємо в різних видах. Ми "його" викличемо за двері і - не писне.

- Ні, цього не треба, ми з Володимиром Кириловичем обміркуємо. Калістрат згодився чекати, але попередивши: "не довго, бо..."

Засідання вже почалося без мене. Я прогаяв часу досить. Трошки згодом - перерва. Я одкликав на-бік Винниченка і сказав, що я переконаний, що за ним стежуть дуже пильно, навіть нахабно. Коротко розповів йому.

- Який він з себе? - питає Винниченко: в шинелі?

- Так.

- Бритий? Червоні вуса, кажете?

- Так.

- Ха-ха-ха! Та-ж то моя охрана! То ж за мною ходить охорона від студентів. Вони запропонували почерзі діжурити...

Ми пішли на сходи вних, поглянути на "дворника", Винниченко за-реготався - він! Мій сьогоднішній вартовий.

Я розповів про наміри Калістрата.

Сміялись ми довго, а Калістрат лишився незадоволений.

XIII. Поїздка гетьмана П.Скоропадського до Берліну.

Про політику гетьманату в цей час можна не багато говорити. Після поїздок Лизогуба і Скоропадського до Берліну, трохи змінилось. З Берліну німці і гетьманці очевидно одержали прочухана за невміння наладити справу з українцями. Де-які українські /власне "хліборобські"/кола дізнались навіть, що в головній квартирі німецькій постановлено, щоб гетьманат примирився з українцями, щоб було зроблено національний кабінет і т.п. Цим до певної міри пояснялось бажання "хліборобів" вступити до Нац.Союзу. Почались переговори, про які я вже згадував. Нац.Союз передумовою для переговорів ставив - випуск всіх українців з тюрем, в першу чергу засуджених німцями Голубовича/92/ Жуковського/93/, Богацького/94/ то-що, а також членів Нац.Союзу О? Макренка, С.Петлюру і інших. Платформою переговорів мав бути - національний Кабінет! Кабінет, до якого Нац.Союз міг би мати довіря, що він справу національну і самостійність України беріг-би передовсім. Переговори були довгі, нудні.

Нарешті гетьманат обновила кабінет чотирма українцями - Славинський/95/, Лотоцький/96/, Леонтович/97/, Стебницький/98/. Отже разом з тими, що були раніш в уряді - Дорошенком і Василенком/99/ - було українців аж 6. Окрім того українофіли - Бутенко/100/ і інші. Так, що, коли новий кабінет рішав справу автокефалії української церкви, то більшість 1-2 голосів цей проєкт пройшов. Видно було, що єдиний чорно-московський фронт дав тріщину!

Хід подій прискорював розв'язку: або гетьманат попаде в руки українські, або випручається насильно з їх. Еволюція якась вже була неможлива. Однак перебування українців нічим позитивно для українців не означилося - міністерство військових і внутрішніх справ були в руках ворогів України. Переговори йшли. Нац.Союз ще різче поставив питання про перетворення гетьманату в республіку і навіть згодився на залишення Скоропадського з титулом гетьмана на становищі тимчасового президента республіки до скликання Установчого Союму.

Цією згодою Нац.Союз дав Скоропадському можливість легалізува-

тись при нових обставинах, при новому устрої. Його узурпація узаконювалась, для його одкривалась можливість грати величезну роль вже на ґрунті всього українства, але Скоропадський не був українцем - він не зрозумів своєї будучини! Ми перевірили цим пана Скоропадського і побачили, що всю свою будучину він мислить поза Українством і Україною. Знаходяться між українцями, хоч би навіть правими, такі чудні люди, що торочуть про Скоропадського, як про українського патріота! Це єсть глибока помилка або свідоме дурисвітство: ніколи Скоропадський не був українцем. Українці-поміщики: Чикаленко, Леонтович, Шемет - це інша порода людей: хоч вони і реакціонери, але в українстві їм ніхто не відмовить. В яке ж порівняння в ними хочуть ставити хвалителі московського генерала Павла Скоропадського, потомка "гетьмана дурного", з тих людей, які виховувалися поколіннями в ренегацтві і ворожнечі до України!

Скоропадський, на мою думку, є типом злісного ворога України-ворога ренегата. Це не звичайний москаль, що ненавидить Україну, як москаль. Ні, тут ренегат ненавидить те, що він зрадив. Культ зрадницької ідеології - це культ усіх отих малоросів, що з завзятістю ренегатів нищать те, що вони зрадили. В нашій історії таких багато. Один з їх в стилі модерн - пан Скоропадський. Ви скажете, що він не ренегат? Добре, хай так. Але тоді він значить просто д.....!

Він не зрозумів, що наближається розв'язка, що Український Нац. Союз легалізує його як президента республіки, він може грати історичну роль, опираючись на все українство... Не секрет же був для його, що революційне українство опирається на народні маси? Чи не міг би він пливати й далі на хвилі народнього руху? Міг-би, але він просто нічого не розумів в обстанові, як величина індивідуально - нікчемна. А коли розумів - то значить не хотів. Не хотів, бо був московським чорносотенним патріотом, якому Краснов в Скороходові кадив і прирікав велику будучину: "великий гетьман всея України" ратує всю Росію, отже... Він був не українцем, а москволюбним поміщиком на Україні. Тут його класова і національна суть, яка логично мусить бути і була в повній суперечности до українства. Українці-гетьманці тежор намагаються зробити якусь комедію і комерцію, спекулюючи на забудьковатості людській, і силкуються утворити вражіння, що Скоропадський - український патріот. Гидка спекуляція людей.

Не настрої, не соціалізм, а страшні факти переконували нас в злочинній зрадницькій роботі Скоропадського і "Протофіса". Ми це бачили щодня, що хвилини, в грандіозному розмірі йшло нищення українства. За ціну маскарадних, тактичних уступок - університетів, які можна було потім закрити, есеїв у кабінеті, яких можна потім легко вигнати /і вигнав!/ робилась махінація осліплення української міщанської череди, щоб потягти її за собою на налігачі ілюзоричного українофільства. Коли волів ведуть на заріз, то по шляху на бойню їм також дають сіна!

Задача Скоропадського і К-о була: зробити всю Україну зброєю для утворення єдиної-неділимої Росії та ще так, щоб українські "мазепинці" робили цю роботу своїми руками. От велика майстерна задача тонких політиканів.

Ми це бачили і розуміли!

Я переконаний, що історія так само, як ми, оцінить "роботу" Скоропадського. Через те ми ні крихти не сумнівалися, що нашим моральним обов'язком є: ліквідувати гнусну узурпацію, гнусний московсько-чорносотенний план во ім'я української державности! Во ім'я визволення нашого страждущого трудового люду, який сам ішов до нас і клав свою долю в наші руки, віддаючи нам всі свої сили до розпорядження.

І що-ж ми повинні були "берегти гетьмана" при цих обставинах? Хто про це говорить - я тому голосно ввічі прилюдно заявляю: зрадник і ворог України!

Окрім того, що Винниченко, я і наші товариші - українці - ми й соціалісти. Стоїмо за визволення трудового люду від гнобителів поміщиків і інших експлуататорів. Соціалістичний обов'язок і сумління поставило нас з трудовим народом, а він всіма силами ненавидить криваво-поміщицький гетьманат. Так ми повинні "берегти гетьмана"?

Є такі українські чорносотенні циніки, що під видом "доброжелательного" патріотизму розпускають слину про "державу", зразком якої для їх є чорно-московський гетьманат!

Ні, це не наш шлях.

Наш ворог - поміщик і інші експлуататори в усіх їх метаморфозах, навіть в гетьманській шапці чи під машкарою патріота. Справа рішена!

Жорстоке, криваве озброєне повстання, "анархія", "руїна" - таку відповідь даємо ми гадині чорносотенному поміщицтву і розбою!

Я пригадую слова однієї селянської делегації з ніженського повіту, яка заявляла в розмові: "хліб попалимо! Ми й два роки бараболю проживемо, а німцям і панам хліба не дамо!"

Мені вподобалась ця відповідь на насильство: хліб попалимо, а німцям не дамо! Так, так, брати-мої селчни. Підемо в нужду, в злидні, горе, поневіряння, але хай-же згине і ворог!

Мої слова до проф. Рорбаха справдились: український селянин не дасть хліба насильникам! З якої ради: працєю-працєю, дбай, журись, а тут тобі приходить в білих комірцях та жовтих черевиках, і вимагає - віддай свою працю! Ніяка психологія трудящих не помириться з цим насильством і коли не знищить його активно, то знищить пасивно. Це є лише два способи нищити насильство. Два методи. Пасивна революція проти гетьманату йшла повним ходом, а ми її зробили активною. От і все. Ми нічого нового не робимо, лише ставимо себе, як трансформатора, в якому певна енергія перетворюється в інший вид, але не зникає.

Трансформатором революційної енергії був Український Національний Союз, а роль машинистих взяли на себе Винниченко і я. Чому мав Скоропадський "право" трансформувати Україну в єдино-неділиму чорну Росію, а чому ми не мали права повернути ричаг в другий бік - Україна має бути трудовою Україною, а не чорносотенним московським смітником!

Що ми взяли правильний курс - показують наслідки: подавляюча більшість української і неукраїнської, справді демократична більшість її, і весь трудовий люд пішов за нами! І тільки тепер знаходяться агенти гадючої скоропадщини, які під видом українського "патріотизму" проливають крокодилячі сльози над руїнами гетьманщини. А де ви

тоді були, як гетьманат нищив Україну, віддаючи її Денікіним? Ви були на службі ворогів України, панове Липінські, Дорошенки, Скорописи, Лукасевичі, Шульгини і інші великі патріоти Невки-України!

Я знаю ціну Вашого патріотизму...

XIV. Революція в Німеччині і зрада гетьмана П.Скоропадського.

Революція в Німеччині, салдацькі німецькі Ради на Україні - яка іронія над Гренерами, Людендорфами, Гіндербургами! Яка образа - для Скоропадських, Кістяковських і інших "Протофісників"!

А ми росли духом вгору!

Соціал-демократи /українські.С.З./ змінили гнів на милість і постановили таки приєднатись до повстання. Соціалісти-революціонери, Селянська Спілка і Соціал-демократи - цього вже було досить, щоб переважити страхоположство "реальних політиків" і дати напрям всій революційній масі. "Протофіс" задумав попередити нас. Організація "дружин" ішла повним ходом, 10 міністрів гетьманських подали "Записку" гетьманові проти українства. Одкрито! Чого там церемонитись з хажлами.

14 листопада 1918 року П.Скоропадський "державним актом"/101/ узаконив всю зрадницьку свою роботу, оповістив "Федерацію" з Росією, вигнав ес-ефів і інших українців з кабінету Міністрів і всю державну Україну віддав в руки Гербеля/102/ й Рейнбота/103/, які були соромом Росії ще навіть за самодержавія!

Яке огидне знуцання з елементарних прав українського народу...

Хіба це можна було винести? Не треба було з цим боротись?

В Українському Клубі заговорили навіть валаамові ослиці ослиці опортунізму, що з цим треба боротись. Але ніхто не знав як, ні в кого не було ніяких зв'язків, відваги, знання щось робити. Ходили собі як закльовані мокрі кури і жалібно зітхали - он як не шанують наших прав! Так, мокрі кури не мають ніяких прав. Але в цей грізний час була вже бійова організація, що більш-менш систематично підготовлялась до цього удару, якого вона ждала. Вона знала, що він прийде і зробила заходи, щоб достойно зустрінути її. Це була наша організація!

Пішці стоять, охороняють лад, а чорна московщина літає на автомобілях, горячково організує "дружини", сотні московського офіцераства записуються, ждуть донців Краснова, д в і с о т н і д о н ц і в в ж е у в і й ш л и в К и і в! Ідуть підготовчі кроки до озброєння наших січових стрільців. Коновалець прийшов від гетьмана і оповістив, що порвав відносини.

З а т и ж д е н ь перед цим я одправив полк. Пелещука в Бердичів з інструкціями і наказом підготувитись до мобілізації, яка буде оповіщена приблизно за тиждень. Балбачан виїхав днів за 10 раніш з наказом - ждуть гасла. Коновалець був у Києві. Отже наша організація стояла на варті момента в повній бойовій підготовці!

Я ніколи не забуду цих останніх двох тижнів перед повстанням! Мені доводилось буквально не спати: з 8 годин ранку бути на ногах до пізньої ночі, мати сотні побачень, діжурити в Нац.Союзі, давати інструкції натяками, умовно, іноді отвертими словами, збирати відомости, відправляти делегації в Німеччину, в Яси, на Кубань, посилати

по Україні, радитись з Центральним Бюро /УПСР.С.З./, з Ц.К. Селянської Спільки і т.п. Те саме діялось з Винниченком, що наполягав на "переговори" з німцями, гетьманом і т.п.

І все таки Національний Союз не знав справді, що нами зроблено, що ми робимо. Дехто може догадувався, що ми робимо щось більше ніж балакаємо на "засіданнях", але ми не говорили ширше. Ми і наші близькі партійні товариші та наші військові люде - от і увесь заговор! Ні одна з Філії Н.Союзу нічого ясно не знали, хоч натяками сказано всім важне "де-що".

XV. Засідання Головної Ради Українського Національного Союзу і в и б і р _____ Д и р е к т о р і ї.

12 листопаду 1918 року після обіду засідання Головної Ради. На це засідання з'явилися випущені за кілька днів перед цим Петлюра, О.Макаренко і інші з тюрми, тоді, коли гетьман хотів остаточно очарувати Національний Союз своєю прихильністю.

На засіданні говорилось, кричалося, ніхто не знав, як реагувати. Явилися хлібороби-демократи Шемет, Міхновський і інші і вимагали якогось порозуміння з гетьманом, брались за посередництво, ходили до Скоропадського, але розуміється нічого путнього не вийшло. Скоропадський відкинув навіть титул "президента", який йому пропонувалось за "українізацію". Бідні "хлібороби"! Єдиний уряд, який їм був милий принципіально, не хотів з ними навіть говорити.

Засідання Нац.Союзу нічого не дало нікому. А ми ждали коли ці люде заговорять достойною мовою!

Петлюра після засідання підійшов до нас і висловився, що іншої дороги нема, як повстання, але як? над цим треба подумати... Винниченко сказав: все готове! Хотите з нами? Петлюра згодився.

Ми мусіли дати остаточні вказівки. Назначили засідання Національного Союзу на завтра, цеб-то 13 листопада, на день, бо ввечері вже небезпечно збиратись: можуть нас злапати на місці всіх. "Переговорами" ми наділи в цей день ще більшу маску. Нам треба було одтяг - ти час. У годин 8 вечера /12.XI./ фон-Тіль і Гренер запросили Винниченка "явитись". Що таке?

Фон-Тіль заявив, що їм відомо, що Нац.Союз лагодиться до якихось "безпорядків", а тому він попереджає, що всі німецькі війська будуть активно поборювати всяку спробу. Він радить розумно і спокійно прийняти події. Українській державі ніщо не загрожує. Вони, німці, про це дбають. Гетьман також патріот. Нам треба порозумітись з гетьманом. От він, фон-Тіль, завтра поїде до Скоропадського і сам поспособить зближенню, виясненню непорозумінь...

Отже німці цілком проти нас?

Перед кількома днями організувалась в Києві Центральна Рада Німецьких Салдатських Депутатів, на чолі з салдатом Фішером, здається. Ми посилали туди двічі П.Дідушка, але він опріч пброжніх слів про симпатію між українськими і німецьким народом не почув нічого. Правда, натякалось, що німці держатимуть нейтралітет, у внутрішні політичні справи наші не втручатимуться - то наша справа порозуміватися чи ні з гетьманом. Нам була дорога оця думка про нейтралітет! О, як би нейтралітет, то ми йдемо напевно до успіху.

13 листопада 1918 року, в день, відбулося засідання повної Президії Українського Національного Союзу, якій було доложено про підготовлене повстання. Всі згодились, принаймні ніхто не перещив. Ес-ефі принципіально п р о т и, але не будуть перешкаджати і перечити. За повстання активно висловились Українська Partія Соціалістів-Револуціонерів /центральна течія/, Селянська Спілка, Українська Соціал-Демократична Робітнича Partія і Українська Partія Самостійників-Соціалістів. Постановлено попередити всіх членів Нац.Союзу, аби по можливості виїхали з Києва, бо в мент нашого виступу на їх впадуть репресії.

На 8 годин вечера призначено конспиративно засідання Президії Нац.Союзу разом з нашими представниками війська. Засідання почалось рівно о 8 год. в Міністерстві Шляхів, в кабінеті Стокоза, урядовця особливих доручень при міністрі Бутенкові. На засідання явились представники "повстанських" партій і військові. Були присутні: Винниченко, я, Янко /Селянська Спілка/, О.Макаренко, О.Андрієвський, П.Дідушок, А.Макаренко, Стокоз і навіть ес-еф М.Кушнір/для інформацій!/, з військових: ген. Осецький, Коновалець і кілька стрільців.

УПС-Р і Селянська Спілка заявили, що формою революційного уряду, якому належить вся влада - Директорія з кількох душ. Про цю було у нас /УПС-Р і Сел. Спілка/ постановлено ще раніш. Про це ми говорили із Винниченком. Взагалі - Директорія з кількох душ - це була для всіх єдина форма повстанської влади. Од УПС-Р і Селянської Спілки Янко заявив склад Директорії: Винниченко, Петлюра і я. Хотіли обговорювати. А.Макаренко запропонував прийняти без обговорень, як самозрозумілу річ. Хтось спитав: а Петлюра згоден /бо Петлюра на збори не прийшов/. А.Макаренко заявив, що говорив з ним про це спеціально і він згодився поставити свою кандидатуру.

Отже...

Але я попрохав слова і заявив, що я рішуче проти своєї кандидатури. Всі повернули на мене голову - чому? Я мусів пояснити. По настроях присутніх я бачив, що ніякі аргументи їх не переконують опріч одного - нездібности. Я сказав, що не почуваю себе здібним до такої високої ролі, котра аимагає передовсім великого і постійного напруження волі. Не можна буде хитатися ні крихти. Треба бути в постійному напруженні. Я думаю, що у мене на це не вистащить просто сили, волі, нервів. Я за два місяці незвичайно зморився, почуваю себе дуже-дуже змореним, що іноді мені здається, ніби я гублю рівновагу. Через це може трапитися просто катастрофа, коли мої нерви хоч на хвилину ослабнуть, зірвуться. Треба людей сильних, здорових, свіжих. Я зморився.

А.Макаренко запротестував: Як? Ви так близько стоїте до діла, до цього часу в самому центрі його, так багато зробили - ні це не може бути, ви повинні бути. Нерви спочинуть/?/, все гаразд буде...

Винниченко заявив щось подібне. Янко сказав, що УПС-Р і Сел. Спілка вже раніш вирішили це питання і він тут лише оповіщає постанову, яку я повинен виконати.

- Щоб пошкодить справі? кинув я.

Я пішов і заявив Янкові на ухо: Ви не маєте права настоювати на моїй кандидатурі, бо моя присутність в Директорії зразу дасть їй марку большевицької. Ви-ж знаєте, що моя репутація з 1917 року і потім - большевицька - хоч це й помилково. Це головна причина моєї

відмови. Товариші по роботі, розуміється, визнають за мною моральне право на таке високе становище, вони хочуть мого вступу в Директорію з т о в а р и ш с ь к и х міркуван, а я справді не жочу з політичних. Ніхто просто не хоче мені ввічі сказати, щоб я не вступав. Цього вони не зроблять, отже я дуже вас прошу, як товариша по партії, стати вище почуття товаришської прихильності і н.е. настоювати на моїй кандидатурі. Подумайте, це справа поважна. Можна цим спровокуємо німців на криваве знищення повстання. Всі скажуть що я большевик, хоч я й не большевик, така-бо за мною репутація. На Винниченка і Петлюру цього не скажуть. Вибірайте їм третього такого. От я ставлю Вашу кандидатуру.

- Ні-ні, я маю таку саму репутацію! сказав Янко.

Я все таки назвав його кандидатуру, але він заперечив, що та сама причина /не назвав її/, яка примушує зректись т. Шаповала, примушує і його. Всі сиділи в здивуванні.

Я тоді виступив з докладним проектом організації влади. Для більшого об'єднання сил треба директорію організувати так: Ми виберемо Директорію з трьох. Я пропоную: Винниченка, Петлюру і проф. Швеця. Але й другі поважні громадські групи мусять мати своїх представників: одного від залізничників, що мають відіграти рішачу роль, а другого - від Української Партії Самостійників-Соціалістів, що приймає участь в повстанні на рівних правах з іншими партіями. Взагалі Директорія мусять бути органом тісної згоди, праці без тёртя, з особистим довіррям один до одного. Тому цих двох членів не ми виберемо, а виберає, просто кооптує сама Директорія на підставі персонального довірря до особи новогo члена. Для діла найкраще, коли ці 5 людей будуть звязані взаїмним довіррям і пошаною один до одного. Ми-ж довірряючи Директорії з трьох, разом з тим мусямо віднести з довіррям до її вибору, нових двох членів. Вибори Директорії ми мусямо перевести по принципу довірря і доцільности, а не якихось заслуг чи симпатій. Я думаю, що й далі відповідно своїм силам працюватиму при Директорії, на роботі, яку мені буде доручено. Фактично, я робитиму як і робив, отже дуже прошу всіх не настоювати на моїй кандидатурі в Директорію, бо однаково я буду фактично працювати над тим, над чим працював останній час. Фактично це діла не міняє, чи я буду в Директорії чи ні. Надіюсь, що й Директорія мої останні сили використає. Я-б дозволив собі як член зібрання запропонувати Директорію, щоб вона кооптувала до свого складу А.Макаренка від залізничників, Опанаса Андрієвського від самостійників-соціалістів. Так я думаю, а зібрані можуть назвати інших кандидатів. Це лише моє побажання. Директорія ж може на свій смак вибрати від цих організацій, кого вона схоче.

На прикінці, я ще раз заявив, що я рішуче зрікаюсь, що дякую товаришів за честь і довірря, але прошу не гаяти дарма часу на переконування мене. Для мене ця справа вже вирішена. Думаю, що замість мене краще справиться проф. Швець.

Я утворив таке становище, що дійсно іншого виходу не було. Те, що я запропонував, було справді логічно краще. Хтось спитав, чи Швець згоден? Швець відповів: згоден! Коли моє ім'я треба пожертвувати для справи, то він не відрікається. /104/.

Поговорили-поговорили і прийняли склад Директорії: Винниченко, Петлюра, Швець. Бідний Швець! Він попав ні з того ні з сього в Ди-

ректорію, як курка в борщ. Не знав ні підготовки, ні механізму всього "заговору", ні провідних його ідей.

+ + + + +

Чому я, власне, запропонував такий склад?

Коли мали випустити з тюрми Петлюру і інших, чого ми добивалися в усіх переговорах з гетьманом і німцями, то ми взагалі не знали, що маємо робити з ним, Петлюрою. Для Винниченка тепер, а для мене завжди Петлюра був чужий чоловік. Я його просто не знав ніколи, хоч і був шапочно знайомий. Однак, побачивши методи його роботи в Генеральному Комітеті і в Уряді Центральної Ради, я визнав його за людину не високих здібностей. В Центральній Раді я рішучо виступав проти його методів в-осени і перед III Всеукраїнським Військовим З'їздом гостро критикував його за бездарність в військово-адміністративній справі. Можливо тому, що я сам, яко кадровий офіцер /штабс-капітан/, розумів способи військового керівництва інакше, ніж треба, але звичайне нерозуміння людей вражає дуже. Петлюра оточував себе нездібними дітваками, які захоплювались його деклямаціями, але не розуміли діла, вислухував од їх славословія і панував, не виносячи критики, видаючи здібніших і самостійно думачих. Військова його організація - це кустарна праця з військового погляду і "житра компанія" - з приватно індивідуального. На III Військовим З'їзді фракція УПСР, майже 1300 душ одногolosно /на передз'їздовій нараді/ постановила мене вибрати головою З'їзду. Агенти Петлюри працювали енергично, щоб мене компромітувати. Мені було донесено, що головна точка агітації - "авантюрист, який хоче захопити владу". Я навперекір бажанню фракції УПСР рішучо зрікся бути головою. Коли в роботі З'їзду вияснилося, що робота Генерального Комітету підлягла жорстокій критиці, тоді УПСР фракція рішила знов призначити мене головою Генерального Комітету, але я знов категорично зрікся. Критикував я Петлюру не через те, що хотів зайняти його місце, а тому, що Петлюра нікуди не годиться з військового боку, однак люди, що працюють з низьких мотивів, ніколи не зрозуміють кращих мотивів іншої людини. "Шаповал хоче влади, йде до неї, здобуває популярність між військовими" і т.п. злістні наклепи розповсюджувала агентура Петлюри. За цими наклепами йшли люди і УСДРП. Ми взагалі тоді були всі між собою незнайомі, ніхто ні кого не знав, а вірили хіба тільки рекламованим раніш особам. Я належав до відомих в українстві, але дуже не популярних людей з "Хатянської опозиції" проти українофільства. На цьому базувалась і тепер агітація ес-ефї проти мене. Отже в кругах Центральної Ради, як не ес-еф, не ес-дек, а між ес-ерами взагалі мало хто кого знав, то я не мав своїх клеветів та клакерів, і ніколи не хочу мати. Дехто очевидно весті агітацію проти людини, коли не знати її цілком, але разом з тим підсунути їй такі гріхи, які здаються найбільш тяжкими: "Захват влади". Агітували проти захвату влади не знаючи, чи справді її хтось хоче захопити, це значить виявляти свою якість, а не чуку: хто кричить проти захвату влади, очевидно той боїться згубити її! Така дурна агітація велась проти мене не тому, що я хотів захопити її, а тому, що хтось боявся її згубити! Боявся? Так, а тому кожного, хто критикував його роботу, Петлюра і його компанія вважала за конкурента. Влада во імя влади! Критикувати не сміє ніхто, а хто критикує, значить хоче захопити владу - так мудре властолюбіє. Щоб забезпечити собі право громадянина, а не вівці з отари, я мусів відмовлятися від всяких показних отановищ.

Коли в грудні 1917 року я вступив до Кабінету Винниченка при Центральній Раді, то не тому, що це влада, а тому, що я відчував в собі силу зробити з нічого міністерство пошт і телеграфів. Я тоді кілька разів чув офіційальну заяву, що в тих умовах бездоганно працювало моє наймолодше міністерство, зорганізоване за два тижні міністерство!...

Але і при цім де-які "сфери" підсували мені міністерство пошт з нечистою думкою, щоб загородити мені шлях до військового. Я пішов свідомо на "провокацію". Все-таки я отверто критикував діяльність Петлюри. Нарешті проти Петлюри виступив Винниченко. Коли військове міністерство показало, що воно порожнє місце, тоді Винниченко висловився про діяльність Петлюри, як про "українську сухомлиновщину".

Петлюра мусів піти. Не буду розповідати цікавих деталів інтриганства, але на його місце зійшов тимчасово Порш, що через кілька днів явився на засідання Ради Міністрів, вдягнутий аля Керенський. Я знов пережив багато прикрих днів, коли ходив під підозрінням "захвату влади".

XVI. Зміна Кабінету Міністрів і критика відносин.

Нарешті, на Різдво, як вже було вирішено оповістити самостійність України, я виніс думку про одставку Кабінету і разом своєю одставкою. Коли соц.-демократи образились критикою, яку на їх навели сс-ери, то разом з ними я також подав 14 січня 1918 року до димісії. Через те сталась криза. На пропозицію Голубовича чи я-б увійшов у його Кабінет, я відмовився. Нудно, огидно працювати з маленькими людьми, які помішані на "владі".

Я вже давно переріс ідею влади. Вона вже мені представляється, як особисте нещастя людини. Я не хочу бути зарозумілим, коли констатую, що владу, яко працю, яко обов'язок, яко неохідність - можна приймати, і навіть треба, але влада як ідея, як переживання, солодка емоція! - я рішучо її переріс. Мені дивно смішні і жалкі люде з невгамовним інстинктом влади, а тому я ніколи не хочу бути смішним в своїх власних очах. Працювати, організувати, творити Україну, її адміністрацію - це велика праця і кожний повинен до цього стремитись. Але це не влада, а можливість для творчости. Я цілком був задоволений, коли був повітовим комісаром, членом земської управи - бо це вже можливість творити. Дайте мені можливість працювати для України, а не для влади - ось де моя життява філософія. Перед революцією я мав далеко кращу "владу" і гроші, але пішов хоч-би куди, аби працювати для основної ідеї мого життя.

При цьому відношенні дуже гірко і гидко почути хоч би таку новину. Весною 1918 р. під час Центральної Ради - бачучи розвал військової справи, українське офіцерство і всякі причетні до війська люде заслали до Центральної Ради делегацію з прозьбою звернути увагу на Військове Міністерство і замінити Жуковського на... мене. Від президіяльних сфер делегація почула відповідь, що Шаповала не можна пускати до війська, бо він зорганізує захват влади, свою диктатуру і оповістить себе гетьманом! Про цей факт мені пізніше прилюдно розповідало кілька людей, в тім числі Врононовський-Сивошапка,

член тієї злополучної делегації. Добре, що я тоді цього не знав. "Сфери" з Центральної Ради, помішані на підозрювані в славолюбстві других, тим часом прогавили всю українську справу так, що довелось мені брать на себе обов'язок її рятувати. Я думаю без гордості, що нам вдалось краще рятувати українську справу од гетьмана і німців, ніж тим високим сферам захистити її перед можливістю перевороту. Вони мали державу і мусимо тепер щось здобувати при безмірно гірших умовах.

Як неприємно дорослій людині бути запідозреній у дитинячих слабостях до кукол, так неприємно мені бути запідозреному в славолюбстві і бажанні "влади". Я переріс інстинкт влади політично, бо за найвище в світі вважаю владу моральну. Такої влади я мав по горло при організації повстання, коли люде без нічого ризикували своїм життям по одному моему заклику. В и н н и ч е н к о і я м а л и д і - й с н у в л а д у д о м о м е н т а в и б о р у Д и р е к т о р і ї. Це визнавали всі, навіть вороги. Ну, і що-ж мені всяка влада, "портфель"?

Я ввесь 1918 рік ходив з важкою образою в душі, з думкою, що міщанство, міряючи мене своєю міркою не допускає навіть думки, що людина має вищі насолоди в громадській творчості, ніж переживання влади. І хотілось дати доказ, що я не міщанин. Я відмовився від вступу в Директорію, вірючи до останнього моменту в перемогу, успіх нашого діла. Хай собі Швець чи А.Макаренко покуштують влади і Петлюра разом з ними! Можливо, що в їхньому житті нема інших вищих переживань і радостей...

Приймати участь у великому ділі, багато робити, з нічого зробити щось - в цьому є насолода і справедлива гордість самим собою: я пережив це в певній мірі підчас небезпечної роботи по організації повстання. А тепер можна і назад стати, від близької справи не одходячи!

Це була головна причина моєї відмови вступити в члени Директорії. Другою причиною була та, яку я заявив голосно. Третьою - та, про яку я нишком сказав Янкові.

+ + + + +

Петлюру ми з Винниченком рішили закликати до Директорії тому, що помимо своїх хиб, як ми тоді розуміли, помимо того, що я ми найбільш критично поставились до його роботи в-осени 1917 року і зробили йому одставку, - він мав де-що позитивне в стреліні до громадської праці і непосидючість, а також хотіли стати вище всяких підозрінь, що ми з особистої нехиті відсуваємо його, якого міщанські кола вважають популярним "рубакон". Що він сидів у гетьмансько-німецькій тюрмі - це в наших очах піднімало його громадську вагу - тість. Поневже Головним Отаманом війську нас уже був призначений генерал Осецький, то ми Петлюрі ніякої ролі у війську не призначили.

Як голова Земельного Союзу він міг зайнятись ближче організацією внутрішніх справ і громадського самоуправління. Але як Петлюра став іменно головним отаманом - я цього й досі не знаю. По нашій думці військово командування мусіло належати адміністративному воєнному органу, ані як членові Директорії. Думаю, що Винниченко на це погодився, як здоконаним фактом, щоб не викликати кризи в Директорії в перші дні її тяжкої і відповідальної праці. Я тепер думаю,

що це сталося не добре. Директорія, як верховна влада, по моїй думці не повинна втручатись до справи управління. Вся дальніша історія показала, що Директорія розбилася внутрішньо, морально не об'єдналась, справа управління викликали велику гру пристрасти і розбили ту єдність, яку я вважаю передумовою іменно для такого творення Директорії.

Петлюра не приймав ніякої участі в організації повстання, а був закликаний на готове діло. Деякі громадяне потім дозволяли і дозволяють собі жартувати з почуттям задоволення: Винниченко і Шаповал зорганізували "петлюринське" повстання! Щоб відомо було на потім, я завляю: ми зорганізували дивовижну в історії України річ - всенациональне повстання українського народу, а міщанство, яке ніколи за деревиною не бачить лісу, цього не зрозуміло: не бачило, що встала вся трудова Україна. Петлюра головний отаман, командує військами - цього досить, а не помічають того, хто командує історією українського трудового люду. Ми з Винниченком по своїй волі дали Петлюрі можливість стати народнім героєм, а він вибрав для себе - стати польсько-шляхецьким лопихачем.

Призначення нами Петлюри в склад Директорії було нашою помилкою - це треба признати.

+ + + + +

Швеця я запропонував до Директорії просто через те, що не було другого кандидата. Янко відмовився та через свою малу політичну освіту, він рішучо не підходив до цієї ролі. А Швець, хоч я його й не знав з особистого і політичного боку, окрім того, що він син селянина і член Селянської Спільки та нашої партії /УПСР.С.З./, але він був "професор". Іншого кандидата взагалі не було. Я був доброї думки про його особисті прикмети, як людини освіченої і коректної, товаришської, але й це потім стало під сумнівом.

А.Макаренко - він приймав близьку участь в підготовці справи між залізничниками, це в моїх очах було цінним і я був певний, що його вибір буде корисний. Потім мені самому було жаль на безпринципність, запобігливість його перед дрібними людьми во іня популярності і т.д. Видно що в житті йому доводилось переживати роль, хоч би фіктивну - "доброго чоловічка", що він занявся цим і Директорії. Політичних здібностей не виявив.

Не мав ніякого діла в підготовці повстання і Андрієвський. Його ми всі і я в тім числі, знали дуже мало. На засідання перед виборами до мене кілька разів підходив О.Макаренко, голова самостійників-соціалістів і просив прийняти до Директорії також і їхнього кандидата, називаючи при тім Андрієвського. Я О.Макаренка знав давно, вважав за соціаліста, патріота й порядну людину, то його рекомендація, як провідника партії, мала свою вартість. Оскільки я міг помітити потім, вибір Андрієвського був рішуче не вдалим.

Тут можна згадати приказку про добру господиню: вміла готувати, та не вміла подавати! Зорганізували велике діло, Національний Союз і повстання - і так потім помилитись в складанні Директорії! Це дійсно щось фатальне. Але я, хоч не в оправдання Винниченкові й мені, а в пояснення справи мушу відкрити тодішній наш настрій. Стверджую це прийнятні за себе. Чого тут бути перебіршливим та вередливим! Геть підозріння, особисті смаки, симпатії чи антипатії! Аби справу було зроблено. Не однаково чи Швець, чи Винниченко, чи Андрієвський, чи п'ятий-десятий? Кожний українець - "харош чоловік". Наші успіхи і неуспіхи - все мусимо поділити по товаришському, не про себе-ж дбасмо. Кожний "Директор" буде, як був товаришем, разом діло робитимемо. Це не важно нарешті - хто буде в Директорії - Директорія - тимчасовий повстанський політичний орган: заберемо Київ, скличеться народне представництво, Директорія дасть звіт і піде собі в одставку. Ніхто з чесних українців, обдарований довір'ям не буде зловживати, бо всі українці чесні, милі, гарні люде...

Я й досі дивуюсь тим своїм настроєм - сантиментального довір'я до всіх страждущих, а за таких я вважав всіх українців. Чому? Не знаю...

Я так ненавидів весь час міщанство, пошлость, рабство українофілів, так вишукував скрізь і картав, а тут якась дивна добрість і довір'я!

Петлюра, Швець, А.Макаренко і Андрієвський попали в Директорію несподівано навіть для їх самих. До самого моменту виборів ніхто про це навіть і в голови не покладав. Тільки про Петлюру ми напередодні чи що якось поговорили з Винниченком, ночуючи останню ніч разом в нашій добрій схованці у В.Петрушевського. Але така вже судьба їх: "без драки попасть в більшіє забіяки". Андрієвський потім зкомпромітував себе заговорщицтвом проти Директорії, п'яцтвом та безлабурним поведінням. Швець і Макаренко дали себе вивезти за кордон, щоб стати "директорами" в готелі. Маленькі, хоч по своєму і чесні може люди...

Так було вибрано Директорію...

Де-які люці через місяць, коли справу було виграно, гадючили про мене, що "злякався піти в Директорію". Совість моя винесе суд за те, що я не пішов, але напевне не винесла того, коли-б я пішов. Я не хочу бути "кращим", але не маю рації здаватися гіршим, ніж я є... Тепер я можу більш-менш спокійно животіти, не обкиданий з головою в багнюкою.

Можливо, що будучи з Винниченком і Петлюрою в Директорії, я цим допоміг-би ширій і тісній праці з довір'ям, але хто його зна? З Винниченком працювати можна. Щира отверта людина. Але, з Петлюрою з його нещирістю і хитруванням?

Вічне його пильнування за своїми позами "героя-прапорщика" мені були не смачні завжди. Він настільки актор, щоб уміти грати роль "героя" - випинає і скрізь грає самого себе, з гримировкою головного отамана.

Коли директорію було вибрано, ми цивільні почали прощатися, щоб Директорія з військовими людьми розробила план близьких, негайних заходів. Винниченко сказав мені: - Глядіть-же Микита Юхимович, помагайте справі й далі - ми будемо працювати, як і працювали разом. - Я підтвердив свою заяву і погодився прийняти, як що мені щось

доручать. Рішили завтра виїздити до Білої Церкви. Винниченко обіцяв повідомити про виїзд і про чергову роботу. Я пішов ночувати на Гоголівську, до доброї своєї приятельки - письменниці Галини Ж-би. Там уже чекала мене моя дружина. Я їй сказав двоє слів: "вибрали Директорію. Я вільний".

В мініатюрній кімнатці /наче клітка для пташки/, яку відступила для мене приятелька, я переночував. Проводив мене сюди той самий студент з острижуватими червоними усами "дворник", з яким мені була халепка. Останні 3 дні він охороняв і мене з своїм товаришем. В-ранці він мав прийти і принести мені вістку від Винниченка чи Швеця - взагалі від начальства...

В-ночі грюкали, торохкотіли, гули автомобілі, що літали по вулицях з озброєними бандами. Я був зовнішньо спокійний, але щось діялось всередині! Цілу ніч прокидався, прислухався...

В-ранці, 14.XI. прийшов "дворник". Приніс газети, в яких гнусний крик чорної сотні. Вже під обід - звісток ніяких. Зінструктував приятельку і прохав піти на квартиру Винниченка - чи нема там якої звістки до мене.

Нема!

Моя дружина двічі ходила до Янка - чи він не має передачі для мене. Він радить мені виїхати в напрямі до Кременчука і там чекати! Ого! Очевидно нікому до мене діла нема...

Дружина бачилась з І.Д.Штефаном /105/, який дав мені вказівку де я можу спинитись. Там, де мені найбільш хотілося.

Ще колись раніш ми з Винниченком міркували, щоб самим керувати акцією - він на одній залізничній магістралі, а я на другій. Він поїхав би на Васильків - Козятин, а я - на лінію Бородянка - Коростень

В 5 годин, як смеркало - прошмигнув до вокзалу і майже на ходу скочив на дачний поїзд, яким приїхав на станцію Ворзель.

Тут спинився в незнайомій до того, бідній, але ширій українській родині.

Перебуду тут кілька днів, спочину і приєднаюся до повстанців.

На другий день з газет дізнався, що повстання розпочалось.

Через два дні мені було привезено з Києва текст універсалу Директорії і окремої відозви Петлюри, як головного отамана військ.

Так розпочалось "петлюринське" повстання.

+ + + + +

Випав сніжок.

Вночі якось тужно шуміли сосни, колихалися ставно, ритмічно.

Було темно. Чорніли лише стежки, протоптані по молодому снігу.

На сусідній "дачі" осоружно гукала гетьманська варта, що через два дні десь зникла. Ворзель спорожнів од начальства.

Ворзель - дачна осада. Дач з 50 в лісі, розгороженому на окремі садиби. Гарні домики в гушавині високих-високих сосен і білих берез. Чути, як проходять поїзди.

Населення поголовно общеруське /з Києва/ і непроходимо чорносотенне. Полізла гадиною клевета, похвалки на українство, клятьба.

Господиня дачі, в якій я жив, фельдшерка ходила по панських дачах, ставила паням банки і приносила новини, обивательські роз-

мови. Це був екран, на якому миготіла вся ріжнманітність вражінь з дійсного життя.

"Чарівний лихтарь" стояв десь далеко, а на площі обивательського чорносотенного мозку відбивались дивовижно- вигадливі везерунки. Я слухав. Сидів у маленькій кімнатці, притулившись біля теплої грубки, читав, або поклав книжку осторонь - думав, думав без кінця. У вікно видно було лише височезні стовбури жовтокорих сосен, а зеленого верхів'ття не видно - десь воно гайдалось вгорі...

Вітер зтрусував з гори шматки білого снігу, який летів косим крилом, як наче зерно сиплеться з рукав.

Як шарпне вітер, - так і посиплеться сніг...

На-дворі иноді заливався малий собака кидаючись з гавканням на одвідувачів доброї фельдшерки.

По-за тим було тихо.

Душа моя спаралізована, нило все в середині. Я ніби після довгої гарячої ванни виліз - йшов похитуючись, ледви пересовуючи ногами, от-от упаду. Хотілось одного: заклакнути на місці, не ворухитись, нічого не чути, не ворухитись і мовчати.

Коли мене хтось про щось питає, я намагався бути ввічливим і ледві вимовляв "так", або "ні", або "ум-гу"...

По небі повзуть сиві клубочки змари. Холодний вітер шарпає вікно.

Гавкає "Вовчок". У мене в кімнатці ледви блимає свічка, майже гасне, потім знову спалахує, кидає плями світла на вікно.

За вікном темно і шумлять-шумлять невидні сосни...

+ + + + +

Де-ж Директорія? Де повстання? Що з нашими козаками і молодими полковниками? Я хотів щось про їх почути.

Два дні - час не великий, але все-таки чому нема звісток?...

Будапешт, літо 1919 р.

М.Шаповал.

+ + + + +
+ + + + +
+ + + + +
+ + + + +
+ + + + +
+ + + + +
+ + +

Ст. 66. А.

Коли почалося повстання в Україні Петлюка, то
"раховий офіцер" М. Шаповал, був ватаєм "Вітчизни"
своїм попереднім "політичним працем", що залишив під
в рідні повстання в Україні і командувати "Нашою"
Армією, - він, ніби вступав на Тернопільську воєвдну
своїй в рідні повстання - висланих: "Нашою"
Нашою "Вітчизни" в козацьку і чинив на сцені.
Нашою

П Р И Л О Г И .

1. Склад Генерального Секретаріату Ц.Р. в цей час був такий:
Винниченко В. - Голова Генер. Секретаріату і Секретар Внутрішніх
Справ /УСДРП/.
Порш М. - Секретар Праці і В.о. секретаря військових справ /УСДРП/
Антонович Д. - Секретар Морських Справ /УСДРП/.
Мазуренко В. - " Фінансів, В.О. /УСДРП/.
Ткаченко М. - " Судових Справ /УСДРП/.
Стешенко І. - " Освітних " /УСДРП/.
Зарудний Б. - " Земельних " /УПСР/.
Голубович В. - " Торгу і Промислу /УПСР/.
Ковалевський М. - " Продовольчих Справ /УПСР/.
Шаповал М. - " Почти і Телеграфів /УПСР/.
Шульгин А. - " Міжнародних Справ /УПСР/.
Єщенко В. - " Шляхів /Безпарт./
Мірний І. - Генеральний Писарь /Безпартійний/.
Золотарьов А. - " Контролер - москаль.
Одинець Д. - Генер. Секретарь московських справ - москаль.
Міцькевич М. - " " польських - - поляк.
Зільберфарб В. - " " жидівських - - жид.

/П.Христюк - Українська Революція. Том II. Стор. 201. Відень 1921/

Ворожа, московсько-більшевицька акція проти України виявилася в наступному: Ще в першій половині грудня 1917 р. В.Антово-Овсенко був призначений головнокомандуючим більшевицькими відділами, які оперували проти України: і Дону.

16. XII. 1917 він прибув до ставки в Могилеві на Дніпрі і зразу взявся до організації боротьби проти України. Він виробив план операцій, які зводились до того щоб захопити Харків, Полтаву, Катеринослав, а потім давити на Київ, поступаючи з одного боку з півночі - від Гомеля на Чернігів та Бахмач, - з Брянська на Конотоп і Ворожбу, а з другого - з заходу, за допомогою ще недемобілізованих збільшевичених частин фронту - головно 2-го гвардейського корпусу, що стояв на Поділлі.

26. XII. 1917 /нов. стиль/ більшевики захопили Харків.

9. I. 1918 р. заволоділи Катеринославом після їх повстання.

18. I. " розпочався безпосередній похід проти Києва.

19. I. " Муравйов вступив до Полтави.

19. I. " після бою більшевики зайняли Михайлівський хутір і Глухов /на Чернігівщині/.

26. I. " більшевики зайняли Кролевець,

27. I. " " " Конотоп.

24. I. " " " Ромодан - армія Муравйова.

26. I. " " " Лубні - " "

27. I. " " " Бахмач - " північна.

28. проти 29. I. 1918 у Києві більшевицьке повстання,

29. проти 30. I. " більшевики зайняли станцію Крути.

9. II. 1918 р. більшевицькі війська вступили в Київ.

/Д.Дорошенко - Історія України. Том I. Н.М. 1954. Стор. 224-5, 294/.

2. Що-до виїзду з Києва, то треба сказати, що він був мало організований. Про виїзд не було попереджено не тільки всієї президії Центральної Ради і членів, а навіть і де-яких членів кабінету. Багато українських діячів зовсім не знали про виїзд уряду і другого дня /9.II./, коли вже большевики вступили в Київ, вільно виходили на вулиці, де й попадали до рук большевиків, в числі інших бувший міністр земельних справ О.Зарудний /УПСР/ і член Ц.Ради /УПСР/ І. Пугач. /П.Христюк, том II, ст. 128/.

3. Склад Кабінету Міністрів У.Н.Р від 1 лютого до кінця лютого був такий:

Голубович В. /УПСР/ - голова Ради Міністрів і міністр закордонних справ.
Христюк П. /УПСР/ - міністр внутрішніх справ.
Немолдовський А. /УПСР/ - міністр військових справ.
Перепилиця С. /УПСР/ - міністр фінансів.
Ковалевський М. /УПСР/ - " продовольчих справ.
Григоріїв Никифор /УПСР/ - " освіти.
Антонович Д. /УСДРП/ - " морських справ.
Ткаченко М. /УСДРП/ - " судових справ.
Сокович С. /Безпартійний/ - " шляхів.
Терниченко А. /Безпарт. / - " хліборобства.

4. А.Добрий, голова "Протофісу"/Промислу, торгівлі, фінансів, сільського господарства/, агент німецького промислового капіталу на Україні. Київський банкір, директор "Русского для зовнішньої торгівлі" банку, жид, таємно арештований Д.Юрієм Гавзевським /директор загального департаменту Державної Канцелярії/.

"Арешт київського фінансиста Доброго, що був правою рукою Німців в їхніх протидержавних замислах, переведений міністерством внутрішніх справ. Малось на увазі, арештувати цілком одкрито одночасно кількох визначних контрреволюціонерів. Однак міністр внутрішніх справ М.Ткаченко, з невідомої причини, арештував тільки Доброго і то незвичайним способом/таємного арешту під фірмою якоїсь приватної організації/, чим надав справі арешту авантюристичного характеру, поставивши ціле правительство і особливо Голову Р.Н.М. Голубовича, в ненатуральне становище. Проте, звичайно, цим він сути не змінив. При одвертому проведенню намічених арештів німецькі генерали зробили б те саме, що й після арешту Доброго, хіба що в де-що іншій формі!" /П.Христюк, том II, стор. 166/.

Доброго вивезено з Києва до Харькова в комендатуру м.Харькова, полковника Олександра Шаповала, який про це переповідає так:

"Деся в полудневі години до канцелярії штабу комендатури явився якийсь молодий чоловік, який сказав, що він прибув з Києва, з доручення міністра судових справ - Ткаченка і хоче особисто говорити зі мною у вельми важній справі. Я велів привести його до мого кабінету. Цей урядовець оповів мені, що він і другий урядовець /від мін. внутр. справ/ привезли одного жида, на прізвище Добрий, арештованого з наказу міністра Ткаченка і мають передати його під мій догляд, як вельми небезпечну для української державу людину. На мій запит, деж той Добрий є тепер, урядовець сказав, що він перебуває в готелі під доглядом того другого урядовця. Я і юрисконсультант комендатури вирішили, що юрисконсульт разом зі старшиною для доручень при

командатурі підуть до готелю, де є арештований, і на місці документально перевіряють цю справу. За якусь годину повернулись юрисконсульт і старшина і оповіли мені, що крім особистих легітимацій двох урядовців, що привезли Доброго, вони не мають жадних документів від жадного міністерства: а сам Добрий заявив моїм післанцям, що його схопили так, що навіть не дали йому змоги жадних потрібних річей ані пашпорта взяти в дорогу. Я відразу відчув, що це є якась загадкова афера, може навіть кримінального характеру, яка почалась поза межами моєї адміністрації і тому негайно післав до того готелю начальника штабу комендатури, через якого передав наказ тим урядовцям з Києва: негайно, першим потягом, що відходить до Києва від'їхати разом з Добрим і взагалі вибратися з території Слобідської України" /"Батьківщина" Орган української консервативної думки /монархістів-гетьманців. Упор./ . Торонто, Канада. 17-24 травня 1958. Стаття полк. Олександра Шаповала/. Далі гляди стор. 99 - продовження.

5. Кабінет Міністрів У.Н.Р. від кінця лютого до 29 квітня 1918 р. мав такий персональний і партійний склад:

Голубович В.	/УПСР/	-	Голова Ради Народніх Міністрів.
Ковалевський М.	/УПСР/	-	Міністр Земельних Справ.
Любинський М.	/УПСР/	-	" Закордон. " , керуючий.
Христюк П.	/УПСР/	-	Державний Секретар.
Ткаченко Н.	/УСДРП/	-	Міністр Внутрішніх Справ.
Михайлів Л.	/УСДРП/	-	" Праці.
Шелухин С.	/УПСФ/	-	" Судових "
Прокопович В.	/УПСФ/	-	" Освіти.
Фещенко-Чоп.І.	/УПСФ/	-	" Торгівлі і Промислу.
Лотоцький О.	/УПСФ/	-	" Державний Контроль.
Коліух Дмитро	/Безп./	-	" Харчових Справ.
Сокович Є.	/Безп./	-	" Шляхів.
Климович П.	/Безп./	-	" Фінасів, керуючий.
Сидоренко Гр.	/Безп. ?/	-	" Почт і Телеграфів.

/П.Христюк, том II, ст. 162/.

6. Перша Запорозька дивізія синьожупанників мала 2 полки, комендантом був ген. Зелінський; формувалась у Німеччині з полонених українців був. російської армії, спочатку як спортове товариство. /перший полк ім. Шевченко, комендант полк. Микола Шаповала/, у 1916-1917 р.р. провадила культурно-освітню працю на Підляшші та Поліссю і оформилася в дивізію та перейшла на Україну весною 1918 р.

Покійний генерал Микола Шаповал оповідав: "По обіді 26 квітня 1918 р. двох штабних німецьких старшин умовляли ген. Зелінського і його /Шаповала/ очолити змову на знищення Центральної Ради. Розмова тяглася яких дві години і провадилась у садку біля будинку Військового М-ва. Як ген. Зелінський так і полк. Шаповал категорично відмовились брати участь в цій ділі і негайно ж по закінченню цієї розмови доложили про це військовому міністру О.Жуковському"/Упоряд./.

"В ніч з 26 на 27 квітня німецькі війська обезброїли Першу Українську дивізію т.зв. Синьожупанників, зложену з бувших полонених українців в Німеччині, яка перебувала в Києві"

/Дорошенко Д., Історія України. Том II, ст. 33/.

Сині започаткувалися наслідком праці Союзу Визволення України у Відні. Сформовано 2 дивізії з полонених в Німеччині вояків і старшин українців Російської армії.

Перша Синя дивізія складалася з 4 піших полків і полку гарматного під командою ген. Зелінського.

Перший полк під командою полк. Миколи Шаповала; другий полк - полк. Блохіном; третій полк - полк. Малохаткою; четвертий полк - М. Чехівським і гарматний полк - полк. Чижевським Гр.

По прибуттю на Україну в половині березня 1918 р. Перша дивізія перебувала в Києві, тільки її 3-й полк відіхав на Чернігівщину. Друга синя дивізія мала б бути розміщена в Одесі.

У Києві, у штабі І-ї Синьої дивізії сталася переміна. Отмана Зелінського від командування усунено /сталосся це мабуть 27.IV.?, Упорядчик/. Замість нього призначено отамана Мартинюка Ілька, ген.

Синіх мав розформувати український уряд, але німці, не чекаючи на наказ уряду про розформування Синіх, обезброїли їх самі в ніч з 26 на 27 квітня 1918 року. Усі вони розпоршилися по широкій Україні, по Кубані та Дону, щоб іншими засобами боротися за українську державність /Стаття Т.Омельченка, підполковника. "За Державність" Збірник 7, Варшава 1937, ст. 57-67/.

"Формуючи дві українські Сині дивізії з полонених українців, німці гадали, що ці дивізії будуть слухняними знаряддями у їхніх руках. По прибуттю І-ої Синьої дивізії до Києва, ще перед тим, як німці остаточно зупинилися на кандидатурі генерала Скоропадського на гетьмана, головна німецька команда в Україні запропонувала командирові І-ої Синьої дивізії генералові Зелінському зробити "переворот", скинути Уряд, призначений Українською Центральною Радою, і перебрати номінально всю владу в Україні/за їх, німців, натурально, допомогою/ до своїх рук. Генерал Зелінський рішуче цю пропозицію відкинув і тим зрадив до себе німецьку військову команду.

Склалася була досить парадоксальна для Синіх ситуація: український міністр закидав їм ухил вправо, німці - в ліво.

У цих обставинах Жуковському, військовому міністрові У.Н.Р. і військовій німецькій команді не тяжко було дійти до порозуміння щодо... розформування І-ої Синьої дивізії. Німці одним стрілом забили двох зайців: нищили Синю дивізію, як підпору не вигідного для них українського Уряду, і знову як частину не певну й небезпечну для Скоропадського в ролі "вибраного українським народом" Гетьмана України. Німцям так було спішно з ліквідацією Центральної Ради та її Уряду, що вони не чекали на розформування Синьої дивізії законним шляхом - наказом українського військового міністра - і напередодні перевороту і проголошення Скоропадського гетьманом, у ніч з 26 на 27 квітня 1918 року цілком несподівано і для Українського Уряду, і тим більше для Синіх обезброїли частини Синьої дивізії. II-гу Синю дивізію розформовано ще перед поверненням її на Україну. По обезброєнню старшину й козаків демобілізували.

Активна частина Синіх зараз же подалася на партизанку і проти Скоропадського, і проти німецького "союзного" війська."

/Стаття Олександра Вишнівського, полковника. "За Державність" Збірник 7, Варшава 1937, ст. 68-69/.

7. Зробивши собі вдоволення з того, що кілька днів все ж таки по-

був мініотрами /після Генеральних Секретарів/, есеївсько-есдеківський кабінет, нарешті, офіційно подав в одставку.

Над Києвом вже розривались шрапнелі з большевицько-московських гармат. Українські соціалісти-революціонери мусіли творити правительтво і рятувати власними силами стоячу вже на краю безодні українську державність.

Та тут гірко дала себе знати ота молодість партії, і брак ясно закресленої провідної партійної лінії, брак людей і розкол на дві течії. Лівиця партії ясно бачила, що війна між Совітською Росією й Україною являється шкідливою помилкою, що політика Центральної Ради надто збочила вправо, відірвавши Центральну Раду від робітництва, селянства та вояцтва, що необхідні якісь надзвичайні заходи для того, щоб врятувати становище. Цій групі вже було тяжко порозумітись з основною течією партії, що досі постійно була в більшості, як в Центральній Раді, так і в Центральному Комітеті партії. Через те порозуміння, якого здавалось було досягнуто при виступі в Центральній Раді проти Секретаріату В.Винниченка, розклеїлось і, коли прийшло до складання списку нового ес-ерівського правительства, розбіжність поглядів, різниця в позиціях лівої і правої частини Центрального Комітету Партії знова виявилась у всій своїй непримиримості.

Центральний Комітет партії не міг відшукати спільної платформи, на якій можна було б скласти кабінет. Засідання Комітету, що тяглися кілька днів, не дали наслідків. Ні один проєкт-список майбутнього кабінету не зібрав більшості. Ситуація була безвихідна. Ліва група, що вела в цей час через російських лівих соц.революціонерів переговори з Радою Народніх Комісарів про припинення війни, спинилась була хвилево навіть над проєктом політичного перевороту - насильного скинення Центральної Ради і оголошення радянської влади на Україні, думаючи таким способом знайти вихід з глузого кута. Але до здійснення цього проєкту не дійшло. Сами ліві /інтернаціоналісти/ ще вагались, не будучи певними, чи вдався б такий переворот і чи приніс би він сподівані наслідки, а до того ж ці наміри-проєкти були в коріні підрізані арештом майже всієї лівої групи /інтернаціоналістів/ членів Центральної Ради і Центрального Комітету Партії.

Арешт відбувся в помешканні Центральної Ради на засіданню ес-ерівської фракції, з наказу коменданта м.Київа соц.дем. Ковенка. В числі арештованих були: Полозов, Михайличенко, Сіверов-Одоевський, Шумський та інші. /П.Христюк, том II, ст. 125/.

8. IV -й З'їзд УПСР відбувся в днях 13-16 травня 1918 року, ілєгально в Святошинському лісі і в Пушій Водиці, бо влада ген. Скоропадського заборонила цей з'їзд. Після доповідей з місць розвинулася дискусія з якої виявилися течії в поглядах на владу Голубовича /яку ген.Скоропадський ліквідував/ і до узурпаторського режиму Скоропадського. В наслідок цього прийшло до поділу в УПСР на три цілком виразно сформованих ідеологічних течії, які в дальших подіях хайняли свої виразні позиції: УПСР - ліві, або боротьбісти, УПСР - центр і УПСР-праві.

Л і в а т е ч і я стояла за соціяльну революцію, за радянську форму влади і погоджувалась на співпрацю з большевиками, відкидаючи відновлення Центральної Ради. Цю течію репрезентували такі члени партії: Полоз, Михайличенко, Бланський, Шумський, Ковалів та інші.

Центральна течія стояла на становищі самостійної України, за соціальну революцію і порозуміння з більшовиками в порядку міждержавному: добросусідські відносини самостійної України з РСФСР. Цю течію репрезентували Микита Шаповал, Никифор Григоріїв, Ю.Охримович, Іван Лизанівський, Янко, Петренко і інші.

Права течія висловила за війну з більшовиками, за відновлення Центральної Ради, а тепер за легальну опозицію до режиму ген. Скоропадського. Цю течію творили: Микола Ковалевський, Арк. Степаненко, Салтан М., Чечель Мик., Жуковський Ол., Севрюк Ол., Шраг М., Христюк Павло, Голубович Вс. і підтримував їх І.Грушевський.

Сили кожної течії були майже однаковими. В більшості питань праві і центр йшов разом проти лівих, але в питанню за соціальну революцію центр виступав разом з лівою течією.

Головною точкою З'їзду було обрання Центрального Комітету УПСР. Ліва течія в цей мент показала найбільш сконсолідованою і найчисельнішою, тому до Ц.К. обрали майже всіх своїх однодумців. До Ц.К. обрано таких осіб: Полоз, Шумський, Еланський, Приходько А., Михайличенко, Ковалів Л., Заливчий, Лашкевич, Шраг М. і кандидатами: Чечель і Корж. Таким чином офіційно керівництво УПСР перейшло до рук лівої течії, а так само в їх руках залишився й офіційний партійний орган "Боротьба", звідси вони прибрали собі назву: УПСР - боротьбісти.

Центральна і права течії з цього з'їзду вийшли переможеними, як меншість не підкорилася новообраному Ц.К. і змушені були організувати свої керівництва. Центральна течія обрала для себе Центральне Бюро УПСР, до якого було обрано: Микиту Шаповала, Никифора Григорієва, Івана Лизанівського, Янка, Петренка і інших.

Права течія не дала своїх представників до Центрального Бюра і не створила свого власного комітету чи іншого керівного партійного органу, залишившись неорганізованими і в деяких моментах входили до центральної течії і до співпраці з Ц.Бюро УПСР.

Через короткий час до Ц.Бюро приєдналися і кандидати до Ц.К. - боротьбістів Чечель і Корж, виступивши з УПСР-боротьбістів.

/С.Зеркаль - Минулість і майбутність України. Н.Й.1956/.

9. Макаренко Олександр, інженер лісн., український громадський і політичний діяч, лідер Української Народньої Партії, що на початку перетворилася в Українську Партію Самостійників-Соціалістів. Приймав участь в перевороті отамана Оскілка в м.Рівному 29.IV.1919 р. Тов. міністра земельних справ в 1918-1919 р.р. Бувший член РУП.

10. Луценко Іван, лікар, український громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, лідер Української Народньої Партії, що переіменувалася в 1917 році в Українську Партію Самостійників Соціалістів. Громадський діяч в Одесі. Великий патріот. Помер героїською смертю, в боях з більшовиками біля села Антоніни, на Волині в 1919 році. Керуючий Міністерства культури.

11. Кушнір Макар, український громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, один з лідерів Української Партії Соціалістів Федералістів, член Українського Національного Союзу; журналіст, співробітник газети "Рада", "Нова Рада" в Києві, "Трибуна" у Варшаві і "Воля" у Відні.

12. Корчинський Михайло, український громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, комісар в Галичині в 1917 р., один з лідерів Української Партії Соціалістів Федералістів; адвокат. державний секретар в міністерстві Директорії.

13. Грушевський Олександр, брат Михайла Грушевського; український історик та історик літератури, професор університетів у Києві. Один з організаторів Української Науково-Педагогічної Академії в Києві кінцем 1917 і її професор.

14. Міхновський Микола, український громадський і політичний діяч, адвокат, один із основників Революційної Української Партії в 1900 р., потім один з лідерів Української Народньої Партії, нарешті член Української Партії Хліборобів-Демократів. автор брошури "Самостійна Україна" з р. 1900; в 1912-1913 видавець тижневої газети "Сніп", один з організаторів Військового Товариства у Києві в 1917 році, член Укр. Ген. Військового Комітету, член Центральної Ради.

Микола Іванович Міхновський народився в прилуцькому пов. на Полтавщині 1873 р. Університет скінчив у Києві. За студентських часів належав до української громади т.зв. "Тарасовців". По скінченні ун-ту став адвокатом у Харькові. На шевченкових роковинах у Полтаві 1899 р. виголосив свою знамениту промову "Самостійна Україна", яка була в слідуючому році випущена як перша брошура У.Р.П. В 1902 р. заложив "Українську Народню Партію" з самостійницькою програмою. Життя закінчив трагічно 3 травня 1924 р. самогубством у Києві, не витримавши большевицьких переслідувань./Д.Дорошенко, том I, ст.344/.

15. Шемет Володимир, український громадський і політичний діяч, великовласник, /1873-1933/. Член "Братства Тарасовців", україн. посол до 1 Державної Думи в 1905 р., видавець газети "Хлібороб" в 1905 р. Один з організаторів в 1902 р. Української Народньої Партії, в 1917 р. організатор Української Партії Хліборобів Демократів, член Центральної Ради, один з організаторів української приватної гімназії у Києві перед революцією 1915-1916 р.р.

Шемет Сергій, інженер, брат Володимира, український громадський і політичний діяч. Великовласник. Один з основників Української Партії Хліборобів-Демократів в м.Лубнях, 1917 р.

16. Гренер Вільгельм /1867-1939/, німецький генерал і політик, начальник ген. штабу німецьких військ, що в 1918 р. були на Україні; опричинник гетьманського перевороту 29.IV.1918 р. 1920-23 міністер шляхів Німецької республіки, від 1927 р. міністер райхсверри. Написав спогади: "Світова війна та її проблеми" і "Полководець проти волі". Провадив політику трактування України як колонії, ініціатор і виконавець розбродження і демобілізація Синьої і Бірої дивізій, перешкоджав творенню українського війська як за Центральної Ради так і за Гетьманату.

17. 21 травня 1918 р. Український Національно Демократичний Союз на своєму засіданні прийняв текст меморандума до гетьмана П. Скоропадського, а дня 24.V.його було доручено гетьманові. Текст:

"29 квітня цього року стався державний переворот, наслідком якого Українська Центральна Рада та її уряд припинили свою діяльність і вся влада управління перейшла до Гетьмана України й поставленого ним нового уряду. Україна нині управляється призначеним гетьманом кабінетом міністрів на точній підставі указаних в грамоті законів про тимчасовий державний устрій України. На призначений Гетьманом кабінет міністрів, . . . покладено обов'язок здійснити тверду владу на Україні, завести лад і спокій в Державі, при забезпеченню інтересів, як широких працюючих мас, так і всього люду на Україні, проводити тверду національно-державну політику в напрямі скріплення самостійності Української Держави і забезпечення інтересів українського народу, що створив Державу та служить їй підвалиною, при повній толерантності до інших народів України.

Але цих завдань і обов'язків утворений кабінет міністрів не виконує і виконати не може. Політика і діяльність його йде зовсім в протилежному напрямку. КАБІНЕТ МІНІСТРІВ Є НЕ-УКРАЇНСЬКИЙ ПО СВОМУ СКЛАДУ І ПО СВОЇЙ ПОЛІТИЧНІЙ ОРІЄНТАЦІЇ. В кабінет міністрів не ввійшли представники українських політичних партій і українських громадських груп /українські діячі/, які власне і творили Українську Державу. В новий кабінет міністрів ввійшли російські кадети, октябристи та взагалі представники тих громадських не-українських груп, які завжди вороже ставились до українського руху і до української державності, поборювали їх з усіх сил в ім'я "єдиної, неділимої Росії". Антинімецька орієнтація цих партій і груп, орієнтація в бік Антанти, всім давно й загально відома. Ці партії та групи вєлавились на Україні своєю обрусительною, антидемократичною діяльністю, і тому приєликання їх до влади цілком справедливо утворило повне недовір'я в українським народі до Гетьманського уряду в справі належного відношення з його боку до інтересів українського народу. Своєю політикою і діяльністю новий уряд дає ґрунт і підстави для повного недовір'я і навіть ворожого відношення до нього широких народніх мас.

За нового уряду поширив свою антидержавну й антиукраїнську діяльність "Русский Союз" на Україні, який поставив собі ясну мету: мобілізацію сил для відбудування "єдиної неділимої Росії". В цей союз входять члени різних російських партій, від демократичних до крайніх реакціонерів, отже й ті партії та громадські групи, до яких належать і члени сучасного кабінету міністрів. Члени "Русского Союза" на Україні притягуються новим урядом до державної роботи. Завдання: завести лад і спокій на Україні - не тільки не досягається, а досягаються результати, діаметрально протилежні.

Заборона з'їздів земств, міст, а особливо робітничого й селянського з'їздів, розгін останнього навіть з допомогою збройної сили, в той час як дозволяється з'їзди представників капіталу, торгівлі і великої земельної власності, тільки може переконати широкі працюючі маси в тім, що новий уряд стоїть на варті не їх інтересів. Наслідки заборони селянського з'їзду страшні: ця заборона кинула бідніше селянство в розпуку і безпрядність; через те повстала скрізь ненависть до господарів-хліборобів /поміщиків і мугирів. Упорядчик/, убийства їх, підпали, знищення, спаші посівів і таке инше. Зміна комісарів і комендантів, а часом їх ув'язнення без суду та слідства й настановлення на їх місце осіб не-української орієнтації, а то й україножерів, часом з бувших жандармів і поліцейських приставів, які замість боро-

тєби з анархїєю, борються з українським елементом урядового апарату та з українським елементом громадських і державних інституцій. Разом з тим розв'язуються демократичні органи самоврядування і реставруються старі цензові думи і земства. Така одностороння в інтересах великої земельної власності й капіталу, безтактна, а то й жорстока брутальна діяльність новопоставленої адміністрації обурює всі верстви українського народу, а надто селян. Нова адміністрація відкрила скрізь похід проти українства й українського року, припиняє діяльність "Просвіт"; українські діячі, а то й просто свідомі Українці на провінції переслідуються і арештуються. Нарід має всі підстави переконатись, що йде рішуча і безоглядна реставрація старого ладу в національним і соціальним розумінні. Уряд провадить таку політику, як би революції зовсім не було, і цілком ігнорує утворену революцією свідомість народних мас. Рішуча і послідовна заціна по всіх міністерствах українського елементу не-українським елементом, головним чином великоруським, витиснення з ужитку української мови по міністерствах - довіря урядові не утворить.

В суді знову запанувала російська мова, яка поки-що обявлена рівноправною з українською. Суддям, навіть на вищій посаді, признаються люди і не з громадян Української Держави. Міністр судових справ дбає не про утворення українського суду, а про збереження прав і привилеїв бувшої самодержавної Росії. В міністерстві освіти, найважливішим для нашої молоді Держави в її будучім розвитку, ми маємо міністром хоч і Українця родом, але російського кадета, який не може відійти від тактики та практики своєї партії, найшкідливішої для нашої державности, і, завдяки його розпорядкам, державна мова, що потребує в школі найбільшої підтримки, залишається на власні сили в боротьбі з московською, яка досі панувала в школі; увільнення новим міністром всіх директорів та інспекторів шкіл і заявлена ним автономія шкіл, при нових виборах на ці посади шкільними радами, що складаються з денационалізованих елементів, вихованих у ворожнечі до української ідеї, наперед забезпечує усунення українських педагогів від керівництва освітою. Разом з освітою треба звернути увагу на церкву, яка обявлена паном Гетьманом державною. А проте за час гетьманства войовничий настрій московської церкви набрав особливої сили: іде похід проти українського собору, заводяться нові митрополії, нагінка на Українців-духовних збільшується до крайности, наша державність в церкві замовчується або проти неї робляться одверті виступи та взагалі робиться все можливе, щоб за всяку ціну не допустити до утворення автокефальности нашої церкви. Наше військо, що відіграло головну роль по відбудуванні нашої держави й серед якого є найбільше патріотів фаховців всякого роду зброї, нині свідомо руйнується і заміняється московським елементом або в кращім разі цілком байдужим до української справи.

Виконуючий обов'язки міністра - людина Україні стороння, а має змінити його генерал /мова йде про генерала Рагозу/, про якого нам відомо лише те, що, виловивши торік під Фокшанами два коршуси Українців /VII і VIII/, вживав потім заходів, аби зашкодити українській військовій дорученій йому армії. Витісняючи скрізь з армії Українців, заводиться рядом, замість контр-розвідки, політичну шпіонажу, куди набираються на службу особи, ворожі не тільки українству, але і всякій державности /як наприкл. большевики/. Морське міністерство,

що так нам потрібне, бо гине наша дорогоцінна флота, зовсім не організована. Земельна справа, така болюча і така небезпечна в цей час, яка потребує для себе найбільшої уваги, передається в руки такого "діяча", який, підбором собі товаришів /не-Українців/ і відношенням до своїх співробітників по міністерству, зразу ж зумів викликати проти себе лише загальне обурення. Земельні закони Тимчасового Російського Уряду й Центральної Ради грамотою п.Гетьмана скасовані, а нові навіть не намічені, що дуже хвилює українські народні маси. На чолі міністерства праці також повинна б стояти людина з Українців, близька до робочих мас, а не фахівець-професор, сторонній дорученій йому справі, через що і в міністерстві ми бачимо відміну попередніх законів і повну недостачу ініціативи утворення нових. На чолі міністерства фінансів поставлена людина, добре відома українському громадянству по своїй попередній праці в Татянівському Комітеті, яко свідомий ворог української ідеї. На чолі міністерства торгу і промисловости поставлено кадета, добре відомого ворога української державности і біржевого спеціаліста, а зовсім не фахівця дорученій йому справі; чоловік, який буде тягти /і вже тягне/ до забезпечення інтересів окремої класи людей, а не до постановки діла в державнім розмірі і до самостійности нашого торгу та промисловости й незалежности їх від московської держави; для цього в першу чергу ним проводиться скасування державної контролі над торгівлею і портофранко на московським кордоні.

Української мови міністр не признає, а тому наказав, щоб всі реферати подавались йому на московській мові. В міністерстві харчових справ тов. міністра, йдучи проти постанов Всеукраїнського Союзу Земства, дає розпорядок про передачу всього майна Союзу Земств і Городів центральним московським інституціям. Міністерство закордонних справ цілком дезорганізоване: нема ні міністра, ні його товаришів, ні закордонного представництва. А справа - наше сучасне міжнародне положення - вимагає до себе пильної уваги. Справа з Кримом, Бесарабією, нашими східними сусідами /Південно-Східнім Союзом/, справа миру з Московщиною, холмська справа і, нарешті, полагодження непорозумінь по нашим мировим умовам з Центральними Державами - все це потребує негайного розв'язання; бо кожний день проволікання несе нашій державі нечисленні збитки. Найважлива інформаційна організація уряду - Державне Телеграфне Агенство доручено старорезимникові й найгіршим ворогам українського руху - галицьким москофілам, які роблять офіційною мовою Агенства московську мову.

Таким чином, вся політика нового уряду тільки збільшила анархію і заколоти по селах: швидким темпом стихійно наростає озлоблення селянських мас, які почули себе непевними що-до одержання землі, про що селянство мріяло цілі віки. Большевизм знову почав набирати сили по селах. Почались ексцеси, озброєний опір, пожежі, спаш на поміщицькій землі, викошування сходів, жорстока розправа з тими, що на з'їзді хліборобів тягли руку велико-земельних власників, і т.п. З'явився і почав ширитися стихійний аграрний терор. При таких умовах ніяка збройна сила в справі запровадження спокою і ладу на Україні допомогти не зможе. При таких умовах Українська Держава не зможе виконати своїх обов'язків по мировому договору з Центральними Державами. Все доводить, що сучасний кабінет міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довіррю народа,

та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе, і тому низше підписані українські партії й організації ВИСЛОВЛЮЮТЬ ЙОМУ ВОТУМ НЕДОВІРРЯ. Добрий державний лад може завести тільки НАЦІОНАЛЬНИЙ ДЕМОКРАТИЧНИЙ КАБІНЕТ, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які б мали повне довірря широких українських мас.

Київ, 21.травня 1918 р.

В імени українських партій і організацій підписали уповноважені: Української Партії Самостійників-Соціалістів, Української Тру - дової Партії, Партії Демократів-Хліборобів, Партії Соціалістів-Фе - дералістів, Об'єднаної Ради Залізниць України, Головної Ради Всеук - раїнської Почтово-Телеграфної Спільноти"./П.Христюк - Українська Рево - люція. Розвідки і матеріали. Том II, стор. 63-66/.

Хто ж тоді був міністрами у п. гетьмана П.Скоропадського, що українська демократія висловила недовірря до кабінету міністрів? Подаємо з довірря гідних джерел самих гетьманців. Ось цей кабінет:

1. Лизогуб Ф.-Голова Ради Міністрів і міністр внутрішніх справ.
 2. Дорошенко Д. міністр закордонних справ.
 3. Рогоза Ол. " військовий.
 4. Ржепецький А. " фінансів.
 5. Гутник С. " торгівлі.
 6. Колокольников В. " земельних справ.
 7. Соколовський Ю. " харчових справ.
 8. Зінківський В. " культів.
 9. Любинський Ю. " народнього здоровля.
 10. Василенко М. " освіти.
 11. Бутенко Б. " шляхів.
 12. Чубиновський М. " юстиції.
 13. Вагнер Ю. " праці.
 14. Афанасьєв Г. державний контрольор.
 15. Кістяковський Іг. державний секретарь.
- /Дмитро Дорошенко - Історія України 1917-1923 рр. Том II, ст.60-61/.

З цих же самих джерел подаємо характеристику цих міністрів:

1. Лизогуб Федір Андрійович родився 1862 року в родовому маєткові Седневі Чернігівського повіту. Він походить з старого козацького роду /читай: дворянин і великий поміщик.Упорядчик/. Він був жонатий з Надією Дмитрівною Дунін-Борковською. Від 1888 до 1897 р.Ф.А. був повітовим городнянським а потім чернігівським маршалком. Від 1901 р. був головою полтавської губернської земської управи, а в 1915 році був запрошений в.кн. Николаєм Николаєвичем на посаду члена Ради при ньому для заведення на Кавказі земського самоврядування/читай: ру - софікації. Упор./ . Після революції, по утворенні кабінету кн. Льво - ва вступив до міністерства внутрішніх справ, завідуючи відділом за - кордонних підданих.

2. Дорошенко Дмитро Іванович род.1882 р. походить з старого козаць - ко-дворянського роду Глухівського повіту на Чернігівщині. Був чле - ном Революційної Української Партії. Якийсь час учителював по сере - дніх школах Катеринградлава й Києва. В 1915 році був уповноваженим Всеросійського Союзу Городів на Південно-Західньому фронті й заві - дував відділом допомоги населенню Галичини й Буковини. По вибуху

революції зразу був призначений помічником губерніяльного комісара Київщини, а потім крайвим комісаром Галичини й Буковини з правами генерал-губернатора. Член Центральної Ради. Губерніяльний комісар Чернігівщини.

3. Рогоза Олександр Францевич, генерал-лейтенант, походив з старого шляхетського українського роду/дворянського, поміщицького. Упор./ на Уманщині, якого представники займали різні земські уряди в Київській землі. Ол.Фр. був офіцером генерального штабу, перед війною командував корпусом, в 1916-1917 роках командував IV-ою російською армією, розположеною на Румунському фронті. Убитий в 1919 р.

4. Ржепецький Антон Карлович походив з шляхетського роду, здавна осілого на Україні. За часів війни він був головою допомогового "Татянинського Комітету" і старався зцентралізувати всю допомогову акцію на користь біженців. На цьому ґрунті у нього виникла сутичка з керманичими українського товариства, т.зв. "О-ва поміщицького населення Юга Росії", які відстоювали свою повну самостійність. Ці сутички були спеціально з Л.М.Черняхівською і з Д.Дорошенком. Вони викликали з боку національних українських кругів велике огірчення супроти А.К.

5. Гутник Сергій Михайлович, по національності жид, був головою одеського біржевого комітету, член партії кадетів.

6. Колокольцов Василь Васильевич, дідич Харківської губернії й учений агроном, був головою Вовчанського повітового земства./Москаль.Уп./

7. Соколовський Юрій Юрієвич, полтавець родом, діяч Полтавського губ. земства. Належав до партії кадетів.

8. Зінківський Василь Васильович, родом з Проскурівського пов. на Поділлі, професор Київського унів. св.Володимира і нового Українського Державного Університету.

9. Любинський Юрій Всеволодович, родом з Київщини, лікар. Належав до "Української Народної Громади", яка організувала гетьманський переворот.

10. Василенко Микола Прокопович, род.1867 р. в селі Єсмані, Глухівського пов. на Чернігівщині, де його батько мав хутір. Скінчив університет в Дорпаті. Співробітник "Кієвской Старини", в 1905 р. редактор газети "Кієвске отклики". Потім закінчив юридичний факультет. Співробітник "Українського Наукового Товариства" у Києві і редактор його "Записок". Від 1911 р. дійсним членом НТШ у Львові. Член Конституційної партії /кадет/.

11. Бутенко Борис Аполонівич, інженер шляхів, з Херсонщини, директор Подільської залізниці. Належав до "Української Народної Громади", яка організувала гетьманський переворот.

12. Чубинський Михайло Павлович, син відомого укр. етнографа Павла Чубинського, походить з дворянської родини Переяславського повіту.

Був співробітником "Української Жити". По упадку Української Держави пішов на службу до Денікіна й заявив себе прихильником "єдиної неділимої Росії", стараючись всіма способами "реабілітувати" себе з українства.

13. Вагнер Юлій Миколаєвич, р.1865, син професора Казанського ун-та. займав катедру зоології в Політехнічному Інституті в Києві. Налігав до партії народніх соціалістів - російських.

14. Афанасьєв Георгій Омелянович, родився 1848 р. в Уфі. Управляючий Державним Банком у Києві, за царської Росії.

15. Кістяковський Ігорь Олександрович, род. 1876 р. в Києві. Скінчив юридичний факультет Київського ун-ту. В 1903 р. покинув Київ і переселився до Москви, адвокат.

Біографічні дані дуже неповні. З опису виходить, що всі вони хороші люди, проти яких протестувала українська демократія.

Хто ж має правду?

Через тиждень пізніше, а саме 30 травня 1918 р. Український Національно-Державний Союз подав скаргу на гетьманщину до німецького народу. Наводимо в скороченню:

"Переворот /29.IV.1918 р. Упор./ віддав уся владу на Україні в руки **ЧУЖИНЦІВ, ВОРОГІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.** Міністерство ЛІЗОГУБА зложено здебільшого з так званих малоросів, цеб-то осіб української крові, але з московською душею, які в часі українського національного поневолення покинули свій народ, пішли на службу московському народові і, як ренегати, ще й досі ненавидять українство. Бувши людьми московської орієнтації, вони однаково ворожі, як українському народові, так і німецькому народові. Опинившись при українській владі, ці пани, під усякими вигідними претекстами, відбувають вакханалію вигонення Українців з державних посад, продовжуючи по суті річ з національного погляду чорне діло своїх одноплемінників-більшевиків, надухиваючи допірря гетьмана і німецького військового командування. Всі урядові інституції систематично заповнюються московськими урядовцями, навіть не українськими підданими, яких простісенько випишуть з Петербурга або Москви під фальшивим претекстом, ніби між українською інтелігенцією нема культурних сил. Усі посади губерніяльних і повітових старостів /комісарів/ та комендантів віддано старим ворогам українського народу, що віддавна боролися з українським рухом. Згори їм про людське око згадано говорити про будову Української Держави, **АЛЕ ДІЙСНЕ ЇХ ПРИЗНАЧЕННЯ ПІДГОТУВАТИ НА УКРАЇНІ РЕСТАВРАЦІЮ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ,** щоб в слушний час злучити Україну з Москвою, щоб утворити єдину неділиму Росію.

Широкі народні маси бачать, що не тільки земля, але, що найгірше, уся політична влада перейшла знов до рук чужинців, старих ворогів українського народу. Народ бачить, що хоч і лишилась ще форма Української Держави, але в неї вливається антинаціональний зміст, і все, що здобула національна революція, обернено фактично в нівець, а його історичні вороги знову беруть гору навіть у його власній державі.../конф./. Пара мільонів Москалів знову панує над трьома десятками мільонів Українців. В Українській Державі Українцями напихаються тюрми.../конф./.

В цей грізний час небезпеки для життя українського народу та його держави Союз всіх українських національних партій звертається до німецького народу і з повним розумінням ваги менту для будучини наших обопільних відносин кличе: Берестейська умова повинна бути свято додержана, І ВІЙСЬКОВЕ НІМЕЦЬКЕ КОМАНДУВАННЯ НЕ МАЄ ВТРУЧУВАТИСЬ ДО НАШОЇ ВНУТРІШНЬОЇ БОРОТЬБИ, не має підтримувати московську меншість, яка нині через Раду Міністрів захопила владу на Україні. Український народ має змогу утворити свій національний діловий кабінет з елементів державних і досвідчених фахівців. Цей національний кабінет дасть Україні спокій, зміцнить владу, положить міцні основи до будування національної держави і забезпечить точне виконання берестейських умов, як в інтересах німецького народу, так і в інтересах українського народу. В ім'я справедливості, яка для кожного Німця і для кожного Українця є найсвятішою річчю, в ім'я принципів людськості нехай буде усунена небезпека для української нації, бо ця небезпека в будучині може зробитись небезпекою також і для німецького народу!

Київ, 30.мая 1918. Український Національно-Державний Союз політичних партій і організацій". /П.Христюк, том III, ст. 66-68/.

Наведені документи краще всяких слів характеризують позицію української демократії в часі гетьманщини.

18. Мацюк О., один з лідерів Української Партії Самостійн.Соціал.

19. Організація Українського Національного Союзу і його завдання.

В результаті змагань українських демократичних і соціалістичних політичних партій треба було перетворити Український Національно-Державний Союз в Український Національний Союз. З У.Н.-Д.Союзу була виселінувана У.П.Хліборобів-Демократів і увійшли соціалістичні партії: УСДРП і УПСР-центральна течія. Треба було скласти й Статут У.Н.С., оголошеного на початку серпня 1918 р. Окремі §§ звучать:

§ 1. Мета Союзу: а/утворення міцної самостійної Української Держави; б/ боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом; в/ боротьба за демократичний виборчий закон у всі установи /по пятичленній формулі/; г/оборона прав українського народу і української держави в міжнародній сфері.

§ 3. Український Національний Союз складається з представників усіх політичних українських партій і української селянської спілки на паритетних основах /по 3/ і з українських громадських, наукових і професійних організацій також на паритетних основах /по 1/.

§ 4. Філії Союзу закладаються по губерніяльних і повітових містах та інших пунктах на таких же основах, як і центральна організація.

§ 5. Для виконання постанов Союзу /Ради Союзу/ і для репрезентації Союзу Рада вибирає президію....

§ 7. В своїй діяльності президія, філії, комісії й інші органи Союзу керуються відповідними інструкціями Ради.

§ 8. Законодавчим органом Союзу є загальні збори його, які вважаються правомочними, коли на них представлено не менш половина партій і організацій, записаних до Союзу, і скликаються в міру потреби.

§ 9. Постанови Союзу/Ради/ обов'язкові для членів усіх вступивших до Союзу партій і організацій.

§ 10. Постанови Союзу приймаються простою більшістю голосів.

Здавалось, історія повторюється, з тою тільки однією, що тоді доводилось мати діло з Временним Правительством і московською демократією - а тепер з правительством Скоропадського-Лизогуба і тою ж самою російською демократією. Як і тоді, так і тепер В.Винниченко /голова від 18.IX.1918/ виступив ширим провідником і вдохновителем єдиного українського національного фронту.

В.Винниченко висловлював в даннім випадкові погляди і настрої безумовно, дуже широких кругів української демократії.

Повставши до життя, Національний Союз швидко набрав помітного політичного впливу і значіння. Союз дійсно став осередком легальної, частини демократії з гетьманщиною. /П.Христюк, III, ст. 87-90/.

20. Садовський Валентин, український громадський і політичний діяч.

Народ. 1886 р. генеральний секретарь судових справ за Центральної Ради, член Цент. Ради, міністр праці УНР, доцент Української Господарської Академії. Член Ц.К. УСДРП.

21. Лизанівський Іван, родом з Золочівщина, Галичина. Народ. 1892 р.

Український громадський і політичний діяч. Член Ц.К. УПСР-центр. Міністр преси і пропаганди УНР. Організатор різних видавництв.

22. Григорієв Никифор Яковлевич, /1883 - 1953/ український громадський і політичний діяч. Член Ц.К.УПСР. Родом з Поділля. Член ТУП,

співробітник "Ради" і "Маяк". Член Центральної Ради, один із організаторів війська українського, голова Ради Солдатських Депутатів Київської військової округи; 1918 р. міністр освіти в уряді Голубовича, член Укр.Нац.Союзу, член Трудового Конгресу, керівник пресової служби Армії УНР - за Директорії. З 1920 р. на еміграції: член Українського Громадського Комітету, директор і професор Українського Соціологічного Інституту в Празі. З 1938 р. в США, з 1949 р. до смерті - керівник укр. відділу "Голосу Америки". Багато написав різних праць з політичної ділянки, суспільно-громадської і соціології. Редактор "Нової України", "Трудової України", "Вістника УПСР" і інших газет та журналів. /ЛУ - ст. 436/.

23. Ніковський Андрій, нар. 1885 р., український громадський і політичний діяч, письменник. Редактор газети "Рада" і "Основи", "Нової Ради", член Центральної Ради, голова перший Українського Національного Союзу". Член Ц.К. УПСФ. Міністр закордонних справ УНР. В 1930 р. засуджений в процесі "Спілки Визволення України". /УЗЕ-846/.

24. Швець Федір, нар. 1882 р., український громадський і політичний діяч. Член УПСР-центральної течії, член Ц.К. Селянської Спілки, член Директорії. Професор Українського Вільного Університету в Празі. Учений геолог. Член Українського Національного Союзу.

25. Лащенко Ростислав /1877-1929/, член президії Українського Нац. Союзу. Член УПСФ. Професор Українського Університету в Празі.

26. Левицький Дмитро, нар. 1877 р., український громадський і політичний діяч, член УНДО в Галичині, посол до Варшавського союму, посол УНР в Копонгазі. /УЗЕ - ст. 449/.

27. Мун фон Шварценштайн Альфонс, барон, німецький дипломат /1859-1924/; 1918 р. німецький посол у Києві; разом із ген. Гренером причасний до гетьманського перевороту, прихильник відбудови "єдиної Росії./УЗЕ, II - 784/.
28. Айхорн Герман /1848-1918/, німецький фельдмаршал, 1918 головнокомандувач німецьких військ на Україні. 6.IV.1918 р. без порозуміння з Українською Центральною Радою видав наказ до населення України щодо засіву полів, чим викликав був конфлікт із українським урядом; 25.IV. - наказ про німецькі суди польові; великою мірою відповідальний за політику репресій на Україні і за перетворення німецьких військ на окупантів України. Вбитий у Києві російським есером Донським у Липні 1918 р./ЕУ - том I, ст. 32-33./
29. Рорбах Пауль, нар. 1869 р., німецький політичний діяч, знавець Сходу, прихильник розбиття Росії на національні держави; один із основників і голова "Німецько-Українського Товариства" у Берліні./УЗЕ, II, ст. 1273/.
30. Шмідт Аксель, род.1870 р., німецький журналіст, один з основників "Німецько-Українського Товариства" у Берліні і його секретарь. Редактор журналу "Україна" - німецькою мовою в Берліні./УЗЕ, III, ст. 1232/.
31. Степаненко Олександр, український кооператор, член Української Партії Самостійників-Соціалістів. 1922 р. з еміграції повернувся на Україну, потім висланий на Московщину, де й помер 1924 р./УЗЕ., III, ст. 193/.
32. Столипін Петро, /1862-1911/, російський політик, реакціонер, в 1906 р. міністр внутрішніх справ, опісля президент міністрів, розв'язав другу Думу й обмежив виборче право, завів військово-польові суди для боротьби з революційним і національним рухом, переводив аграрну реформу, убитий в атентаті у Києві. /УЗЕ., III, ст. 201/.
33. Зерінг Макс, род.1857. німецький економіст, професор університету, авторитет у справах земельних, аграрної політики й колонізації. /УЗЕ, II, ст. 51/.
34. Вебер Макс, /1864-1920/, німецький соціолог і економіст, історик духових і господарських течій сучасного життя, один з найуніверсальніших мислителів нашої доби. /УЗЕ, I, ст. 434/.
35. Дідушок П.
36. Севрюк Олександр, /1893-1941/ український громадський і політичний діяч, член УПСР, голова української делегації на Міровій Конференції в Бресть-Литовському з Центральними Державами, який підписано 3.II.1918 р., посол УНР у Берліні, голова Української Місії у Римі для репатріації полонених українців. Загинув у Німеччині при загадкових обставинах в 1941 році. Член Укр.Центральної Ради, член Комітету для охорони революції на Україні в 1917 р.

37. Штейнгель Федір, род. 1870 р., німецького походження, рос.-український громадський діяч, член I рос. Держ. Думи, член ТУП, посол України в Берліні при гетьманській владі. Народжений в селі Городку коло Рівного, на Волині. Закінчив університе св.Володимира у Києві, член Українського Наукового Товариства у Києві, за часів першої світової війни був головою Комітета Південно-Західнього фронту.
38. Степанківський Володимир,, род. 1885, укр. громадський і політ. діяч, член РУП і УСДРП. Від 1907 р. на еміграції, в часі перш. світ. війни в Льозані організував українське Бюро і видава газету "Україна" франц. мовою та видавав пропагандивні публікації. /УЗЕ/.
39. Оренчук Василь, род. 1890 р. в Галичині, 1918-1922 р. консуль УНР в Мюнхені. Укр. громадський діяч і публіцист. /УЗЕ/.
40. Туган-Барановський Михайло, 1865-1919/укр. еконіст і державний діяч, Генеральний секретар фінансів, голова Ради Укр.Цент.Кооп. Комітету, автор економічної теорії: ринків, промислових криз, вартости, заробітної платні, прибутків і тд. та інших підручників з економіки, один з основників ВУАН, професор університетів.
41. Мацієвич Кость, род. 1875 р., укр. громадський і політичний діяч, член УПСФ, член Центральної Ради і Малої Ради, міністр Закордонних справ УНР, посол УНР в Будапешті, проф. Української Господарської Академії в ЧСР. /УЗЕ/
42. Янко Олександр, український громадський діяч, член ЦК УПСР і член ЦК Селянської Спільки, член Українського Національного Союзу, один із учасників підготовки повстання проти ген.Скоропадського. /УЗЕ/.
43. Донцов Дмитро, род. 1883, український громадський діяч і публіцист, член РУП і потім УСДРП. Перший голова "Союзу Визволення України" у Відні 1914 р., керівник Інформаційного Бюро в Берліні, за гетьмана голова Українського Телеграфного Агентства /УТА/, потім один з організаторів Української Партії-Хліборобів 1917-1918 р. за Директорії шеф пресового бюра в посольстві в Швейцарії. Від 1920 року перебуває на еміграції. /УЗЕ/.
44. В кінці жовтня 1918 р. була скликана Конференція УПХ-Д. На цій Конференції гарячо дебатовалось про вступ до Українського Національного Союзу. Багато голосів було за те, але більшість всетаки були проти, аби не звязувати партії директивами соціалістичної більшости "Національного Союзу".
Через спеціальну делегацію конференція послала Пану Гетьману доклад про надуживання дідичів і місцевої адміністрації над селянами. Подібні скарги Гетьман чув у тисячний раз. Тепер приносила скаргу делегація, котра зложена була так, що репрезентувала весь терен України досить повно.
Гетьман був знервований докладом делегації і просив нашу делегацію, неодмінно переговорити в цій чправі з Головою Ради Міністрів п. Лизогубом.

Лизогуб на другий день вислухав доклад делегації і признав, що зловживання є й навіть великі, що Уряд бореться з ними, видає відповідні закони, по троху міняє адміністраторів і таким способом сподівається незабаром залагодити справу. Але на мою думку, перший прем'єр гетьманського уряду зробив ту помилку, що не зважив революційно - го моменту і тому йому не вдалося допомогти Гетьманові збудувати Української Держави.

Великі надії партія поклала на "Національний Конгрес", енергійно готувалася до нього і вислала до Київа значне число делегатів. Уряд заборонив конгрес.

Національний Союз готувався підняти проти Гетьманської Влади повстання, Двома групами, які не входили в "Український Національний Союз". Демократично-хліборобською партією і "Всеукраїнським союзом дрібних і середніх землевласників" була зроблена остання спроба, примирити Гетьмана з "Національним Союзом". За згодою пленума призидії "Національного Союзу" представники тих двох груп разом з представниками "Партії соціалістів-федералістів" мали останню авдієнцію у Гетьмана, але схилити Гетьмана на бік порозуміння з національними групами не удалося. Гетьман не припускав можливости, врятувати Українську Державу, йдучи проти волі побідниці - Антанти./"Хліборобська Україна". Збірник І. Відень 1920 р. ст. 74-75/.

45. Всеукраїнський Земський З'їзд відбувся 16 червня 1918 р. який прийняв постанови по сучасному політичному моменту і передали ці постанови Гетьманові. /П.Христюк, III, ст. 80/.

46. В статті "Рано втомлюватись" - "Робітнича Газета" ч. 369, 17.IX. 1918 р. В.Винниченко писав про значіння єдиного національного фронту: "В початку нашого визволення ми йшли дружним єдиним національним фронтом, цупко, міцно взявшись за руки. Нас пробували 'брати - товариші' розеднати, розбити. Вони нас всякими способами шпигали, шарпали за руки, розтягали, сварили, їм треба було прорвати наш фронт. Це не вдалося їм, і через те удалась наша справа - національно-державне визволення нашого народу.

Тепер на поміч 'братом-товаришам' шугнули 'брати-реакціонери'. Збившись у дружню зграю, вони неотступно ідуть за нами, хапають за ноги, вивють, наскакують і жадно ждуть слухного часу, коли можна буде накинутись і загризти, заклjučути, розшматувати нас. Ні, ні, небезпечно сидати, розлучатись. Навпаки, ще тісніше треба зеднатись, збитись в один непривний фронт. Коли впочатку нашої трудної путі нам це було необхідно, то тепер тим паче мусимо йти разом.

І ми, соціал-демократи, мусимо, може, більше, ніж ніхто. Для нас національне визволення - найреальніша потреба... Ми, соціал-демократи, мусимо так само, як і весь час нашої боротьби за волю, виявити найбільше енергії й завзяття. Як в Центральній Раді ми не давали провокаційним рукам розірвати наш фронт і тим знесилити нас, так і тепер мусимо скріпляти, зміцняти, електризувати своїм духом зтомлені ряди наших національних товаришів. Так само, як тоді, так і тепер, не поступаючись нічим з своєї програми, зеднавшись на певних умовах в 'Національний Союз', ми мусимо дбати про те, щоб ні одне місто, містечко, село, ні один куточок загроженої, оточеної ворогами України не лишився не зеднаним в цю всенациональну організацію.

На нашу мову, на нашу душу й тіло роблять отвертий замах. Вовки вже настільки "обнаглелі", що хапають за ноги...

Треба рятувати Рабиню-Матір, оточену розлюченою зграєю 'братів'
/П.Христюк, III, ст. 89/.

47. Поїздка гетьмана до Берліна. "Перед своїм від'їздом Гетьман видав наказ про вступлення в силу закону від 1.серпня про наслідство влади в Українській Державі. Верховна влада перейшла на цей час до Колегії Верховних Правителів, яка склалась з таких осіб: Ф. Лизогуб, А.Рогоза і сенатор Дм.Носенко. Гетьман виїхав з Києва 3.вересня в супроводі товариша міністра закордонних справ Палтова, кількох осіб зі свого почоту й радника німецького посольства в Києві графа Берхема та представника німецького командування фон-Альвенслебена. У вечері 4.вересня спеціальний поїзд Гетьмана прибув до Берліну.

5 вересня Гетьман в супроводі посла барона Штейнгеля зробив візит райжоканцлеру графу Гертлінгу, з яким мав довгу розмову. Тогож вечера Гетьман виїхав до замку Вільгельмсгоге біля Каселя, де перебував імператор Вільгельм. Біля 11-ої години ранку 6 вересня прибув поїзд Гетьмана до Касселя. Як тільки Гетьман прибув, його привітав гофмаршал і чини імператорської свити. Гетьмана зараз запрошено до імператорського кабінету і тут між ним і імператором Вільгемом відлось перше побачення, яке тяглось одну годину. Потім відбулася виміна промов між Вільгемом і Гетьманом. Після сніданку імператор провів час в жвавій розмові з Гетьманом до 3 годин 30 хвилини. Попрощавшись з імператором, Гетьман виїхав до Касселя.

На слідуєчий день Гетьман був знову в Берліні й одвідав послів союзних держав, а також еспанського посла.

9.вересня Гетьман приймав австро-угорського й турецького послів. 10.вересня ранком Гетьман був у Кельні і далі поїхав до Ессена, де його врочисто зустріла на вокзалі дирекція фабрики Круппа.

12 вересня Гетьман повернувся до Берліна.

13 вересня виїхав Гетьман до Киля, 14.IX. Гетьман оглядав верфі. Вночі 15.IX. гетьман повернувся до Берліна.

17 вересня по обіді Гетьман повернувся до Києва"...

/Д.Дорошенко - Історія України 1917-1920. Том II, стор. 381-6/.

48. Шади́лів Олександр, род. 1892 р., український громадський і політичний діяч, член ЦК УПСР, голова ЦК Селянської Спілки, член Центрального Повстанського Комітету.

49. Левицький Микола, род. 1880 р., український громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, член делегації на Мірову Конференцію в Берестю Литовському і підписав договір з Центральними Державами /УЗЕ/.

50. Галіп Артим, буковинський українець, товариш міністра закордон. справ за Скоропадського. /УЗЕ/.
Адвокат, на еміграції займав советофільську позицію. Род.1887.

51. Яковлів Андрій, /1872-1956/, український громадський і політич. діяч, правник, член УПСФ, член Центральної Ради, посол УНР в Бельгії. Ректор Укр.Університету в Празі. Праці з історії українського права. директор департаменту в мін. зак. справ.

52. Шаповал Миколв Юхимович /брат Микити Шаповала/, генерал-хорунжий, нар.5.XII.1886 р. в селі Сріблянці, Бахмутського повіту, в безземельній селянській кріпацькій родині. закінчив початкову місцеву школу а потім вступив до військової школи в Чугуєві, звідки вийшов з званням підпоручника. В першій світовій війні брав участь в Східних Прусах, був ранений і там попав в полон до Німеччини. В таборі Раштат заложив культурно-освітнє товариство "Запорізьська Січ", В місті Біда на Підляшші заложив "Українську Громада" яка стала центральним культурним осередком і організатором українських шкіл. Співробітник "Союзу Визволення України" в Відні, один з організаторів Першої Дивізії Синьожупанної, в якій був командіром "Першого Запорізького Полку ім. Тараса Шевченка. Дивізією командував ген. Зелінський. Займав становища: начальника 7-ої піхотної кадрової дивізії в 1919 р., командував Подільською групою українського війська, 16 пішим Загоном, що був переіменований в 3-ю Залізну дивізію, начальника Юнацької Школи в Кам'янці а в таборах інтернованих в Польщі був начальником Спільної Юнацької Школи /Каліш/. В томуж Каліші був головою "Комітету допомоги збігцям українцям". Помагав українцям старшинам і козакам переходити з Польщі до Чехословаччини, де вони могли вчитися на високих і фахових школах.

В 1924 р. виїхав з ЧСР до Франції і тут вступає до "Української Громади у Франції" де його в 1929 р. обирають головою, і в цій функції залишався незмінно аж до смерти, цебто до 25 червня 1948 року /на протязі 19 років і 6 місяців/. За протинімецьку й протинацистичні виступи, німці зайнявши Францію, 6.XII.1940 арештовують і запроторіють до концентраційного табору, де він перебував до квітня 1941 р. а потім по звільненю знов 22.VI. знов запроторено до концтабору в Камп'єн, Франція. Звідци вийшов і з підірваним здоровлям. Помер в м. Солонкурі, а поховано на цвинтарі в Сошо, Франція, проживши 62 роки. Організаційно політично належав до Української Партії Соціалістів-Револуціонерів і був головою осередку УПСР у Франції.

З літературної спадщини М.Ю.Шаповал залишив нам такі праці: переклади - в французької мови на українську: 1. Проф.Бурже-"Соціалістичні системи". 2. Ромен Ролян, п'єса - "Гра кохання і смерти". Написав - "Проблеми демократії в Масарика". Редагував - "Вістник УГуФранції та "Українську Волю", обоє в Парижі. В рукописах, готових до друку полишив такі власні праці: "Закріпощення селян на Лівобіцькій Україні у XVII-XVIII стол.", "Українсько-Жидівські проблеми", "Міжнародній Робітничий Рух", "Листи з України", і багато менших. С.3.

53. Мірний Іван, род.1872, український громадський діяч, член Центральної Ради, за УНР виконував обовязки Державного Секретаря, за гетьмана Й Директорії директор канцелярії міністерства закордонних справ. Співробітник різних українських газет і журналів. /УЗЕ/.

54. Палтов Олександр Олександрович, бувший юриконульт правління Галицько-Буковинських залізниць в часі російської окупації під час першої світової війни, товариш міністра закордонних справ від 3.III. до початку листопада 1918 р. Учасник подорожі до Берліну голови Ради міністрів Лизогуба і гетьмана Скоропадського в 1918 р. Початком листопада усунений, ніби як германофіл, з поста тов. мін. зак. справ.

55. Шумицький Микола, архітект, член "Краєвого Комітету для охорони

революції на Україні" в листопаді 1917 р., член Малої Ради/від залізничників.

56. Шоркотун Степан, український громадський і політичний діяч, організатор у Києві масонської ложі в 1917 р. "Молода Україна", секретар гетьмана Скоропадського в 1918 р., член української мирової делегації в Парижі в 1919-1920 рр., тут організував "Український Комітет" проти української самостійности і самостійницьких змагань. Ренегат.

57. Революційний Комітет... 7.XI.1917 р. н.ст. в ночі відбулося закрите засідання Комітету Української Центральної Ради з участю представників київських революційних організацій. Обміркувавши ситуацію на Україні в зв'язку з подіями на Московщині /захват влади більшовиками в Петрограді. Упор./, Комітет Центральної Ради виніс наступуючу ухвалу:

"Центральна Рада одногосно постановила утворити Революційний Комітет для охорони революції на Україні... Комітет відповідальний перед Українською Центральною Радою та негайно приступає до діяльності"

В склад Революційного Комітету входили: 1. Від Ц.Ради: М.С.Ткаченко /УСДРП/, М.Порш/УСДРП/, О.Севрюк/УПСР/, М.Шаповал/УПСР/, М.Ковалевський/УПСР/, А.Ніковський/УПСФ/, Ф.Матушевський/УПСФ/, Л.Лятак /Рос.соц.дем. бол./, С.Гольдельман/Поале-ціон/; 2. Від партій і організацій: С.Сараджев/Рос.соц.-рев./, Пісоцький/УСДРП/, Затонський/Рос.соц.дем.більшевик/, Рафес /Бунд/, Зільберфарб/об.жид.соц.партій/, С.Петлюра /від Укр. Генер. Військового Комітету/, П.Шуницкий/від Залізничного Комітету/, Тележенський і Касяненко /від Всукр.Військової Ради/, Крейзберг/від Київської Ради Роб.Депутатів/. Крім того, в склад Комітету було включено представників київської Ради Солдатських Депутатів і революційних організацій Харькова, Катеринослава, Одеси.

При Комітеті було утворено Революційний Штаб Комітету, що мав піклуватись головню про утворення надійної військової сили.

Але вже 8 листопада представники Рос.Соц.дем. большев. виступили з Малої Ради і Революційного Комітету.

На Україні і в Києві утворилося тоді 3 фронти: революційно-демократичний український, котр-революційний буржуазний московський і революційно-більшевицький московський. Переможцем вийшла Українська Центральна Рада і після цього Революційний Комітет був розв'язаний Центральною Радою. /П.Хримтук, II, стор.43-45/.

58. Зустріч гетьмана Скоропадського з Донським Отаманом ген.П.Красновим. "Відносини Української Держави до Дону відразу прийняли 'добросусідський приятний характер'. Донські козаки майже одночасно з Україною і так само за допомогою німців визволились з-під большевицької окупації. 3.V.1918 р. "Круг Спасенія Дона" вибрав військо - вим отаманом ген.майора П.Н.Краснова з широкими повноваженнями...

В листі до Гетьмана отаман Краснов писав про те, що Україна не слухно третендує на Таганрогську округу і прохав Гетьмана до спільної праці по відбудові єдиної, неділимої, великої Росії. Своім надзвичайним послом на Україну вирядив ген. А.Черячукина.

11.V. ген. Черячукін прибув до Києва. Черячукін домагався в першу

чергу визнання Дону самостійною державою з боку України. Далі ген. Черячукин досяг того, що за обопільною згодою Гетьмана і німців Дону були відпущені значні запаси зброї, муніциї, набоїв, частино в кредит, частиною за гроші./Тільки тих грошей Україна ніколи не мала. Упор./ Потім почалися переговори про визнання Дону. Ці переговори затяглися майже на два місяці з різних причин... Далі отаман Краснов ставив домагання Луганська, не погоджувався відступити Таганрогську округу.

Другою причиною, яка спиняла визнання Дону Україною було підкреслення Доном його тимчасове існування, як окремої держави, "вплоть до образования Великой Росії".

8 серпня 1918 р. було заключено договір між Україною і Доном.

Зміст договору подано в Д.Дорошенка - Історія України, том II, стор. 192-193. За браком місця не містимо і відсилаємо до названого джерела. По тому договору Маріуполь залишився за Україною, а Дон зайняв залізничні лінії Чертково-Ліски і Ліски-Поварино, далі відступлено Донові Таганрогську округу. Проти цього запротестували всі тодішні українські демократичні і соціалістичні партії. Українським дипломатичним представником вислано спочатку М.А.Славинського, а потім генерала К.Середу.

"Щоб окріпити ці відносини і конкретно порозумітись на випадок спільної боротьби з Советською Москвою, 3 падолиста 1918 р. відбулося на станції СКОРОХОДОВО /між Харьковом і Полтавою/ побачення між Гетьманом і Отаманом Війська Донського П.Красновим. Підчас цього побачення, у відповідь на тост Гетьмана "За здоровля Отамана Краснова і розцвіт Війська Донського" та на промову начальника українського генерального штабу полковника Сливинського, ген. Краснов сказав дуже поетичну, але не дуже тактовну з політичного погляду промову, налякуюче на те, що українсько-донський союз це є "початок того великого діла, яке гетьман має довершити", себто об'єднання бувшої російської держави в одне ціле"./Д.Дорошенко - Історія України, том II, стор. 189-195 і 412/.

"Між гетьманською Україною і Доном, що саме вів завзяту війну з червоною Московщиною почали набирати все більше доужній характер.

7 серпня 1918 р. було підписано представниками уряду Української Держави й уряду Всевеликого Війська Донського умову, по якій Ростов-над-Доном, Таганрог і вся Донецька округа без згоди населення закріплялись за Всевеликим Військом Донським".

Український Національний Союз запротестував. На засіданню Союзу 30.VIII було ухвалено в справі Донщини резолюцію, в якій заявлялось, що "українське громадянство та народ ніколи не примиряться з фактом відокремлення та поневолення українського народу на Донщині", і вимагалось перегляду умови"... /П.Христюк, III, стор. 108-119,157/.

59. "Заходи пороблені гетьманським урядом для "розвитку української культури", заходи, якими гетьманщина любила вихвалюватись перед українськими "патріотами" і на які, в потрібні для неї моменти, завше посилавалась, мали в суті річи цілком декоративний характер. Мали вони на оці не дійсну освіту народніх мас, а лише декорацію освіти. Гетьманський уряд не спромігся в цій справі ні на один самостійний серйозний ступінь. Він лише поспішив задекретувати де-що з того, що було створено і організовано за часів Центральної Ради. Так було з

Академією Наук і з Київським та Камінецьким Державними Університетами. Організований цілком при Центральній Раді Київський Український Вільний Університет просто був тільки декретовано державним; так само головну роботу і по організації Камінецького Університету було пророблено за часів Центральної Ради/проф. Огієн - ком/. Справою організації Української Академії Наук клопоталось

ще до гетьманщини Київське Українське Наукове Товариство, і вона була вже близькою до успішного закінчення; гетьманське правительство взяло її в свої руки і вирішило її по-своєму. Генерал Скоропадський затвердив статут академії і призначив президента та професорів і поблагословив їх роботу під своїм керівництвом. Президентом Академії призначено акад. Вернадського; з українських вчених в Академії брали участь проф. Кримський і Багалій."

"Але вже зовсім нічого не було зроблено нижче - в справі народньої нижчої і середньої освіти, без якої не могли розвинутись і університети та Академія..., все зроблене перед тим, за часів Центральної Ради, поверталось назад, регресувало. Українські школи і зокрема гімназії, засновані за часів Центральної Ради, були зовсім занедбані. Про відкриття нових ніхто і не думав. Українська школа, мова, культура, освіта народніх мас занепадала"./П.Христук, III, ст.75-76/.

"2 травня 1918 р. на чолі міністерства народньої освіти став проф. Іноким Прокопович Василенко.

Василенко застав міністерство майже сформованим. Спочатку його організував/ще як генеральний комісаріят освіти/ Ів.М.Стешенко, потім продовжив його діло В.К.Прокопович, вже як міністр народньої освіти.

Вже за часів Стешенка і Прокоповича було зроблено чимало для утворення на Україні національної української школи. По більших містах /у Києві, Чернігові, Полтаві, Харькові, Одесі, Катеринославі та инш./ позасновувано українські гімназії; у Києві утворе-

но Народній Українській Університет, засновано Академію Мистецтва, намічено цілий ряд інших заходів в справі розвитку українського шкільництва й національної культури. Українське Наукове Товариство в Києві виробляло проєкт організації Української Академії Наук. /Підкреслення скрізь наші. Упорядчик/.

На Василенка було багато наріканнів з боку українських національних кругів, що він занадто мляво переводить українізацію, що занадто піддається впливам російських педагогічних кругів - на шкоду інтересам української школи. В цих наріканнях була правда." /Д.Дорошенко - Історія, том II, ст. 336-338/.

60. Лизогуб Федір Андрійович, голова Ради міністрів і міністр внутрішніх справ. Гляди Прилоги, стор. 79 під 1.

61. Сушицький Теофіст /1883-1920/, ректор Укр.Державного Університету в Києві в 1918 р.

62. Старосольський Володимир, род. 1878 р., український громадський і політичний діяч, член РУП, член УСДРП, член Української Національної Ради у Львові, член Боевої Управи у Львові, голова УСС у Львові, товариш міністра закорд. справ УНР, професор Укр.Держ.Університету в Кам'янці, проф. Укр.Унів. в Празі та Української Господарської Академії в Подєбрадах, ЧСР., член НТШ, адвокат у Львові.

63. Олесь Олександр, власне Кандиба, род.1878 р. український поет.

64. Вороний Никола, род.1871 р. на Катеринославщині. Поет. За політичні справи караний тюрмою в російській імперії. Журналіст, публіцист, член і службовець НТШ. Побував на еміграції і в 1897 р. повернувся на Україну. Театральний діяч - режисер, громадський діяч, в 1920 р. виїхав по друге на еміграцію і в 1926 р. повернувся на Україну.

65. Чупринка Грицько/1879-1919/, український поет розстріляний московськими більшовиками. Родом з Чернигівщини. Співробітник "Української Хати" у Києві /1909-1914/.

66. Хомяк А.

67. Василенко Микола, в гетьманському уряді міністр освіти. Гляди прилоги, чис. 10 на стор. 80.

68. Огієнко Іван, род. 1882 р., український громадський і політичний діяч. Міністр освіти і міністр віроісповідань в 1918-1919 роках за УНР. Ректор Кам'янецького Університету в 1918-1920 р. Уповноважений міністр УНР в Кам'янці-Подільському в 1919-20 р.

На еміграції від 1920 р. Митрополит Української Православної Церкви в Польщі а потім Митрополит Української Греко-Православної Церкви в Канаді /1949 р.-1958 р.../.

69. Кістяковський Ігор, род. 1876 р., правник, проф. Київського Університету. Міністр внутрішніх справ за гетьманату в 1918 р. Гляди: прилоги. чис. 15, стор. 81.

70. Гренер Вільгельм, род. 1867 р., німецький генерал, начальник штабу німецьких військ на Україні в 1918 р.; спричинник гетьманського перевороту 29.IV.1918 р. В жовтні 1918 р. перовів їх відвоїт з України і демобілізацію. Провадив політику трактування України як колонію Німеччини. Демобілізував Сині й Сіру дивізії та Січових Стрільців., перешкоджав творенню українських військ як за Центральної Ради так і за гетьманату.

71. Кошиць Олександр: 30.VIII.1875 - 21.XI.1944. Народився в с.Тарасовці, на Звенигородщині. Український диригент і композитор. Учився в духоній бурсі, семінарії і академії. Створив український державний хор, з яким подорожував по світу, що прославила українську пісню й Україну. Один з основників Осередку Української Культури й Освіти в Вінніпегу, Канада. Тут він помер і похований в Мавзолеї.

72. Старицька - Черняхівська Людмила, нар. 29.VIII.1868 р., поетка

і прозовиця-драматург, поезії й переклади з Гайне. Драми: "Останній сніп", "Гетьман П.Дорошенко", "Богдан Хмельницький", "Милость Божа"; роман: "Перед бурек"; на сцені з успіхом грала дівочі ролі.

73. Крип'якевич Іван, нар. 1886 р. історик, член НТШ, визначний популяризатор української історії

74. Цегельський Льонгін, род. 1875 р. в Галичині, публіцист і громадсько-політичний діяч, член Укр. Нац. демократичної партії, редактор газети "Діло" у Львові і "Свободи". від 1907 р. посол до австрійського парламенту та від 1913 р. до галицького сойму, член "Заг.Укр.Ради", співробітник "Союзу Визволення України" у Відні, державний секретар внутр. справ ЗУНР. Вийшов на еміграцію. Автор популярної історії "Русь-Україна та Московщина" та інших праць.

Посол в Болгарії за гетьманської влади. Син священника-уніята.

75. Макаренко Андрій, род. 1883 р, український громадський і політичний діяч, 1917-1918 рр. голова Професійної Спільки залізничників, яка відіграла визначну роль в повстанні проти Скоропадського в листопаді-грудні 1918 р. Член Директорії Української Народньої Республіки.

76. Осецький Михайло /1873 - 26.II.1936/, народився в Крем'янці на Волині, генерал Української Армії, Головний Отаман військ Української Народньої Республіки з призначення Директорією УНР. Гвардійський визначний офіцер російської армії, закінчив Курс Стрілкової Школи в Орієнбаумі і Академію Генерального Штабу в Петербурзі, на початку світової першої війни був комендантом гренад. полку. Визначний організатор української армії від початків революції, при Укр.Центральній Раді був начальником Головного Штабу, перед тим був начальником Полтавського корпусу. Політичних переконань - соціаліст, але до партій не належав. після 29.IV.1918 р. вийшов з армії і прийняв місце в міністерстві залізниць та організував Залізничну Охорону, яка перетворилася під час повстання проти Скоропадського в Корпус Охорони Залізниць і прийняв активну участь в повстанні проти Скоропадського. Український Національний Союз ген. Осецькому організувати техніку повстання і він її знаменито виконав. Але тому, що С.Петлюра скоріше доїхав до Білої Церкви до Січових Стрільців то він себе поспішив виставити Головним Отаманом, а Осецькому полишено функцію Наказного Отамана, перший військовий міністр за Директорії. В 1920 р. виїхав з армією на еміграцію, з Польщі виїхав до Бельгії, а звідси до Франції, де працював в одному приватному товаристві як сторож, заробляючи собі на прожиття. Помер 26.II.1936 р. в шпиталі Бюссіко і похований в околиці Парижу на цвинтарі Тіє, що міститься на схід од Шуазі - ле - Руа, при великому шляхові з Парижу до Корбею./"Українське Громадське Слово", Новий Йорк 1956 р., число 2./.

77. Павленко Віктор, генерал Української Армії, закінчив військову школу в Чугуєві, тут належав до революційної української військової організації. Військовий міністр УНР. Один з учасників підготовки повстання проти Скоропадського під керівництвом В.Винниченка і Микити Шаповала. Начальник Київської військової округи в 1917 р. за Ц.Ради. В 1928 р. повернувся на Україну.

78. Хилобоченко Павло, закінчив військову школу в Чугуїві і служив в російському війську. Належав до українського революційного гуртка в Чугуївській школі, організованим Микитой Шаповалом. З початку революції 1917 відразу став на службу до української армії і багато опричився до її організації.
79. Шаповал Артем /брат Микити Шаповала/, 1890-1919 рр., полковник Української Армії, зарубаний більшевиками біля Вінниці, в селі Кисловці.
80. Бутенко Борис / +1926 р. на еміграції, інженер шляхів. Гляди Прилоги, ст. 80, чис. 11.
81. Болбачан Петро /1883-1919/, полковник Української Армії, в осени 1917 р. командував 1 Укр.Республіканським полком в складі 2 Сердюцької дивізії, весь час боровся проти більшовиків; в 1918 р. як отаман 1 Запорозької дивізії в складі Запорозького Курпусу відбув похід на Крим; за гетьманату командував 2 Запороз. полком. Учасник повстання проти гетьманщини в листопаді-грудні 1918 р. З наказу Директорії командував Запорозьким корпусом. 9 червня 1919 зробив спрбу стати на чолі Запорозького Корпусу /від якого уряд УНР і Петлюра відставили/. За вироком Воєнно-Польового Суду був розстріляний біля станції Балин на Поділлі/ЕУ, том I, ст.152/.
82. Коновалець Євген /14.VI.1891 - 23.V.1938/, полковник, український громадський і військовий діяч; 1917 р. командир "Галицько-Буковинського Куріня" в Києві, потім командир полку Січових Стрільців; активний учасник проти гетьманського повстання, після заняття Києва від офіцерських московських добровольчих відділів, гетьманських відділів і німецького війська призначений Директорією командиром Осадного Корпусу Січових Стрільців.
Після інтернування Січових Стрільців в Польщі, Коновалець виїхав за межі Польщі і був одним з організаторів Української Військової Організації, а в 1929 р. очолив Організацію Українських Націоналістів/організація нацистично-фашистівського світогляду/. 23.V. 1938 р. загинув від атентату в Роттердамі, Голляндія. Похоронений 28.V.1938 там же в Роттердамі. Один з військових видатних командирів, оборонець суспільних трудових клас.
Народився в селі Зашкові біля Львова в родині управителя місцевої української школи.
83. Пелещук, полковник Української Армії, учасник повстання проти гетьманщини Скоропадського в листопаді-грудні 1918 р.
84. Коновалець Євген, гляди вище під числом 82.
85. Тютюнник Юрко, член Центральної Ради, прапорщик 228 пішого полку, один з організаторів війська Української Народної Республіки, повстанський діяч проти більшовиків і Скоропадського, генерал хорунжий УНР, начальник штабу повстанської армії отамана Григорієва, помічник генерала Омеляновича-Павленка Михайла в Зимовім поді в 1919-1920 роках. В 1921 пішов з таборів у Польщі на повстання на Україну проти більшовиків з якого повернувся знову до Польщі, а в 1924 повернувся по амністії на Україну, де й був розстріляний 1929 р.

86. Балбачан Петро, полковник. Гляди стор. 94, чис. 81.
87. Сидоренко Григорій/1874-1925/, український громадський і політичний діяч, інженер, член Української Центральної Ради, міністр пошт і телеграфів за Директорії, голова делегації на Мирову Конференцію в Парижі, посол УНР у Відні. Голова українських студентських громад з високих шкіл в Томську, Сибір, великий прихильник журналу "Українська Хата" в Києві, що виходив в 1909-1914 рр. під редакцією П.Богацького і М-ти Шаповала.
88. Штейнгол Федір. Гляди стор. 85, чис. 37.
89. Шелухин Сергій Павлович /1864-1936/, правник, укр. громадський і політичний діяч, член Центральної Ради, член УПСР, генеральний суддя УНР, сенатор Української Держави/за гетьманщини/, голова мирової делегації з большевицькою Московщиною в літі 1918 р., міністр судових справ, член мирової конференції в Парижі, професор Укр. Університету в Празі, голова Українського Комітету в Празі, Голова Народної Ради Української в Празі, Голова Союзу Українців Пасічників на еміграції. Автор багатьох друкованих праць і автор теорії кельтської гіпотези про походження Руси-України. Співробітник "Української Хати" в Києві /1909-1914/, публіцист і поет.
90. "Нова Рада" щоденна газета в Києві в 1917-1919 роках під редакцією А.Ніковського, як продовження газети "Рада" яку російська адміністрація закрила на початку першої світової війни, в 1914 році. /УЗЕ, II, ст. 867/.
91. Садовський Валентин. Гляди стор. 83, чис. 20.
92. Голубович Всеволод, род. 1890 р., український громадський і політичний діяч, інженер, член Центральної Ради, генеральний секретар шляхів, член мирової делегації на мирову конференцію в Берестю-Литовським з Центральними Державами в лютому 1918 р., міністр торгу і промисловости, голова Ради Народніх Міністрів, член Ц.К. УПСР. Суджений німцями в справі Доброго, а за большевиків в 1921 р. засуджений до в'язниці, потім амнестований; працював у промисловості; в 1930рр. засланий з України на каторжні роботи.
93. Жуковський Александер, /1884-1925/, укр. громадський і політичний діяч, організатор українського війська в 1917-1918 рр., член Центральної Ради, член УПСР, член Військового Комітету, військовий міністр УНР в 1918 р. /УЗЕ/.
94. Богацький Павло Олександрович, род. 4.III, ст.ст. 1883 р. в м. Купині, Кам'янецького пов. на Поділлі, в родині православного попа. Закінчив школу і пішов вчитися до духовної семінарії, але не закінчив, через участь в революційних нелегальних гуртках, потім вступив до військової школи у Вільно, яку закінчив 24.III.1906, з рангою підпоручника. У війську належав до революційного "Військового Союзу", був арештований і посажений в "Косий Капонір" київської цитаделі, звідки його звільнено з військової олужби. Потім вступив на агрономічний факультет Київської Політехніки, але через ті

самі причини не закінчив. В 1909-1914 рр. видає місячний журнал "Українська Хата" під спільною редакцією з Микитою Шаповалом. Як тільки було проголошено в 1914 році війну, "Укр.Хату" адміністрація застановила а П.Богацького арештовує й вивозить на Сибір. З перших днів революції 1917 р. повертається на Україну: в квітні 1917 р. на першому Українському Національному Конгресі обирається секретарем, далі стає начальником народньої міліції Київського повіту, за німців при Ц.Раді зі справою банкіра Доброго арештовується і в арешті пробує аж до зайняття Києва військами Директорії, за Директорії столичний отаман і отаман Коша Охорони Республіки.

Від 1920 на еміграції. Від 1922 р. в Празі: член "Українського Громадського Комітету", голова "Українського Громадського Видавничого Фонду в Празі", редактор "Нової України", редактор "Трудова Україна" в Празі, учений секретар Українського Соціологічного Інституту в Празі, член Головного Комітету "Української Селянської Спільки", член Центрального Комітету УПСР в Празі, доктор соціології гоноріс кавза, співробітник багатьох пресових політичних і наукових видань. Громадсько-суспільний і політичний діяч, публіцист, журналіст, письменник і науковець. Багато написав творів з красною письменства і критичних оглядів./За "Звіт з діяльності Українського Соціологічного Інституту в Празі. Листопад 1929 - Липень 1930 рр. Прага 1930. Стор. 30-32. + ЕУ: том I, ст.143/.

95. Славинський Максим, род. 1868 р., український політичний діяч, публіцист і поет, редактор "Укр. Вестника" в Петербурзі в 1906 р., делегат Тимчасового Уряду Росії до Центральної Ради в справі автономії України в 1917 р., голова укр. дипломатичної місії в Празі, професор Укр.Педагогічного Інституту ім. М.Драгоманова в Празі.

96. Лотоцький Олександр, род. 1870 р. укр. письменник, публіцист і громадський діяч. В 1917 р. комісар Буковини, генеральний писар у Ген. Секретаріаті, член Центральної Ради, 1918 р. державний контролер в 2 кабінеті Голубовича, міністр віроісповідань в 2 кабінеті Лизогуба; посол УНР в Царьгороді, один з творців УАПЦеркви, професор Укр. Університету в Празі, директор Наукового Інституту у Варшаві. Член УПСФ. /УЗЕ/.

97. Леонтович Володимир, род.1866, укр. громадський діяч, письменник/псевдонім Левенко/, міністр земельних справ в кабінеті Лизогуба /гетьманщина/. /УЗЕ/. Член ТУП, член Центральної Ради, мін. земельних справ за гетьманщини, автор земельного закону гетьманської влади в 1918 р. Поміщик і власник цукроварні на Полтавщині, походить з Лубенщини на Полтавщині. Закінчив юридичний факультет Московського університету./Д.Дорошенко, том II, ст. 397. Історія Укр./.

98. Стебницький Петро /1862-1923/, укр. письменник, громадський і політичний діяч. Один з головних діячів спб. української громади, комісар у справах України при Російському Тимчасовому Уряді, сенатор за гетьманської влади в 1918 р., заступник голови укр. мирової делегації при переговорах з большевицькою Москвою в 1918 р., міністр освіти за гетьманщини, редактор урядових російських журналів до революції 1917.

99. Василенко Микола. Гляди стор. 92, число 67.

100. Бутенко Борис. Гляди стор. 94, число 80.

101. Гляди далі: документи.

102. Гербель Сергій, політичний діяч гетьманщини 1918 р. Поміщик з Херсонщини; до 1917 року губернатор у Харькові; головноуповноважений російського уряду постачання російської армії; головноуповноважений постачання за гетманату німецької і австро-угорської армії на Україні; за гетьманату міністр продовольчих справ, голова Кабінету Міністрів і міністр земельних справ; один з 9 міністрів, що 17.X.1918 р. підписав петицію до гетьмана в справі відбудови "Єдиної і неділимої Росії". 14.XI.1918 проголосив фєдерацию з Росією, грамотою гетьмана Скоропадського.

103. Ройнбот Володимир, російський діяч на Україні. За Скоропадського міністр внутрішніх справ і міністр юстиції.

104. Вибір Директорії. Свідчення Володимира Винниченка:

"Не поділяючи прийнятої постанови про закликання німців, я вийшов з уряду, керування яким перейшло партії укр. соціалістів-революціонерів. Не бажаючи стягати відповідальности за цю політику на самого себе, ставлючись персонально з огидою до такого роду помочі, я не скотів тікати з Центральною Радою /під наступу большевиків на Київ/ до Житомиру під захист німецьких передових загонів. Я лишився на території занятій большевиками. Я волів, будучи впізнаним ними, бути розстріляним аніж іти під захист такого "захистника", яким була кайзерська німецька армія...."

Правда, Центральна Рада хутко побачила свою помилку. Коли большевиків було розбито, коли почався грабіж України зголоднілою німецькою армією, коли було розігнано невдоволену за це Центральну Раду, коли німецькими генералами було призначено на гетьмана руського генерала Скоропадського, коли за ним шугнуло все руське та українське панство, коли почалися карні експедиції на соляв, катування, грабування, помста, отоді більшість Центральної Ради зрозуміла про всю реакцію....

І як вияв помилки, коли я повернувся до Києва, було обрання мене за голову Національного Союзу...

Я виразно розумів, що коли ми хотіли, щоб народ наш не одвернувся на довгі роки від ідеї відродження нації й української державності, то ми повинні були відірвати його від соціальної й політичної реакції, з якою вона тепер була зв'язана. А відірвати можна було тільки виявом, цілковитого, безоглядного, героїчного віддання українських національних партій ідеї національного і соціального визволення українського народу.

Так виникла ідея другої української революції, ідея повстання проти німецької армії, та її витвору "гетьмана" Скоропадського...

Але Центральний Комітет УСДРП, рішече й без вагання поставився негативно до нашої пропозиції. Йї було кваліфіковано як безглуздя, фантастику і навіть злочинність.... І тільки, коли нами було вже все підготовано, коли було розіслано по головніших пунктах України

коли після довгого вагання, Коновалець дав остаточну згоду полка січових стрільців на повстання, коли плани "гетьмана" Скоропадського щодо повернення "єдиної-неділимой" Росії і ліквідації української самостійности та навіть її державности ним уже не ховалися як раніше, тоді тільки я, як голова Національного Союзу, запропонував представникам партій, що входили в склад його, виступити перед українським народом в ролі провідника революції проти гетьмана й німецької армії. На честь усіх партій треба зазначити, що всі, за виїмком ЦК соціально-демократичної партії, зрозуміли нашу ідею й гаряче прийняли її, а надто партія українських соціалістів-революціонерів. Покійний Микита Шаповал, з усією відданістю й невтомною енергією кинувся з нами до організації сил повстання.

І отут треба відзначити одну /не принципіальну, а так би мовити технічну/ помилку організаторів повстання, проти якої особливо настійно застерігав Микита Шаповал: проти допущення до акції С.Петлюри. М.Шаповал доводив, що через свою хоробливу честолюбність, через згаду "слави" С.Петлюра є здатний стати на послугу всякої реакції, що він здатний навіть до гетьмана побігти й за пост якогось міністра продати йому всіх нас. На доказ цього він нагадував нам усім відомий факт, як С.Петлюра підчас боротьби з Російським "Временним Правительством" Центральної Ради, коли ми всі готували свої сили до проголошення Автономії, до видання Першого Універсалу, як він чиплявся до М.Грушевського і до мене, щоб Центральна Рада домогалася у Временного Правительства призначення його С.Петлюри "товаришом міністра" військових справ Росії, товаришом руського міністра Керенського, свідомого запеклого ворога національного визволення України. М.Шаповал нагадував нам, що самі соціально-демократи відкликали С.Петлюру з уряду за його неадекватність, бездіяльність, за його маніякальну любов до парадів та самореклами. Шаповал доводив, що користи трудно ждати від цієї людини, але шкода може бути дуже велика.

Ми, визнаючи рацію доказів М.Шаповала, все ж таки вагались, бо деякі військові елементи /надто дрібні отамани на провінції/ пропонували закликати й Петлюру. Не хочаще нехтувати ні найменшою поміччю справі, було постановлено С.Петлюру все ж таки закликати, але закликати в останній момент, щоб він не мав часу "побігти до гетьмана", а крім того мати його під доглядом колектива, щоб він "не дуже гарцював на білому коні". І це була велика помилка, за яку ми заплатили досить дорого. Застереження М.Шаповала, на жаль, справдилося лише в більшій мірі ніж він думав.

С.Петлюрі, дійсно, тільки в останній момент, було запропоновано, прилучитися до акції, і подано конспіративну адресу та годину останнього засідання Національного Союзу. На цьому засіданні мали бути вироблені основні директиви повстання, обрано Директорію і призначено точну дату загального, одночасного початку руху по всій Україні.

І всі наші організаційні заходи, вся робота, все повстання трохи-трохи не були знищені С.Петлюрою. Він певної відповіді на пропозицію не дав і на засідання Національного Союзу не з'явився. Одні гадали, що він злякався /бо гетьманській владі було вже відомо про засідання і броневики з руськими офіцерами ганяли по

всьому Києві, розшукуючи нас/. Інші думали, що він уже "побіг до гетьмана". Але Петлюра ні до гетьмана не побіг, ні підставляти себе під розстріл руських офіцерів не схотів. Поки Національний Союз підставляв себе під розстріл і засідав, цей нещасний чоловік тихцем помчав у Білу Церкву до Січових Стрільців, і немов би присланий Національним Союзом, видав од свого імени відозву до українського народу з закликом до повстання. Не маючи директив од Національного Союзу, емісари його по всій Україні ще чекали. Повстання, підняте тільки біля Білої Церкви, могло бути зразу здушеним гетьманським дійськом, і весь рух було б убито в самому початку.

Та більше: на рух зразу було накладено тавро одної людини. Це виходило не повстання свідомої робітничо-селянської демократії проти соціальної, політичної, та національної реакції, монархії й окупантів, а бунт "якогось Петлюри", якогось "отамана" проти "гетьмана", на зразок тих бунтів, яких населення уже багато бачило. Коли б Директорія не похопилась видати свій Універсал і не поширити серед населення, повстання ризикувало не вдатися, бо ні селянство, ні тим паче міське робітництво на заклик "отамана Петлюри" не жапалося збігатися. Тільки як стало відомо серед широких мас, що керують повстанням політичні партії й соціалісти, а не якісь отамани /на зразок батька Махна, та інших/, коли по інших кутках України розпочався нашими емісарами рух, тільки тоді біля нашого ядра, полка Січових Стрільців, почався справжній рух революції. /Не зважаючи на це, деяке зафарблення "отаманщиною", "петлюрівщиною" залишилося на довго, та ще й тепер має його в "петлюрівській" літературі./....

/Володимир Винниченко - Перед новим етапом. /Наші позиції/.
Накладом Видавничого Товариства "Вперед", Торонто, Канада, 1938.
Сторінки: 26, 27, 28, 29, 30, 31./.

105. Штефан Іван - укр. громадсько-політичний діяч, член УПСР, міністр пошт і телеграфів УНР, на еміграцію виїхав в 1919 р., в Празі належав до Закордонної групи УПСР, потім повернувся в 1924 р.

+ + + + +

У В А Г А !

На сторінці 92, під числом 69 помилково подано прізвище Кістяковського Ігоря замість прізвища Колокольцев, якого біографічні данні подано на сторінці 80, під числом 6. Упорядчик.

+ + + + +

Продовження числа 6, сторінка 71.

Для дискредитації поваленого уряду Центральної Ради і виправдання свого бандитизму у відношенню до попереднього уряду і Центральної Ради німецькі генерали організували невиданий ще в історії "цивілізованих" народів німецький судовий процес на Україні над деякими бувшими міністрами УНР. 22 - 24 липня 1918 р. німецький по-лівий військовий суд розглядав у Києві справу арештування і вивезення з Києва до Харькова банкира ДОБРОГО, що був одним з німецьких агентів по організації економічного визиску України Німеччиною і одним з вдохновителів реакційного перевороту. Як обвинуваче-

них, було притягнуто: військового міністра О.Жуковського /УПСР/, директора адміністративно-політичного департаменту Ю.Гаєвського, начальника київської міліції П.Богацького/УПСР/, начальника карно-розвідного відділу міліції Красковського і урядника міліції Осіпова. Малося притягнути до суду ще й міністра внутрішніх справ М.Ткаченка /УСДРП/, який сховався. Під час вже самого процесу було притягнуто, як обвинуваченого, і Голову Ради Народніх Міністрів В.Голубовича /УПСР/. Обвинувачував військовий прокурор др. Тройде. Оборонців з боку підсудних не було. Міністрів О.Жуковського і В.Голубовича було засуджено: першого на два роки і шість місяців, другого - на два роки тюрми, решту - по одному року тюрми. 26 липня 1918 р. німецький комендант генер. Вайке затвердив цей засуд полевого суду, і міністрів разом з іншими підсудними було вкинуто до тюрми. Визволило їх вже тільки народнє повстання проти генер. Скоропадського і його уряду.

Підчас суду прокурор Тройде поводився надзвичайно грубо, об - разливо, цілком як бандит. Ріжними провокаціями/допитом зомлілого Ю.Гаєвського, істерикою його дружини і так далі/ йому вдалося знервувати і вибити з рівноваги В.Голубовича і тим штовхнути його на "признання своєї вини". Німецькі генерали після цього процесу триумфували. В дійсности ж це "признання" було, з одного боку, наслідком бажання В.Голубовича полекшити долю інших підсудних, з друго - го - провокації Тройде. Інтересно, що гетьманське правительство, яке так вихвалялось своєю силою і "самостійництвом", не посміло і пальцем кивнути, щоб процес над українськими громадянами і міністрами відбути не в полевім німецькім, а українськім суді.

/П.Христюк: Українська Революція. Том III, стор. 41/.

+ + + + + + + + + + + + + + + +

Д О К У М Е Н Т И.

ЧЕТВЕРТИЙ УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.

Н А Р О Д Е У К Р А Ї Н И !

Твоєю силою, волею, словом, стала на Землі Українській Вільна Українська Народня Республіка. Справдилась колишня давня мрія батьків Твоїх, борців за вольности і права трудящих.

Але в тяжку відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики не виробляють товарів, заводи спиняються, залізниці розжитані, гроші в ціні падають, хліба зменшилося - наступає голод. По краю розплодилися юрби грабіжників і злодіїв, особливо, коли посунуло з фронту /російське/ військо счинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через все це не могли відбутися вибори до Українських Установчих Зборів в приписаний нашим Універсалом попереднім час, і ці збори, призначені на нинішній день, не могли відбутись, щоб прийняти з наших рук нашу тимчасову найвищу революційну владу над Україною, установити лад в Народній Республіці нашій і зорганізувати нове Правительство.

А тим часом Петроградське Правительство Народніх Комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на нашу землю свої війська - красногвардейців, большевиків, які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів; вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство.

Ми, Українська Центральна Рада, зробили все, щоб не допустити цієї братовбивчої війни двох сусідніх народів, але Петроградське Правительство не пішло нам на зустріч і веде далі криваву боротьбу з нашим народом і Республікою. Крім того, те саме Петроградське Правительство Народніх Комісарів починає затягати мир і кличе на нову війну, називаючи її до того "священною". Знов полетиться кров, знов нещасний трудовий народ повинен класти своє життя.

Ми, Українська Центральна Рада, обрана з'їздами селян, робітників і салдатів України, на те пристати ніяк не можемо, ніяких війн піддержувати не будемо, бо Український Народ хоче миру, і мир демократичний повинен бути як найшвидше.

Але для того, щоб ні російське Правительство, ні яке инше не ставали Україні на перешкоді установити той бажаний мир, для того, щоб вести свій Край до ладу, до творчої роботи, до скріплення революції та волі нашої, ми, Українська Центральна Рада, сповіщаємо всіх громадян України:

Однині Українська Народня Республіка стає самостійною, не від кого незалежною, вільною, сувереною Державою Українського Народу.

Зо всіма сусідніми державами, як то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та иншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одне з них не може втручатися в життя самостійної Української Республіки. Власть у ній буде належати тільки Народові України, іменем якого, поки зберуться Українські Установчі Збори, будемо правити ми, Українська Центральна Рада, представниця робочого народу -

селян, робітників і салдатів, та наш виконавчий орган, який однині матиме назву Ради Народніх Міністрів.

І отце насамперед приписуємо Правительству Республіки Нашої, Раді Народніх Міністрів, від цього дня вести розпочаті нею вже переговори про мир з Центральними Державами цілком самостійно і довести їх до кінця, не зважаючи ні на які перешкоди з боку яких-небудь інших частин бувшої Російської Імперії, і встановити мир, щоб наш Край розпочав своє господарське життя в спокої і згоді.

До так званих большевиків та інших напасників, що нищать та руйнують наш Край, приписуємо Правительству Української Народньої Республіки твердо і рішуче взятись до боротьби з ними, а всіх громадян нашої Республіки закликаємо, не жалувати життя, боронити добробут і свободу нашого народу. Наша Народня Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду насильників, які топчуть права Української Республіки.

Незмірно тяжка війна, розпочата буржуазними правительствами, тяжко змучила наш народ, вже знищила наш Край, розбила господарство. Тепер тому мусить бути кінець.

Одночасно з тим, як армія буде демобілізуватись, приписуємо одпускати додому де-яких салдатів, а після затвердження мирових договорів - розпустити армію зовсім; потім, замість постійної армії, завести народню міліцію, щоб військо наше служило обороні робочого народу, а не бажанням пануючих верств.

Поруйновані війною і демобілізацією місцевости мають бути відновлені за поміччю і заходом нашого державного скарбу.

Коли вояки наші повернуться додому, народні ради - волосні і повітові - та городські думи мають бути перевибрані в час, який буде приписано, щоб і вояки наші мали в них голос. А тимчасом, аби встановити на місцях таку владу, до якої б мали довіряти і яка б опиралась на всі революційно-демократичні верстви народу, Правительство повинно закликати до співробітництва з органами місцевого самоврядування ради селянських, робітничих і салдатських, депутатів, вибраних з місцевої людности.

В справі земельній комісія, вибрана на останній сесії Центральної Ради, вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власности і соціалізацію землі, згідно з нашою постановою на восьмій сесії. Закон цей буде розглянено за кілька днів в повній Центральній Раді. Рада Народніх Міністрів вживе всіх заходів, щоб передача землі в руки трудящих через земельні комітети неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт.

Ліси, води і всі підземні багатства, як добро українського трудячого народу, переходить в порядкування Української Народньої Республіки.

Війна забрала також на себе всі трудові робочі сили нашої Країни. Більшість заводів, фабрик і майстерень виробляли тільки те, що було потрібно для війни, і народ зостався без товарів. Тепер війні кінець. Ото ж приписуємо Раді Народніх Міністрів негайно приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам.

Та сама війна наплодила сотні тисяч безробітних, а також й інвалідів. В самостійній Народній Республіці України не повинен терпіти ні один трудящий чоловік. Правительство Республіки має підняти

промисловість Держави, має розпочати творчу роботу у всіх галузях, де всі безробітні могли б найти працю і прикласти свою силу, і вжити всіх заходів до забезпечення скалічених та потерпілих від війни.

За старого ладу торговці та різні посередники наживали з бідних пригноблених клас величезні капітали. Однині Українська Народня Республіка бере в свої руки найважливі галузі торгівлі і весь доход з неї поверне на користь народу. За товарами, які будуть привозитись з-за кордону і вивозитись за кордон, буде доглядати сама Держава наша, щоб не було такої дорожнечи, яку терплять найбільш бідні класи через спекулянтів. Для виконання цього приписуємо Правительству виробити і представити на затвердження закон про це, а також про монополію заліза, шкіри, тютюну й інших продуктів та товарів, з яких найбільше брадося прибутків з робочих клас на користь нетрудаючих клас.

Так само приписуємо встановити державно-народній контроль над всіма банками, які кредитами та позиками нетрудовим класам допомагали визискувати трудові класи. Однині позичкова поміч банків має даватись головним чином на піддержку трудового населення та розвиток народнього господарства Української Народньої Республіки, а не на спекуляцію та різні банкові експлоатації й визиск.

На ґрунті безладдя, неспокою в житті та недостачі продуктів росте невдоволення серед де-якої частини людности. Тим невдоволенням користуються різні темні сили і підбивають несвідомих людей до старих порядків. Ці темні контрреволюційні сили хочуть знову повернути всі вільні народи під єдине царське ярмо Росії. Рада Народніх Міністрів повинна рішуче боротись з усіма контрреволюційними силами. А всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народньої Республіки, до повороту старого ладу - карати, як за державну зраду.

Всі демократичні свободи, проголошені Третім Універсалом Української Центральної Ради, потверджуються й окремо проголошується: в самостійній Українській Народній Республіці всі нації користуються правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9.січня /1918 року. Упорядчик/.

Все, чого з вичисленого в цім Універсалі не встигнемо зробити ми, Українська Центральна Рада, в найближчих тижнях, те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори.

Ми наказуємо всім громадянам нашим провадити вибори до них як найпильніше; вжити всіх заходів, щоб підрахунок голосів було закінчено як найскоріше, щоб за кілька тижнів ці наші Установчі Збори - найвищий господарь і впорядчик Землі нашої - закріпили свободу, лад і добробут конституцією незалежної Української Народньої Республіки - на добро всього трудящого народу - тепер і на будуччину.

Цьому найвищому нашому органу належить рішити про федеративний звязок з народніми республіками бувшої російської держави.

До того ж часу всіх громадян самостійної Української Народньої Республіки кличемо непохитно стати на сторожі добутої волі та прав нашого народу і всіма силами боронити свою волю від всіх ворогів селянсько-робітничої самостійної Української Республіки.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА. У Києві, 9./22/ січня 1918 року.

/П.Христюк- Українська Революція. Том II, стор.103-106./.

Авторами IV.Універсалу були: М.Грушевський, В.Винниченко і Микита Шаповал.

ЗАКОН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ПРО ЗЕМЛЮ І ПРО ВОСЬМИГОДИНОВИЙ РОБІТНИЧИЙ ДЕНЬ.

Р О З Д І Л - I.

Загальні засади.

1. Право власности на всі землі з їх водами, надземними й підземними багатствами в межах Української Народньої Республіки від нині касується.

2. Всі землі з їх водами, надземними і підземними багатствами стають добром народу Української Народньої Республіки.

3. На користування цим добром мають право всі громадяне Української Народньої Республіки без ріжниць полу, віри і національности, з додержанням правил цього закону.

4. а/ Верховне порядкування всіма землями з їх водами, надземними і підземними багатствами належить, до скликання Українських Установчих Зборів, Українській Центральній Раді. б/ Порядкування в межах цього закону належить: землями мійського користування - згідно з §§ 6 і 7 - органам мійського самоврядування; иншими - сільським громадам, волостним, повітовим і губерньським земельним комітетам в межах їх компетенції.

5. На верховний і місцеві органи порядкування землею покладається: а/ забезпечення громадянам їх прав на користування землею, б/ охорона природних багатств землі від виснаження і вживання заходів до зросту цих багатств.

Р О З Д І Л II.

Основні засади користування поверхнею землі.

6. Користування поверхнею землі дозволяється: а/ для загальногромадського господарства, коли органи державної влади, органи мійського самоврядування або земельні комітети організують і ведуть ріжні користні підприємства загального або місцевого громадського значіння; б/ для приватно-трудоного господарства, яке ведеться власною працею - окремими особами, семьями або спільними товариствами; в/ під оселі і будівлі окремим особам і товариствам або громадським установам для мешкання або для торговельних та промислових підприємств.

Примітка до п. б/ Тимчасово, у виключних випадках, наймана праця може вживатися, згідно з правилами, які встановлюють земельні комітети.

7. Органам державної влади, органам мійського самоврядування і їх союзам та земельним комітетам надається право повертати й призначати потрібні площі земель для громадського користування з метою: а/ охорони природних багатств землі від виснаження і для раціоналішого їх використовування; б/ визискуваня багатств землі і повернення прибутків з них на загальногромадські потреби; в/ заведення доповідних і зразкових полів, розсадників, питомників, селекційних станцій, а також для санітарних, благодійних, освітних та инших загальнокорисних установ; г/ будування залізниць і инших шляхів.

8. Землі відводяться земельними комітетами в приватно-трудоное користування сільським громадам та добровільно складеним товариствам, які встановлюють правила порядкування відведеними їм землями з додержанням вимог цього закону.

9. Нормою наділення для приватно-трудоxв господарств повинна бути така кількість землі, на якій сім'я або товариство, провадячи господарство звичайним для своєї місцевості способом, мали б користь потрібну, як для задоволення своїх споживчих потреб, так і для підтримання свого господарства; ця норма не повинна перевищувати такої скількості землі, яка може бути оброблена власною працею семі або товариства.

10. Встановлення цієї норми й урівняння в користуванні землею проводиться земельними комітетами і сільськими громадами під керуванням і після затвердження центрального органу державної влади.

11. Садибні участки під ріжні будівлі і підприємства одводяться, згідно з правилами, встановленими державними органами, органами міського самоврядування і земельними комітетами.

12. Ніякої платні за користування не повинно бути.

Примітка. Оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близькості до торговельних центрів і шляхів та від інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів господарства.

13. Строки користування землею встановлюються громадами і товариствами, на підставі правил, встановлених земельними комітетами, згідно з цим законом.

Примітка. Право користування може переходити в спадщину.

14. Передача права користування участком землі можлива тільки дозволу громад і земельних комітетів.

15. Участки приватно-трудоxв користування, на котрих зовсім припиняється господарство або заводиться нетрудоxв, переходять в порядкування громад і земельних комітетів.

16. При зміні господарів участків землі всі заведені попереднім господарем і невикористані земельні поліпшення і меліорації оплачуються йому новим господарем.

17. Сільські громади і товариства хліборобів відповідають за порядкування землею перед земельними комітетами.

18. Для переведення заходів до охорони і розвитку багатств землі закладається Державний Меліоративний Фонд.

19. Для допомоги нормальному розвитку сільського господарства державою організується сільсько-господарський кредит.

Р О З Д І Л І І І.

Переходові міри.

20. вивласнення всіх земель з їх водами, надземними і підземними природними багатствами в межах Української Народньої Республіки переводиться без викупу.

21. За попередніми власниками й орендарями /окремими особами, сім'ями, товариствами і громадами/, по їх бажанню і з постанови во-лостних земельних комітетів, залишаються в користуванні участки землі з садами, виноградниками, хмільниками і т. инш. в скількості, яку вони власною працею і працею своєї сім'ї можуть обробити.

Примітка. Трудові сади, виноградники, хмільники і таке інше залишаються в користуванні бувших власників і не врізуються.

22. Всі землі, які до видання цього закону були в розпорядженні органів місцевого самоврядування і різних громадських установ, в порядку ст.7 основних засад, залишаються в їх користуванні з постанов повітових земельних комітетів.

23. Садибні участки землі під оселями і різними господарськими, торговельними і промисловими підприємствами залишаються в користуванні власників у скількості, яка встановлюється земельними комітетами чи органами міського самоврядування по приналежності /ст.4/.

24. Всі інші землі, не зазначені в ст. 21,22 і 23, переходять до порядкування земельних комітетів.

25. Одночасно з цими землями від власників переходять до розпорядження земельних комітетів живий і мертвий сільсько-господарський інвентарь та будівлі, за винятком тієї скількості їх, котра конче потрібна їм для життя і ведення приватно-трудового господарства чи торгових і промислових підприємств, згідно з ст.23.

26. Зазначені в ст. 24 і 25 землі поділяються земельними комітетами на дві частини: а/ на землі для земельно-громадського господарства, згідно з ст. 6 і 7, і б/ на землі приватно-трудового користування.

27. З земель, призначених для приватно-трудового користування, в першу чергу задовольняються потреби місцевої малоземельної та безземельної хліборобської людности і в другу - потреби місцевої нехліборобської і немісцевої людности.

Примітка. Малоземельними вважаються такі хлібороби, площа землі котрих не задовольняє споживчих потреб їхніх семей при веденні господарства звичайним для своєї місцевости способом.

28. Наділення провадиться по нормі, встановленій в порядку ст. 9 і 10 основних засад.

29. Урівнювання в користуванні землею провадиться шляхом: а/ оподаткування лишків землі поверх встановленої норми, відповідно до чистого доходу з них; б/оподаткування надзвичайних доходів з землі, які залежать від природних якостей участка, його близькості до торговельних центрів і інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих господарств; в/ розселення і переселення або зміни меж участків і їх розмірів.

30. Землі, які залишаються після наділення місцевої людности по встановлених нормах, можуть даватися в користування місцевої людности поверх цих норм, на умовах, встановлених земельними комітетами.

31. Землі для засіву буряків і інших рослин, за якими визнається особливе значіння, одводяться в приватно-трудове користування з умовою не зменшення посівної площі цих культур.

32. Висококультурні господарства передаються цілими в користування товариствам або сільським громадам, котрі вестимуть господарство спільно, по плянах, затверджених земельними комітетами. На таких самих умовах без поділу передаються в користування сади, хмільники, виноградники і т.п.

33. Племенні розсадники, питомники, селекційні та досвідні поля і станції переходять цілими в порядкування земельних комітетів,

котрі або самі ведуть на них господарювання або передають їх органам місцевого самоврядування та науковим закладам.

Цей закон ухвалених Українською Центральною Радою 31.І.1918 р.
/П.Христюк - Українська Революція. Том II., сторінки 129-131/.

Докладчиком по законопроекту в Центральній Раді виступав Павло Христюк, член Української Партії Соціалістів-Революціонерів.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ /СТАТУТ ПРО ДЕРЖАВНИЙ
УСТРІЙ, ПРАВА І ВІЛЬНОСТІ УНР/.

І. ЗАГАЛЬНІ ПОСТАНОВИ. . . с -

1. Відновивши своє державне право, яко Українська Народня Республіка, Україна, для кращої оборони свого краю, для певнішого за - безпечення права і охорони вільностей, культури і доброботу своїх громадян, проголосила себе і нині єсть державою сувереною, самостійною і ні від кого незалежною.

2. Суверенне право в Українській Народній Республіці належить народові України, цеб-то громадянам УНР всім разом.

3. Це своє право народ здійснює через Всенародні Збори України.

4. Територія УНР неподільна, і без згоди Всенародніх Зборів в 2/3 голосів присутніх членів не може відбутись ніяка зміна в границях Республіки або в правнодержавних відносинах якоїсь території до Республіки.

5. Не порушуючи єдиної своєї власти, УНР надає своїм землям, волостям і громадам права широкого самоврядування, додержуючи принципу децентралізації.

6. Націям УКРАЇНИ УНР дає право на впорядкування своїх культурних прав в національних межах.

II. ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ.

7. Громадянином УНР вважається кожна особа, яка це право набула порядком, приписаним законами УНР.

8. Громадянин УНР не може бути разом з тим громадянином иншої держави.

9. Громадянин УНР може зложити з себе громадські права заявою до Уряду УНР з захованням приписаного законом порядку.

10. Позбавити громадських прав громадянина УНР може тільки постановою Суду Республіки.

11. Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає.

12. Громадяне в УНР рівні в своїх громадських і політичних правах. Уродження, віра, національність, освіта, майно, оподаткування не дають ніяких привілеїв в них. Ніякі титули в актах і діловодстві УНР вживатися не можуть.

13. Громадянин УНР і ніхто інший не може не може бути затриманий на території її без судового наказу інакше, як на гарячому вчинку. Але і в такому разі він має бути випущений не пізніше, як за 24 години, коли суд не встановить якогось способу його затримання.

14. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути покараний смертю, а ні відданий яким-небудь карам по тілу, або іншим актам, які понижують людську гідність, ані підпасти конфіскації майна, як карі.

15. Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках можуть органи правної охорони нарушати недоторканість і без судового наказу; однак і в тім випадку має бути на жадання громадянина доставлений судовий наказ не далі, як на протязі 48 годин по довершенню ревізії.

16. Установлюється листова тайна. Органам державної влади не вільно відкривати листів без судового наказу інакше, як у випадках, законом означених.

17. Громадянин УНР і ніхто інший на території її не може бути обмежений в правах слова, друку, сумління, організації, страйку, скільки він не переступає при тім постанов карного права.

18. Кожний громадянин УНР і всі інші на її території мають повну свободу перемін місця пробування/мабуть перебування! Упорядч./.

19. Постанови §§ 14,15,16,17,18 і 19 не торкаються нормування спеціальними законами виїмкового стану, який можна встановляти лише кожен раз окремим законом, згідно § 79-80.

20. Лише громадяне УНР користуються з усієї повноти громадських і політичних прав, беруть участь в орудуванні державним і місцевим життям через активну і пасивну участь у виборах до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування.

21. Активно і пасивно право участі у виборах, як до законодавчих органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі знаходяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, проте рішають Всенародні Збори звичайним законодавчим порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути. Окремі постанови про права громадянства нормує спеціальний закон.

III. ОРГАНИ ВЛАСТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛИКИ.

22. Вся власть в УНР походить від народу, а здійснюється в порядку, установленім цим статутом.

23. Верховним органом влади УНР являються Всенародні Збори, які безпосередньо здійснюють вищу законодавчу власть в УНР і формують вищі органи виконавчої і судової влади УНР.

24. Вища власть виконавча в УНР належить Раді Народніх Міністрів.

25. Вищим органом судовим єть Генеральний Суд УНР.

26. Всякого рода справи місцеві впорядковують виборні Ради і Управи громад, волостей і земель. Їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність /§50/, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки /§ 60 і 68/.

IV. ВСЕНАРОДНІ ЗБОРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

27. Всенародні Збори вибираються загальним, рівним, безпосереднім, тайним і пропорціональним голосуванням всіх, хто користується громадянськими і політичними правами на Україні і в них судово не обмежений.

28. Вибори мають бути впорядковані так, щоб один депутат припадав приблизно на сто тисяч людности і щоб при виборах ніхто не мав другого голосу. У всіх інших правила виборів у Всенародні Збори устанавлюються законом.

29. Депутатом може бути вибраний кожний не обмежений в своїх правах громадянин УНР, котрому минуло 20 років. Він не може бути потягнений до відповідальности за свою політичну діяльність. Підчас виконання своїх депутатських обовязків він дістає платню в висоті і в порядку, устанавлених Всенародніми Зборами.

30. Повірка виборів належить Судові УНР. Свої рішення в цих справах він передає Всенароднім Зборам. Признання мандатів неправними і скасування виборів та призначення на їх місце нових виборів належить Всенароднім Зборам.

31. Депутати до Всенародніх Зборів вибираються на три роки. По трьох роках з дня виборів вони втрачають свою силу, коли Збори не були розпущені й заступлені новими дочасно.

32. Дочасно Всенародні Збори розпускаються їх же постановою, а також волею народу, виявленою не менш, як трьома мільйонами виборців, писаними заявами, переданими через громади Судові, котрий, по провірці правосильности, повідомляє про це домагання Всенародні Збори.

33. Нові вибори по постанові Всенародніх Зборів розписує виконавча власть. Всенародні Збори втрачають свою повновласть з днем передачі її новообраним Всенароднім Зборам. Між постановою про росписання виборів і скликання нових Всенародніх Зборів не може минути більше, як три місяці.

34. Скликає Всенародні Збори і провадить ними Голова їх, вибраний Всенародніми Зборами. Нові Всенародні Збори скликає і відкриває Голова, вибраний попередніми Всенародніми Зборами. Уряд голови триває весь час, поки не будуть скликані нові Збори і буде вибраний ними Голова. Заміняє його заступник, вибраний Зборами на випадок смерти або тяжкої хвороби, до вибору нового Голови.

35. Голова Всенародніх Зборів, як їх представник, іменем Республіки сповняє всі чинности, звязані з представництвом Республіки.

36. В поміч Голові, в справах, вичислених в § 32-33, Всенародніми Зборами вибирається йому товаришів, в числі, яке устанавлять Всенародні Збори. Один з них вибирається заступником голови.

37. Всенародні Збори збираються на сесію не менш, як два рази щороку. Перерва між сесіями не може бути більш трьох місяців. На пропозицію, внесену 1/5 депутатів, Всенародні Збори повинні будуть скликані не пізніше місяця від її одержання Головою.

38. Для правосильности рішень Всенародніх Зборів треба присутности більш як половини депутатів. Всі справи рішаються звичайною більшістю присутніх. Тільки відділення території, зміна конституції, проголошення війни і віддання під слідство і суд міністрів рішаються спеціальною більшістю.

39. Законодатні проекти вносяться на розгляд Всенародніх Зборів: а/ президію в порозумінню з Радою Старшин Зборів;

б/поодинокими фракціями, зареєстрованими Всенародними Зборами;
в/окремими депутатами, числом не менш 30-ти;
г/ Радою Народніх Міністрів УНР.
д/ органами самоврядування, які об'єднують не менш 100.000 виборців;
е/ безпосередньо виборцями-громадянами Республіки, в числі не менш 100.000, писаними заявами, підтвердженими через громади і поданими Судові, що по провірці їх правосильности передає цю пропозицію Голові Всенародніх Зборів.

40. Законодатні проєкти, внесені вказаним в § 39 порядком, передаються президією Всенародніх Зборів до комісії і після докладу комісії приймаються остаточно Всенародними Зборами. Законодатні проєкти, внесені не з ініціативи Ради Народніх Міністрів, разом з внесенням до президії Всенародніх Зборів подаються до відома Ради Народніх Міністрів.

41. Законодатні проєкти, внесені, а не ухвалені в одній сесії, можуть прийти під ухвалу нової сесії, але не можуть переходити під ухвалу Всенародніх Зборів нового складу/після нових виборів/.

Внесення про зміну Конституції вносяться і проходять тим же порядком, вказаними в § 39-41, але для ухвали їх потрібно 3/5 присутніх депутатів, а ухвала стає правосильною тільки тоді, коли ця ухвала буде поновлена звичайною більшістю. Всенародніми Зборами в новім складі, після найближчих нових виборів: У всім іншій, не вказанім Конституцією, лад і діяльність Всенародніх Зборів нормується наказом, який Всенародні Збори ухвалюють і змінюють в звичайнім порядку.

43. Закони і постанови Всенародніх Зборів розпубліковуються ними, як виїмки з протоколів їх засідань, за підписом Голови /або його товариша/ і одного з Секретарів Всенародніх Зборів. Обов'язують вони від дня одержання їх в місцевих установах, оскільки не постановлено інакше в самім законі.

44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть вибиратись ніякі податки.

45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложення державного майна.

46. Громадяне України не можуть бути покликані до обов'язкової військової або міліційної служби інакше, як постановою Всенародніх Зборів України.

47. Війна не може бути проголошена, ні згода не може бути заключена від імени УНР без постанови Всенародніх Зборів. Для проголошення війни треба ухвали двох третин присутніх членів Всенародніх Зборів.

48. Всенародні Збори затверджують трактати політичні й економічні, що укладаються іменем УНР.

49. Всенародні Збори Установляють одиниці мір, ваги і монети УНР.

V. ПРО РАДУ НАРОДНІХ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛІКИ.

50. Яко вища виконавча власть УНР /§ 22/, Рада Народніх Міністрів її порядкує всіма справами, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої самоуправи /§ 20/ або дотикають цілої УНР; координує і контролює діяльність цих установ, не порушаючи законом

установлених компетенцій їх, та приходить їм в поміч, коли вони до неї звертаються.

51. Рада Народніх Міністрів дістає свою повновасть від Всенародніх Зборів і тільки перед ними відповідає.

52. Формує Раду Народніх Міністрів Голова Всенародніх Зборів за порозумінням з Радою Старшин Зборів, і потім Рада Народніх Міністрів подається на затвердження Всенароднім Зборам.

53. Тим самим способом робиться частинне доповнення Ради Народніх Міністрів.

54. Число членів Ради Народніх Міністрів і спеціалізацію їх портфелів устанавлюють Всенародні Збори.

55. Кожен депутат Всенародніх Зборів має право ставити запитання Раді Народніх Міністрів в цілому чи поодиноким її членам, оголошуючи запитання через президію Всенародніх Зборів.

56. Фракція Всенародніх Зборів і депутати, в числі не менше 15-ти, можуть ставити Раді Народніх Міністрів чи поодиноким її членам жадання вяснень, порядком § 55. Коли Всенародні Збори більшістю голосів підтримають таке жадання, міністри не пізніше семи день мають на ці жадання дати пояснення у Всенародніх Зборах УНР - самі чи через своїх представників.

57. Член Ради Народніх Міністрів, котрому більшість Всенародніх Зборів УНР висловить недовірря, складає свою повновасть, і через 24 годин після цього Всенародні Збори можуть приступити до заміщення його способом, вказаним в § 53. Те саме розуміється про цілу Раду Народніх Міністрів, коли їй буде висловлено недовірря в цілості.

58. Постановою 2/3 Всенародніх Зборів члени Ради Народніх Міністрів можуть бути віддані під слідство й суд за свою діяльність.

59. Члени Ради Народніх Міністрів мають право брати участь в дебатах Всенародніх Зборів з дорадчим голосом. Члени Всенародніх Зборів під час свого пробування в складі Ради Народніх Міністрів теж мають тільки дорадчий голос.

VI. СУД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ РЕСПУБЛИКИ.

60. Суд в УНР одбувається іменем її.

61. Поступування в суді має бути прилюдне і устне.

62. Судова власть в рамках цивільного, карного і адміністраційного законодавства здійснюється виключно судовими установами.

63. Судових вирішень не можуть змінити ні законодагні, ні адміністраційні власти.

64. В яких випадках адміністраційні органи можуть накладати й екзекувати кари - про те рішає виключно закон.

65. Суд для всіх громадян Республіки один і цей самий, не виключаючи й членів Всенародніх Зборів та членів Ради Народніх Міністрів, з захованням при цьому постанов § 58 цього закона.

66. Найвищим Судом Республіки являється "Генеральний Суд УНР", зложений з колегії, вибраної Всенародніми Зборами на протяг пяти літ.

67. Генеральний Суд являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністраційної власти.

68. В усім иншим організація і компетенція судів та особи і речевої приналежности судової установлюється законом.

VII. НАЦІОНАЛЬНІ СОЮЗИ.

69. Кожна з населяючих Україну націй має право в межах УНР на національно-персональну автономію, цеб-то право на самостійне устроєння свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу, влада якого шириться на всіх його членів, незалежно від місця і поселення в УНР. Це є невіднімаєме право нації, і ні одна з них не може бути позбавлена цього права або обмежена в ньому.

70. Населяючим територію УНР націям - великоруській, єврейській і польській - право на національно-персональну автономію дається силою цього закону. Нації ж білоруська, чеська, молдавська, німецька, татарська, грецька та болгарська можуть скористуватися правом національно-персональної автономії, як що до Генерального Суду про те поступить заява від кожної нації зокрема, підписана не менш як 10.000 громадян УНР без ріжниць полу і віри, не обмежених по суду у своїх політичних правах, що заявляють про належність свою до даної нації. Генеральний Суд розглядає заяву в публичному засіданні в строк не пізніше, як через 6 місяців зо дня її подання, сповіщує про свою постанову Раду Народніх Міністрів і оголошує її до загальної відомості. Зазначені заяви від націй, які не перелічені в цій статті, подаються на розгляд Всенародніх Зборів УНР.

71. Для здійснення зазначеного в § 69. права, громадяне УНР, належні до даної нації, утворюють на території УНР Національний Союз. Члени кожного національного союзу ведуться іменні списки, які в сукупности складають національний катастр, який по складанню публікується до загальної відомості; кожен громадянин має право вимагати, як свого включення в даний національний катастр, так і виключення з нього, з огляду на заяву про неналежність його до даної нації.

72. Національний Союз користується правом законодавства і врядування в межах компетенції, котра точно встановлюється в порядку, зазначеному в § 75 цього закону. Національному союзові виключно належить право представництва даної нації, яка живе на території УНР, перед державними і громадськими установами. Законодатні постанови, які видаються національними зборами в межах компетенції національного Союзу /§ 75/, належать до оголошення в загально-установленому порядку.

73. З загальних засобів УНР та органів місцевого самоврядування одчисляється в розпорядження національного союзу на справи, якими він завідує, із сум, взагалі призначених на ці справи, певні частини, пропорціональні кількості членів даного національного союзу.

74. Національний Союз установляє свій щорічний бюджет і має право а/оподаткування своїх членів на підставах, установлених для загально державного оподаткування; б/за своєю відповідальністю робити позики й приймати інші фінансові заходи для забезпечення діяльності Національного Союзу.

75. Обсяг справ, належних до компетенції національного союзу й окремих його органів, як рівно і устрій установ, определяється постановою Установчих Зборів даної нації, котрі разом з цим определяють і

порядок змінення своїх постанов. Прийняті постанови, які торкаються обсягу компетенції національного союзу, належать до розгляду і ствердження Всенародними Зборами УНР.

Примітка. Незгідности, які можуть виникати з цього приводу між національними Установчими Зборами і Всенародними Зборами УНР, розв'язуються погоджуючою комісією, котра складається з однакового числа представників від цих установ. Постанови погоджуючої комісії переходять на остаточне ствердження Всенародних Зборів УНР.

76. Національні Установчі Збори утворюються з членів, обраних належними до даної нації громадянами УНР, котрим вийшло 20 років, на основі загального, без ріжниць полу і віри, рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з приложенням принципу пропорціонального представництва.

77. Органи національного союзу є органи державні. Вищим представницьким органом національного союзу є Національні Збори, які обираються членами союзу на основах в § 76. Вищим виконавчим органом союзу є Національна Рада, котра обирається Національними Зборами і перед ними відповідає.

78. Всі суперечки по питанню компетенції, які виникатимуть між органами національного союзу з одного боку та органами державного урядування, місцевого самоврядування і інших національних союзів з другого боку, розв'язуються адміністративним судом.

VIII. ПРО ЧАСОВЕ ПРИПИНЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ СВОБІД.

79. У випадку державної неконечности /під час війни або внутрішніх заворушень/ можуть громадські свободи бути частю обмежені, частю припинені.

80. Котрі громадські свободи і в якій мірі мають бути тоді припинені, має означати спеціальний закон, виданий звичайним порядком.

81. Заведення тимчасового припинення громадських свобод чи їх обмеження, у випадках та межах, предвиджених згаданими в § 80 законами, ухвалюють Всенародні Збори.

82. Коли Всенародні Збори не зібрані, може припинити часово громадянські свободи Рада Народніх Міністрів на власну одвічальність з обовязком предложити цей свій розпорядок на перше засідання в найближчій сесії Всенародних Зборів.

83. Припинення громадянських свобод не може тривати довше, як три місяці, і продовження тоді повинні ухвалити Всенародні Збори.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА.

/П.Христюк-Українська Революція. Том II, стор. 175 - 180/.

Це був останній державно-правний акт Центральної Ради Української Народньої Республіки, з дня 29 квітня 1918 року. Через кілька хвилин по цім німецькі і московські добровольчі офіцери та салдати увірвалися на засідання Української Центральної Ради, розігнали її членів, деяких арештували а в цей момент владу захопив генерал Павло Скоропадський, проголосивши себе гетьманом України.

+ + + + +

Дня 30 квітня 1918 р. на мурах Київа появилася манифест гетьмана ген. П.Скоропадського - 'Грамота до всього українського народу'; якою Українська Центральна Рада і попереднє міністерство, а також земельні комітети скасовано. Ось зміст цієї грамоти:

ГРАМОТА ДО ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Громадяне України! Всім вам, козаки та громадяне України, відомі події останнього часу, коли джерелом лилася кров кращих синів України і знова відроджена Українська Держава стояла на краю загибелі. Врятувалася вона завдяки могутньому підтриманню Центральних Держав, які, вірні своєму слову, продовжують і по цей час боротися за вільність і спокій України. При такій піддержці у всіх зародилася надія, що почнеться відбудовання порядку в Державі й економічне життя України увійде, врешті, в нормальне річище.

Але ці надії не справилися. Бувше українське правительство не здійснило державного будування України, бо було зовсім нездатне до цього. Бешкети й анархія продовжуються на Україні, економічна руїна і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і, врешті, перед найбагатшою колись Україною стає грізна кара голоду.

При таких становищі, яке загрожує новою катастрофою Україні, глибоко сколихнуло всі трудові маси населення, які виступили з категоричним домаганням негайно збудувати таку державну владу, яка здатна була б забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці. Яко вірний син України, я постановив відкликнутися на цей поклик і взяти на себе тимчасово всю повноту влади. ОТ ЦІЄЮ ГРАМОТОЮ Я ОГЛОШУЮ СЕБЕ ГЕТЬМАНОМ ВСІЄЇ УКРАЇНИ.

Управа Україною буде провадитися через посередництво призначеного мною Кабінету Міністрів і на остаточнім обґрунтованню приложених при цім законів про тимчасовий державний устрій України.

ЦЕНТРАЛЬНА І МАЛА РАДА, А ТАКОЖ ВСІ ЗЕМЕЛЬНІ КОМІТЕТИ, ВІД НИНІШНЬОГО ДНЯ РОЗПУСКАЮТЬСЯ. ВСІ МІНІСТРИ І ТОВАРИШІ ЗВІЛЬНЯЮТЬСЯ. Всі інші урядовці, що працюють в державних інституціях, зістаються на своїх посадах і повинні продовжувати виконання своїх обов'язків.

В найближчий час буде виданий закон, установлюючий порядок виборів до Українського Союму. До нього я буду твердо стояти на сторожі порядку й законности в Українській Державі, буду домагатися негайного виконання всіх державних розпорядків і буду підтримувати автори тет влади, не спиняючися ні перед якими найкрайнішими мірами.

ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ, як фундаменту культури й цивілізації, ВІДБУДОВУЮТЬСЯ В ПОВНІЙ МІРІ, і всі розпорядки бувшого українського уряду; так само тимчасового російського уряду, відмінюються і касуються. Відбудовується повна свобода по розробленню купчих по куплі-продажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по вивласненню земель по дійсній їх вартости від великих власників для наділення земельними участками малоземельних хліборобів. Рівночасно будуть твердо забезпечені права робітничої класи. Особливу увагу звертається на поліпшення правного становища і умов праці залізничників, котрі при виключно тяжких умовах ні на один час не кидали своєї відповідальної праці. На економічній і фінансовій полі відбудовується повна свобода торгівлі й відкривається широкий простір приватного підприємства й ініціятиви.

Передбачую всю трудність праці, що стоїть передо мною, і молю Бога дати мені силу, щоб достойно виконати те, що я вважаю своїм обов'язком перед рідною Україною в сучасний виключний і критичний для неї час. Мені далекі і чужі які б то не були власні побудки, й головною своєю метою я ставлю користь і добро народу всім дорогої нам України. В цій свідомості кличу всіх вас, громадян і козаків України - без ріжниць національності і віроісповідання - допомогти мені й моїм працівникам і співробітникам в нашій загальній великовідповідальній ділі.

Гетьман всієї України ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

29.квітня 1918 р. Київ. _ _ _ _ _

Доложені ж до цієї "грамоти" "Закони про тимчасовий державний устрій України" звучали так:

ЗАКОНИ ПРО ТИМЧАСОВИЙ ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНИ.

ПРО ГЕТЬМАНСЬКУ ВЛАДУ.

1. Влада управи належить виключно до Гетьмана України в межах всієї Української Держави.
2. Гетьман стверджує закони, і без його санкції ніякий закон не може мати сили.
3. Гетьман призначає Отамана Ради Міністрів. Отаман Міністрів складає Кабінет і представляє його в повнім складі на затвердження Гетьмана. Гетьман затверджує і скасовує кабінет у повнім його складі. Гетьман приймає і звільняє інших урядових осіб в Раді, коли для останніх не обґрунтовано законом іншого порядку призначення і звільнення.
4. Гетьман є найвищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними державами.
5. Гетьман є верховний воєвода Української Армії та Флоти.
6. Гетьман оголошує області на військовім, асаднім або виключнім стані.
7. Гетьманові належить помилування засуджених, полекшення кари і загальне прощання зроблених проступних подій з касуванням проти них переслідування і визволення їх від суду і кари, а також складання державних поборів і даровання милости в особистих випадках, коли цим не порушуються нічії охоронені законом інтереси та громадські права.
8. Накази і розпорядки Гетьмана закріпляються Отаманом-Міністром, або відповідним йому міністром.

ПРО ВІРУ.

9. Передовою в Українській Державі вірою є християнська, православна.
10. Всі не приналежні до православної віри громадяне Української Держави, а також всі мешканці на території України, користуються кожний на кождім місці свободним відправленням їх віри і богослуження по її обряду.

ПРАВА І ОБОВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ ТА ГРОМАДЯН.

11. Умови придбання прав українського козацтва та громадянства, а так само їх утрачення означаються законом.

12. Зажист Рідного Краю - це обов'язок кожного козака та громадянина Української Держави.

13. Українські козаки та громадяне повинні платити установлені законом податки й мита, а також відбувати повинности, згідно з постановою закону.

14. Ніхто не може підлягати переслідуванню за приступне ділання иншим; способом, як тільки означеним законом.

14. Ніхто не може бути затриманий під сторожею инакше, як лише у випадках, означених законом.

16. Ніхто не може бути суджений і покараний инакше, як тільки за проступні ділання, передбачені існуючими в час їх здійснення законами.

17. Оселя кожного непорушна. Робити обшукування і арешт в будинку його господаря можливо не инакше, як у випадках і порядку, означених законом.

18. Кожний український козак і громадянин має право вільно вибирати мешкання і працю, набувати й продавати майно та без заборони виїжджати за кордон Української Держави.

19. В л а с н і с т ь н е п о р у ш н а. Примусове вивласнення нерухомого майна, коли це необхідно для якої-небудь державної чи громадської користі, можливе не инакше, як за відповідну платню.

20. Українські козаки та громадяне мають право робити зібрання в межах не шкідливих законам, мирно і без зброї.

21. Кожний може в межах, установлених законом, висловлювати й писати свої думки, а так само розповсюджувати їх шляхом друку або иншими засобами.

22. Українські козаки та громадяне мають право гуртувати громади й спілки в межах, не противних законам.

ПРО ЗАКОНИ.

23. Українська Держава керується на твердих основах законів, виданих в установленій черзі.

24. Сила законів без виїмків обов'язкова для всіх українських підданих чужинців, що перебувають в Українській Державі.

25. Закони, особисто видані для якої-небудь області чи частини населення, новим загальним законом не усовуються, коли в нім не поставлено такої відміни.

26. Закони оголошуються для загального відома в утворенім порядку і перед оголошенням до діда не прикладаються.

27. Після оголошення законів надається обов'язкова сила від часу, призначеного для того в самім законі. В самім виданім законі може бути показано, як виповняти його, як проголосити, як виконати - телеграфом чи через курерів.

28. Закон не може бути скасований инакше, як тільки силою закону. Через те, поки новим законом остаточно не скасовано існуючого закону, він заковує повну свою силу.

29. Ніхто не може відмовлятися незнанням закону, коли його оголошено існуючим порядком.

30. Закони розробляються в кожному міністерстві по належності і передаються на загальне обміркування Раді Міністрів.

31. По ухвалі Радою Міністрів внесених законопроектів вони передаються на затвердження Гетьманові.

32. Закони, які торкаються де-яких секцій, передаються в Раду Міністрів після обговорення їх зацікавленими міністерствами.

33. Міністрам дається можливість видавати розпорядки розвитку й поясненню законів, при чім всі такі розпорядки належать попередньому ухваленню Радою Міністрів.

ПРО РАДУ МІНІСТРІВ І ПРО МІНІСТРІВ.

34. Напрямок і об'єднання праці окремих секцій по прикметам, як законодавства, так і найвищої Державної Управи, складається на Раду Міністрів.

35. Керування ділами Ради Міністрів складається на Генерального Секретаря і на підлягаючу йому Державну Генеральну Канцелярію.

36. Отаман-Міністр і міністри відповідають перед Гетьманом за загальний хід державної управи. Кожний з них окремо відповідає за свою діяльність і розпорядки.

37. За проступні по посаді ділання Отаман-Міністр і міністри підлягають громадській і карній відповідальности на основах, в законі означених.

ПРО ФІНАНСОВУ РАДУ.

38. Фінансова Рада є найвища народня інституція для справ державного кредиту і фінансової політики.

39. Фінансова Рада складається з представників і членів, призначених Гетьманом. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контролер.

40. На Раду складається: 1. обміркування часу і умов державних позичок; 2. обміркування діл, що торкаються державного кредиту, а також питань обороту коштів; 3. попередній, кожний раз з особистого розпорядку Гетьмана, розгляд діл по фінансовій частині, які належать вирішенню в законодавчій формі.

41. Обміркування Ради передаються на перегляд Гетьмана.

ПРО ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД.

42. Генеральний Суд Української Держави уявляє собою найвищого хоронителя і захистника закону та найвищий суд України для справ судівництва і адміністративних.

43. Генеральний Суд оголошує до загальної відомости всі закони і накази уряду, слідкуючи за законністю їх видання.

44. Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом.

ГЕТЬМАНВСІЄЇ УКРАЇНИ ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.
Отаман Ради Міністрів Микола Сагно-Устимович.

29.квітня, 1918.р. Київ.

ЗАКОН ПРО ЗАСОБИ БОРОТЬБИ З РОЗРУХОЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.

1. Надати губерніяльним земельним комісіям право під керуванням і з затвердженням міністра земельних справ обов'язкових постанов про примусове використання живого і мертвого сільсько-господарського інвентаря власників, котрі не вповні використовують його у власних господарствах, для робіт у других господарствах, для перевозок, які мають державне значіння.

2. Надати губерніяльним земельним комісіям право, під керуванням і з затвердженням міністра земельних справ, видання обов'язкових постанов про норми платні за сільськогосподарчу працю та про при-
м у с о в е виконання місцевим населенням строчних сільсько-госпо-
дарчих робіт.

3. Надати право губерніяльним земельним комісіям в тих обов'язко-
вих постановах, які вони видаватимуть, визначити за порушення цих постанов кару - арешт до трьох місяців, штраф до 500 карб. Накласти на повітових старостів обов'язок призначення на винних цих кар. Пос-
танови про те повітових старостів можуть бути оскаржені до губерні-
яльних старостів: рішення останніх по цих скаргах остаточні.

4. Установити кару з заміною тюрмою строком до одного року чи при-
значення до примусових громадських робіт на такий же строк за слі -
дуючі вчинки, коли за них по законї не установлюється суворіща ка -
ра: за силомічне псування і знищення засівів врожаю зібраного хлі -
ба, за свавільне закриття чи припинення сільських робіт, а також і
за підбивання до таких вчинків.

5. Діла про вчинки, які зазначені в ст. 4, розглядаються в зви -
чайному судовому порядку по-за чергою.

6. Закон цей перевести в життя по телеграфу.

Затверджений Гетьманом П.Скоропадським.

8. липня 1918 року.

/П.Христюк - Українська Революція. Том III, сторінка 58-59/.

+ + + + +

ГРАМОТА ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ ДО ВСІХ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДЯН І КОЗАКІВ

УКРАЇНИ.

Перемирря між Німеччиною і Державами Згоди заключено. Найкріва-
віща війна скінчилась, і перед народами всього світу стоїть склад-
не завдання утворити основи нового життя.

Серед решти частин многострадалної Росії на долю України випа-
ла порівняючи більш щаслива доля. Україна перша завела у себе ос-
нови порядку й законности. При дружній допомозі Осередніх Держав
вона заховала спокій аж до нинішнього дня. Ставлячись з великим спі-
вчуттям до всіх терпінь, які переживала рідна їй Великоросія, Укра-
їна всіма силами старалась допомогти своїм братам, оказуючи їм ве-
лику гостинність і піддержуючи їх всіма можливими засобами в боро-
тьбі за відновлення в Росії твердого державного порядку.

Нині перед нами нове державне завдання. Держави Згоди здавна
були приятелями колишньої великої і єдиної Російської Держави. Те-
пер, після пережитих Росією великих заворушень, умови її майбутнь-

ого існування повинні, безумовно, змінитись. На інших принципах, на принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила Всеросійської Держави. В цій Федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї пішов порядок і законність в краю і в її межах перший раз свобідно віджили всі принижені й пригноблені большевицьким деспотизмом громадяне буйшої Росії. Від неї ж вийшли дружба й єднання з славним Всевеликим Доном і славними Кубанськими і Терськими Козацтвами. На цих принципах, які я вірю - поділяють і всі союзники Росії, Держави Згоди, а також які не можуть співчувати всі без винятку інші народи не тільки Європи, але і всього світу, повинна бути збудована майбутня політика нашої України. Їй першій належить виступити в справі утворення Всеросійської федерації, якої кінцевою метою буде відновлення Великої Росії.

В осягненню цієї мети лежить запорука добробуту, як всієї Росії, так і забезпечення економічно-культурного розвитку цілого українського народу на міцних підставах національно-державної самобутности. Глибоко переконаний, що інші шляхи були б загибллю для самої України, я кличу всіх, кому дорога її майбутність, тісно звязана з будучиною і частям всієї Росії, зєднатися біля мене і стати грудою ми на захист України і Росії. Я вірю, що в цій святій патріотичній справі ви, громадяне і козаки України, а також і решта людности, дасте сердечну і могутню підтримку.

Новоформованому нами кабінетові я доручаю найближче виконання цього великого історичного завдання.

14. листопада 1918 року, Київ. ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ,

/П.Христюк - Українська Революція. Том III, стор. 120-121/.

В додаток до грамоти Павла Скоропадського новоутворенію кабінет міністрів оголосив 15 листопада /"срочно"/ повідомлення про свої найближчі завдання такого змісту:

Приступивши до виконання своїх обовязків, Рада Міністрів Української Держави доводить до загального відома, що найближчими задачами її діяльности буде:

1. Праця коло відбудування єдиної Росії на федеративних основах з задержанням на Україні всіх прав на розвиток її державности і національної самобутности;

2. Збереження і зміцнення державного ладу на Україні, що може бути досягнуто лишень при умові забезпечення України від анархії і большевизма;

3. Негайне оголошення закону про Державний Соїм і вибори до нього на демократичних основах;

4. Земельна реформа на основах, оповіщених Паном Гетьманом в грамоті від 29 жовтня ц.р.;

5. Охорона поліпшень умов праці;

6. Звільнення торгу від обмежень і в першу чергу скасування хлібної монополії та твердих цін на хліб;

7. Негайно має бути вжито самих рішучих заходів до відновлення залізничного транспорту і до полекшення харчових і житлових негод служачих і робітників на залізницях.

Знаючи всю трудність своєї праці в цей час, Рада Міністрів сподівається, що важкий обов'язок, котрий спав на її долю, буде полекшено широкими верствами людности, котрі відчують потребу забути партійні і національні незгоди для досягнення великої мети оновлення рідного краю на демократичних основах".

/П.Христюк - Українська Революція. Том III, стор. 122/.

+ + + + +

НАЦІОНАЛЬНА І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ПЛАТФОРМА ДИРЕКТОРІЇ/ВІДОЗВА/.

Г Р О М А Д Я Н Е !

Генерал російської служби П.Скоропадський, порозумівшись в квітні 1918 р. з німецькими генералами, штиками німецьких - тоді ще не вільних підлеглих їм салдатів, - назвавшись гетьманом, захопив владу на Україні і скасував Українську Народню Республіку.

З того менту зачалось знищення всіх народніх прав та нечувані знущання над демократією України жандармів і поліцаїв старого царського ладу. Клясова помста поміщиків та буржуазії дійшли до такої міри, якої не знав і царський режим.

І що більше панування генерала-гетьмана посувало в Україну до єдиної невідомої Росії, то лютіше, отвертіше і цинічніше ставало попирання прав народу й глузування пануючих кляс над усіма здобутками революції, як політично-соціальними, так і національними.

Останнім зрадницьким актом генерал-гетьмана П.Скоропадського про скасування самостійности Української Держави український народ віддається остаточно на поталу поміщицько-бюрократичній реакції і на цілковите поневолення. Сформований новий уряд із представників реакційних кляс, які мають творити єдину невідому Росію, виразно говорять про те, що чекає український народ, коли він не встане рішуче і до останнього чоловіка в оборону свого життя.

Український Національний Союз, яко найвище представництво організованої української демократії, вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крові і дезорганізації громадського життя, захистить і одстояти права народу. Але всі мирні заходи української демократії весь час зустрічали лютий опір з боку поміщиків, бюрократії та буржуазії.

Отже настав час залишити мирні заходи.

Од імени організованої української демократії, від усього активного народнього громадянства, яке обрало нас, м и, Д и р е к т о р і я У к р а ї н с ь к о ї Н а р о д н ь о ї Р е с п у б л и к и, сим оповіщаємо:

Генерал Павло Скоропадський є насильник і узурпатор народньої влади. Все правительство його, як протинародне, протинаціональне, оповіщаємо недійсним.

Пропонуємо генералу П.Скоропадському і його міністрам залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади.

В імя спокою, порядку в Республіці пропонуємо зробити це негайно, без пролиття крові.

Офіцерським руським організаціям пропонуємо мирно скласти зброю і виїхати за межі України, куди хто схоче. В противному разі місце висилки їх буде призначено Урядом Української Народньої Республіки.

Застерігаємо генерала Скоропадського, його міністрів, руських офіцерів і всіх, хто з ними, що всякі насильства, утиски, образи і пошкодження Українцям, а також демократичним особам і організаціям якої-будь національності, викличуть помсту, вибуху якої ніхто не зможе спинити. В інтересах цих груп і осіб пропонуємо утриматись від агресивних заходів проти демократії.

Німецьке вояцтво демократичної Германської Республіки оповіщаємо, що українська демократія більш не може терпіти насильств, знущання і злочинного для всього краю панування монархично-поміщицької реакції і зі зброєю в руках буде обстоювати права поневоленого народу. Ми віримо, що салдати германського визволеного народу поставляться до боротьби пригніченого українського народу відповідно до своєї гідності.

Всім громадянам заявляємо:

Хто стоїть за утиск та експлуатацію селянства та робітництва, хто хоче панування жандармів і охренок; хто може спокійно дивитись на розстріл мирних студентів озвірілими руськими офіцерами, - той нехай виступає разом з гетьманом і його урядом за єдину невідлиму гетьмансько-монархичну Росію проти волі демократії Української Народньої Республіки.

Всі останні чесні громадяне, як Українці, так і не-Українці, повинні разом з нами стати збройною дружньою силою проти злочинців і ворогів народу, і тоді всі соціальні й політичні здобутки революційної демократії будуть повернені. А Українські Установчі Збори твердо і непохитно закріплять їх на вільній Українській Землі.

Разом з тим Директорія Української Народньої Республіки закликає всіх борців стежити за порядком і рішуче та безпощадно припинити грабіжи.

Українські народньо-республіканські війська підходять до Києва. Для ворогів народу вони несуть заслужену ними кару, для демократії всіх націй України - визволення.

До зброї, громадяне, і до порядку!

Голова Директорії Української Народньої Республіки В.Винниченко.
Члени Директорії: С.Петлюра, Ф.Швець, П.Андрієвський, А.Макаренко.
/П.Христюк - том III, стор. 131-2/.

+ + + + + + + + + + + + + + +

ЗРІЧЕННЯ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ВІД ВЛАДИ.

"Я, Гетьман всієї України, на протязі семи з половиною місяців прикладав усіх своїх сил, щоб вивести край з того тяжкого становища, в яким він перебуває. Бог не дав мені сил справитись із цим завданням, і нині я, з огляду на умови, які тепер склались, керуючися виключно добром України, відмовляюся від влади.

ПАВЛО СКОРОПАДСЬКИЙ.

14. грудня 1918 року місто Київ".

/Проф. Дмитро Дорошенко-Історія України, том II, стор. 424/.

+ + + + + + + + + + + + + + +

ПОКАЗНИК ІМЕН:

- Айхорн Герман: Стор..... 8,84.
Альвенслебен:..... 87.
Андрієвський Опанас: 59,60,64,
65,121.
Антонов-Овсєнко: 69.
Антонович Дмитро: 69,70.
Афанасьєв Гергій: 79,81.

Багалій Дмитро:..... 91.
Баденський Макс:..... 43.
Базяк Іван:..... 4.
Балбачан Петро: 30,32,39,40,57,
94,95.
Бендзя Петро:..... 44.
Берхем, граф:..... 87.
Білецький, консуль:.. 41,42,43.
Блохін, полковн.:..... 72.
Богацький Павло: 54,95,96,100.
Братусь:..... 4.
Брояківський, інженер:..... 48.
Бутенко Борис: 29,54,59,79, 80,
94,97.

Вагнер Юлій:..... 79,81.
Вайке, генерал:..... 100.
Василенко Микола: 22,54,79, 80,
91,92,97.
Вебер Макс:.....11,84.
Вернадський Володимир:.... 91.
Веселовський С.: 4.
Винниченко Володимир: I,6,13,
14,15,18,21,22,30,31,35,37, 38,
39,40,41,42,43,44,45,46,47, 48,
50,51,52,53,54,56,58,59,60, 61,
62 - 66, 69,73,83,86,97,98, 99,
103.
Вишнівський Олександр:... 72.
Вільгельм II, імператор: 18,87.
Вільсон Вудро, президент:16,18.
Вороний Микола:..... 22,92.
Вротоновський-Сивошапка:... 62.

Газ, полковник:..... 18.
Газвський Юрій:.....70,100.
Галіп Артем:..... 15,41,87.
Гербель Сергій:..... 57,97.
Гермайзе Йосип:..... 4.
Гертлінг Георг, граф:..... 87.
Гіндербург Пауль,маршал:... 57.

Глібов, генерал:..... 26.
Голубович Всеволод: 1,3,54,62,
70,71,74,95,.....100.
Гольдельман Соломон:..... 89.
Греков Михайло, генерал:.... 40.
Григорієв Никифор: 8,39,70,74,
83.
Григорієв, отаман:..... 94.
Грушевський Михайло, президент:
I, 4,74,75,98,..... 103.
Грушевський Олександр;... 8,75.
Гуммерус Герман,посол:.. 43,44.
Гутник Сергій:..... 79,80.

Гренер Вільгельм, генерал: 8,24,
43,57,58,75,84,.....92.

Давід Едуард:..... 43,44.
Де-Белка, маркіз:..... 41,42.
Денікін Антон, генерал: 44,57.
Дідушок Петро: 11,47,58,59, ..84.
Донской Борис, революц..... 9.
Донцов Дмитро:.....13,85.
Дорошенко Дмитро: 12,15,54,57,
69,71,75,79,80,87,90,91,96, 121.
Дорошенко Петро:..... 26.
Драгоманов Михайло:..... 47.

Екарт:..... 12.

Сланський:..... 4,47,73,74.
Єремійєв Михайло:..... 4.
Єфремов Сергій: 48,49,51.
Єщенко В.:..... 69.

Жуковський Олександр: 54,62,71,
72,74,95,100.
Ж-ба Галина - Журба Галина: 66.

Заливчий Андрій:..... 4,74.
Залізник Микола:..... 22.
Зарудний Олександр:.... 69,70.
Затонський Володимир:..... 89.
Зелінський, генерал:..... 71,72.
Зерінг Макс:..... 11,12,84.
Зеркаль Сава,інж.: I, 74.
Зільберфарб В.:..... 69,89.
Зінківський В.:..... 79,80.
Золотарєв Олександр:..... 69.

- Гльченко: 4.
- Калістрат: 53, 54.
- Касяненко: 89.
- Каутський К.: 43.
- Клемансо Жорж: 16.
- Кістяковський Ігор: 57, 79, 81, 92, 99.
- Климович Петро: 71.
- Ковалевський Микола: 4, 69, 70, 71, 74, 89.
- Ковалів Л.: 73, 74.
- Коліух Дмитро: 71.
- Колокольцов Василь: 24, 79, 80, 99.
- Коновалець Євген: 30, 31, 37, 40, 57, 59, 94, 98.
- Корж: 74.
- Кошиць Олександр: 20, 25, 92.
- Королів Василь: 52.
- Косенко Петро, селянин: 33, 34, 35, 37.
- Корчинський Михайло: 7, 38, 75.
- Красковський Іван: 100.
- Краснов Петро, генерал: 19, 32, 44, 55, 57, 89, 90.
- Крейзберг: 89.
- Кримський Агатангел: 91.
- Кріпякевич Іван: 28, 93.
- Крутиков: 41.
- Ксендзюк, селянин: 6.
- Кушнір Макар: ... 7, 38, 50, 51, 59, 74.
- Лашкевич: 74.
- Лашенко Ростислав: 8, 9, 83.
- Левченко Микита: 4.
- Легін: 40.
- Ледебур: 43.
- Левицький Дмитро: 8, 14, 83.
- Левицький Микола: ... 14, 15, 44, 87.
- Лизанівський Іван: 8, 74, 83.
- Лизогуб Федір: 20, 21, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 88, 91, 96.
- Липинський Вячеслав: 57.
- Леонтович Володимир: 54, 55, 96.
- Лисенко Микола: 21.
- Лойд-Джор: 16.
- Лотоцький Олександр: 54, 71, 96.
- Лукасевич /Лукашевич/: 57.
- Луценко Іван: 7, 8, 50, 74.
- Люберс, капітан: 44.
- Любинський М.: 71.
- Любинський Ю.: 79, 80.
- Людендорф Ерїх, генерал: 57.
- Мазепа Іван: 20.
- Мазуренко Василь: 69.
- Макаренко Андрій: 28, 29, 30, 31, 32, 37, 52, 59, 60, 63, 64, 65, 93, 121.
- Макаренко Олександр: 7, 8, 10, 50, 54, 58, 59, 64, 74.
- Малохатько, полковн.: 72.
- Мануїльський Дмитро: 45, 46.
- Мартос Борис: 6, 8.
- Мартинюк Ілько, генер.: 72.
- Марченко Петро: 1.
- Матушевський Федір: 89.
- Мацюк О.: 8, 82.
- Медвідь, селянин: 6.
- Мельник Андрій: 37.
- Михайлів Л.: 71.
- Михайличенко Гнат: 4, 73, 74.
- Мірний Іван: 15, 69, 88.
- Міхновський М.: 8, 10, 58, 75.
- Міцькевич М.: 69.
- Моркотун Степан: 15, 16, 89.
- Мум фон Шварценштайн: 8, 9, 84.
- Муравйов Михайло: 1, 69.
- Немолловський Михайло: ... 70.
- Ніковський Андрій: 8, 14, 48, 49, 83, 89, 95.
- Носенко Дмитро: 87.
- Огієнко Іван: 23, 25, 91, 92.
- Одинець Д.: 69.
- Олесь Олександр: ... 22, 92.
- Омельянович-Павленко М.: 94.
- Омельченко Т., полк.: 72.
- Оренчук Василь: .. 12, 15, 85.
- Осецький Михайло, генерал: 29, 30, 32, 37, 38, 39, 40, 59, 63, 93.
- Осіпов: 100.
- Охримович Ю.: 74.
- Павленко Віктор: 29, 30, 38, 39, 40, 93.
- Палтов Олександр: 15, 87, 88.
- Перепилиця Степан: 70.
- Пелешук, полковник: 30, 32, 40, 57, 94.

- Петлюра Симон: 13, 15, 54, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 89, 94, 98, 99, 121.
- Петлюрова Ольга: 51.
- Петренко Назар: 74.
- Петрушевський В.Д.: 52, 65.
- Пісоцький Анатоль: 89.
- Поклевський-Козел: 41.
- Полоз Микола: 73, 74.
- Поплавко, полковник: 42, 43.
- Полтавець-Остриця: 20.
- Порш Микола: 62, 69, 89.
- Постоловський Антін: 4.
- Приходько А.: 4, 74.
- Прокопович Вячеслав: 71.
- Пугач Іван: 70.
- Пятаков Гр.: 16.
- Пятаков Л.: 89.
- Рагоза Михайло: ген.: 77, 79, 80, 87.
- Раковський Хр.: 46.
- Рейнбот Володимир: 57, 97.
- Ржепецький А.: 79, 80.
- Різніченко Володимир: ... 30, 31.
- Рооп, барон: 12.
- Рорбах Павль: 10, 56, 84.
- Садовський Валентин: 8, 48, 49, 50, 51, 83, 95.
- Салтан П.: 74.
- Сараджев С.: 80.
- Сажно-Устимович Микола: 117.
- Севрюк Олександр: 1, 11, 74, 84, 89.
- Сердюк: 14, 44.
- Середа, генерал: 90.
- Сидоренко Григорій: .. 1, 43, 71, 95.
- Сіверо-Одесьський: 73.
- Скоропадський Павло: 3, 6, 8, 14, 19, 20, 21, 22, 24, 26, 30, 31, 32, 45, 50, 54, 55, 56, 57, 58, 72, 75, 79, 83, 88, 89, 91, 94, 98, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 1.
- Скоропис-Илтуховський О.: 57.
- Скринник Василь: 8.
- Славінський Максим: 54, 96.
- Смаль-Стоцький Роман: 11, 12.
- Старицька-Черняхівська Людмила: 26, 80, 92.
- Сокович Євген: 70, 71.
- Соколовський Ю.: 79, 80.
- Старосольський Володимир: 22, 92.
- Степаненко Аркадій: 4, 74.
- Степаненко Олександр: 10, 84.
- Степанківський Володимир: 12, 85.
- Стебницький Петро: 54, 96.
- Стешенко Іван: 69, 91.
- Столипин Петро: 11, 84.
- Стокоз: 30, 59.
- Тележинський: 89.
- Терниченко Аристарх: 70.
- Тіль, фон: 9, 43, 44, 58.
- Ткаченко Михайло: 69, 70, 71, 89, 100.
- Тройде, д-р, прокурор: 100.
- Туган-Барановський Мих.: 12, 85.
- Тулупа: 30.
- Тютюнник Василь: 37, 39, 40.
- Тютюнник Юрій: 94.
- Устимович Микола: 3.
- Фещенко-Чопівський Іван: 1, 71.
- Фішер, салдат німецький: ... 58.
- Франко Іван: 23.
- Хилобоченко, полков. 29, 30, 40, 94.
- Хмельницький Богдан: 20.
- Хомяк А.: 22, 92.
- Христюк Павло: 69, 70, 71, 73, - 74, 79, 82, 83, 86, 87, 89, 90, 91, 100, 103, 107, 113, 117, 118, 119, 120, 121,
- Цегельський Льонгин: 28, 93.
- Чехівський, полковник: 72.
- Чечель Микола: 4, 74.
- Черячукин, генерал: 89, 90.
- Чижевський Гр.: 72.
- Чикаленко Євген: 55.
- Чубинський Михайло: 79, 80.
- Чупринка Грицько: 22, 92.
- Шаля: 5.
- Шаповал Артем: 29, 94.
- Шаповал Микита: I, 1-58, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 69, 74, 88, 89, 94, 95, 96, 98, 103.
- Шаповал Микола: 15, 44, 71, 72, 88.
- Шаповал Олександр: 70, 71.
- Швець Федір: 5, 6, 8, 9, 22, 23, 28, 48, 49, 60, 63, 64, 65, 66, 83, 121.
- Шевченко Тарас: 20, 21, 71.

Шайдеман Філіп:.....	43.	"Протофис":.....	55,57,70.
Шелухин Сергій:.....	45,46,71,94.	"Самостійник"-газета:.....	8.
Шемет Володимир:.....	8,55,58,75.	Селянський Союз:.....	38.
Шемет Сергій:.....	8,55,58,75.	Синя дивізія:.....	2.
Шмідт Аксель:.....	10,84.	Скороходово:.....	19,20,25,55,90.
Шраг Микола:.....	4,6,74.	Союз Визв.України-Відень:.....	11,72.
Штейнгель Федір:.....	11,44,85,87,95.	Тимч.Револ.Правительство:.....	6.
Штефан Іван:.....	66,99.	Т-во Укр.-Нім. Зближення:.....	11.
Шульгин Александер:.....	52,69.	"Тройки"-організація:.....	35.
Шульгин:.....	57.	Туреччина:.....	27,45.
Шумицький Микола:.....	15,88,89.	Українбанк:.....	38.
Шумський Олександр:.....	73,74.	Укр.Нар.Соц.Республіка:.....	38.
Щадилів Олександр:.....	5,14,87.	Укр.Унів. в Києві:.....	19,22,23,91.
Яковлів Андрій:.....	15,87.	Укр.Унів. в Кам'ян:.....	19,24,25,91.
Янко Олександр:.....	5,6,12,59,60,63,
64,66,74,85.	Укр.Установчі Збори:.....	5,6,7,38.
Ярош, майор німецький:.....	18.	Укр.Церковна Рада:.....	10.
*****		Укр.Нац.-Держ.Союз:.....	7,8,75,82.
Англія:.....	18,41.	Укр.Нац.Союз:.....	17,21,22,25.
Антанта:.....	15,16,17,19,41,42,75.	Укр.Сел.Спілка:.....	4,5,7,8,12,13,14.
Боротьбісти:.....	41.	Укр. Клуб:.....	8,9,17,35,52,53,57.
Всеукраїнський Земськ.Союз:.....	13,78.	Укр.Центральна Рада:.....	4,6,9,13,
17,24,40-45,50.
Гроші:.....	39,43,46.	Федерація:.....	57.
Голосіївський Ліс:.....	5.	Франція:.....	17,18,41.
Делегація нім. професорів:.....	10.	Харків:.....	39,40.
Директорія:.....	38,44,58,59,60,63-67,
120.	"Централь"-Кооператива:.....	14,37,
38,47.
Дон - Донські Козаки:.....	28,29,32,33,
45,57,69.	*****	
Залізнична Охорона:.....	29,32,37,48.		
Комітет Повстання:.....	7.		
Комітет Охрони Революції:.....	16,89.		
Комісія Закорд.Справ УНС:.....	14,47.		
"Контіненталь"-ресторан:.....	11.		
Кременчук:.....	28,29,32.		
Курси чужих мов:.....	18.		
Луганск:.....	28,29,32.		
Мала Рада УНР:.....	4, 5, 6.		
"Метрополь"-готель:.....	12.		
"Молода Україна"-масони:.....	15,89.		
Німеччина:.....	5,II,14,33,38,39,43,45,
57,72.		
"Нова Рада" - газета:.....	48,49.		
"Петлюринське повстання":.....	64,66.		
"План":.....	35,36.		
Польща:.....	27.		
"Просвіта":.....	8, 27.		

В БІБЛІОТЕЦІ „УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО СЛОВА” ВИЙШЛИ:

1. ПЕТРО МАРЧЕНКО: МИСТЕЦЬКА АКЦІЯ В ТАНКУ \$ 1.00
2. П. БОГАЦЬКИЙ, М. ШАПОВАЛ, А. ЖИВОТКО:
УКРАЇНСЬКА ХАТА \$ 1.00
3. МИКИТА ШАПОВАЛ: СХЕМА ЖИТЕПІСУ \$ 1.00
4. Інж. САВА ЗЕРКАЛЬ: НАЦІОНАЛЬНІ І РЕЛІГІЙНІ
ВІДНОСИНИ НА ЗАКАРПАТТІ \$ 1.00
5. ПЕТРО МАРЧЕНКО: АРОМА КВІТУ \$ 0.75
6. ПЕТРО МАРЧЕНКО: ЕВЕНТУАЛІЯ ТА ІНШІ НАРИСИ \$ 1.00
7. МИКИТА ШАПОВАЛ: ЩОДЕННИК. I. І П. ЧАСТИНИ \$ 4.00
8. МИКИТА ШАПОВАЛ: ГЕТЬМАНЩИНА І ДИРЕКТОРІЯ \$ 2.00

За цими виданнями і журналом „Українське Громадське Слово”,
річники 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958 (3.50 дол. за річник) писати
на адресу

UKRAINIAN COMMUNITY WORD

Post Office Box 103

BROOKLYN 25, N. Y., U. S. A.